

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОЛОНТИР ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.014 (438.41) "1921/1939"

ДИСЕРТАЦІЯ
ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ У ВОЛИНСЬКОМУ
ВОЄВОДСТВІ (1921–1939 РР.)

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. О. Волонтир

Науковий керівник
Руккас Андрій Олегович,
кандидат історичних наук,
доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Волонтир О. О. Політика польської влади у галузі освіти у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2018.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню державної політики польської влади у галузі освіти на територіях Волинського воєводства у міжвоєнний період за часів Другої Речі Посполитої.

Міжвоєнний період в історичній науці є предметом широких та багатовекторних досліджень і періодично опиняється в центрі багатьох наукових дискусій. Однією з характерних рис внутрішньої політики Польської держави 20-х – 30-х рр. XX ст. вважається зміна ідеологічних парадигм керівної ланки. Суб'єктом цих змін стала освітня політика, що розглядалася у якості основних факторів асиміляції національних меншин та їхньої швидкої інтеграції до польського суспільства.

Внаслідок проведеного порівняльного аналізу зарубіжної та української історіографії автором зроблено висновок, що польські дослідники приділи значно більше уваги питанням освітньої політики Другої Речі Посполитої в міжвоєнний час як на загальнодержавному рівні, так і на землях Волинського воєводства. Зокрема, у працях іноземних науковців набагато ширше розкриті аспекти шкільної освіти стосовно національних меншин, а саме німців, євреїв, чехів, росіян. Встановлено, що у працях авторів новітнього періоду найбільш відчутна критична позиція відносно внутрішньої політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин та освітньої політики як один із інструментів її впровадження на підконтрольних територіях.

У науковому дослідженні здійснено детальний аналіз маловідомих архівних документів, опублікованих джерел, матеріалів преси. Зокрема,

автором показано особливості запровадження та реалізації повного реформування освітньої сфери на територіях підконтрольних Польській державі у міжвоєнний період, а саме у 20-х – 30-х рр. XX ст.

Дисертантом чітко простежено ключові аспекти організаційного становлення владної вертикалі державного управління Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства та особливості їх адміністративних повноважень. Зокрема, характеризуючи принципи функціонування польських органів управління освітою на Волині, автор вважала за доцільне виділити два основні етапи у сфері організації освітнього життя та діяльності освітньої системи управління Польської держави.

Встановлено, що саме у перший період серед основних засад діяльності освітніх державних органів чітко прослідковуються такі провідні риси як прагнення повної централізації управління системою освіти в Другій Речі Посполитій. На законодавчому рівні такі бюрократичні наміри були підсилені законом «Про тимчасовий устрій шкільної влади» 1920 р., за яким всю повноту влади в цій сфері отримало Міністерство релігійних визнань та народної освіти.

З'ясовано характерні тенденції для розвитку освіти на Волині після прийняття Сеймом Другої Речі Посполитої закону «Про новий устрій польського шкільництва» у 1932 р. Вважається, що саме з цього часу й розпочався другий період у розвитку освіти в Польській державі, який фактично і поклав початок реформуванню галузі. Складовими частинами цієї реформи стало прийняття низки нормативно-правових актів, які мали бути невідкладно реалізовані на практиці, серед найбільш значимих: розпорядження президента Другої Речі Посполитої про організацію районних шкільних рад від 4 липня 1933 р.; введення з 1 жовтня 1933 р. до складу шкільної ієрархії посади шкільного інспектора тощо.

Простежено, діяльність структури Міністерства релігійних визнань та народної освіти. Зокрема, у його апараті було створено 5 департаментів. Відповідно до функціональних повноважень, до сфери компетенції кожного підрозділу належала координація роботи конкретно визначеного напрямку, починаючи від шкільної, вищої та професійної освіти та закінчуючи підготовкою

викладачів для навчальних закладів різного ступеню. Автором доведено, що упродовж початку 1920-х рр. низкою прийнятих нормативно-правових актів було врегульоване питання діяльності як шкільної освіти так професійної освіти, що вказує на створення певного законодавчого підґрунтя для розвитку освітнього процесу на підконтрольних Другій Речі Посполитій землях.

У процесі дослідження дисертантом охарактеризовано підходи та методику організації відповідних державних структур, які здійснювали контроль за функціонуванням закладів освіти на Волині. Зокрема, визначено основні тенденції освітньої політики польської влади стосовно національних меншин, що проживали на території Волинського воєводства в 1921–1939 рр.

На основі залучення широкого кола статистичних матеріалів, у тому числі архівних джерел та періодики міжвоєнного періоду, проаналізовано динаміку функціонування освітніх закладів державного та приватного типу. Завдяки цьому автору вдалося простежити політику Другої Речі Посполитій щодо мови навчання і тенденцій виховного процесу в закладах освіти, де здобували освіту діти нацменшин.

Встановлено, що впродовж першої половини 1920-х рр. стратегічна мета польського уряду була спрямована на поступове скорочення державних шкіл із національними мовами викладання та заміну їх двомовними або польськими школами. Водночас шкільна реформа 1924 р. на законодавчому рівні унормувала створення двомовних або ж так званих «утраквістичних» – шкіл, які представляли основний тип державних шкіл для нацменшин у Польській державі.

Після приходу до влади режиму «санації» внаслідок травневого перевороту 1926 р. відбулась зміна державної політики стосовно національних меншин. Так, на заміну національній асиміляції, пропагованій ендеками, прийшла політика державної асиміляції та прометеїзму. Встановлено, що реалізацію цієї політики на Волині було покладено на Г. Юзевського, який розпочав так званий «волинський експеримент». Його стратегічною метою була повна інтеграція Волині до складу Другої Речі Посполитої.

У процесі дослідження доведено, що шляхи реалізації свого плану воєвода Г. Юзевський вбачав у якомога тіснішій взаємодії волинських земель з іншими територіями Польської держави, взаємопроникнення польської та української культур. Водночас позитивним наслідком його діяльності в освітній галузі став розвиток системи початкової освіти, що проявилось у збільшенні як навчальних закладів цього рівня, так і учнів охоплених освітою.

Простежено, що завдяки реалізації основних засад освітньої реформи 1932 р. стало можливим позитивне вирішення питання давно назрілої проблематики у сфері дошкільної, початкової, середньої та професійної школи. Вказані освітні інституції були організаційно впорядковані та структуровані у відповідності до тогочасних державних стандартів Другої Речі Посполитої. Водночас законом не передбачалося жодних змін щодо початкових та середніх шкіл для національних меншин. У зв'язку з чим щодо шкільництва нацменшин діючими залишалися закони, прийняті в 1924 р.

У процесі дослідження встановлено, що у структурі діяльності професійної школи виділяли три рівні: фахові школи нижчого рівня, гімназійного та ліцейного, а також спеціальні курси, які розрізнялися за обсягом наданих практичних знань. Натомість за формою власності вказані навчальні заклади виокремлювали в такі підгрупи: державні, приватні та органів самоврядування. Автором з'ясовано, що на території Волинського воєводства переважно функціонували заклади ремісничого, торгівельного та сільськогосподарського типів, що насамперед було пов'язано із специфікою економічного розвитку регіону та потребою у забезпеченні кадровим потенціалом.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше у вітчизняній історичній науці комплексно досліджено політичну стратегію Польської держави у сфері освіти на території Волинського воєводства у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. У результаті здійсненого наукового пошуку було уточнено засади діяльності закладів початкової та середньої освіти на Волині, більш ґрунтовно проведено аналіз функцій державних органів управління освітою та їх значимість у реалізації реформ, окреслених польською правлячою верхівкою.

Дисертантом переглянуто результати досліджень вітчизняних та іноземних авторів, здійснено сучасні історіографічні оцінки наукової публіцистики з історії освіти Волині у міжвоєнний період за часів Другої Речі Посполитої, також встановлено актуальні проблеми та розставлено акценти у перспективності подальших досліджень з обраної проблематики.

Враховуючи специфічність тогочасної Польської держави, насамперед за етнографічною складовою народонаселення, доповнено висновки науковців щодо особливостей розвитку освіти національних меншин у Волинському воєводстві та удосконалено ключову роль приватного шкільництва в цьому процесі. Зокрема, ідею подальшого розвитку дослідження у цьому контексті запропоновано зосередити саме на ролі політичної концепції Г. Юзевського у формуванні державної політики в галузі міжнаціональних відносин.

Дисертантом доведено, що подальша актуальність досліджень обраної тематики сприятиме більш глибокому розумінню важливості проведення спільних українсько-польських досліджень наукового характеру, формуванню об'єктивних знань про основоположні принципи реалізації державної освітньої програми Другої Речі Посполитої.

У дисертації з'ясовано стан наукової розробки теми, здійснено ґрунтовний аналіз найбільш вагомих праць з обраної тематики, зазначено про їх переваги та недоліки, окреслено джерельну базу дослідження та вказано ступінь її репрезентативності у рамках проведеного наукового пошуку.

Основою теоретико-методологічної бази дослідження послуговували принципи історизму, об'єктивності та системності. Залежно від виконання поставлених завдань використовувалися статистичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, логічний та інші методи. Зокрема, застосовані методи класифікації та періодизації носили характер допоміжного навантаження при аналізі історіографії й узагальненні джерельної бази дослідження, що дозволило всебічно розглянути особливості державної політики Другої Речі Посполитої в галузі освіти крізь призму наукових поглядів. У своїй сукупності використані методи стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети,

різностороннє вивчення обраної проблематики та отримання об'єктивних результатів дослідження.

Основні положення та узагальнюючі висновки одержаних результатів роботи можуть бути використані при підготовці лекцій, підручників, фахових праць з всесвітньої історії, історії Польщі та історії України, а також для написання окремих розділів навчальних посібників для студентів як історичних так гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Результати дослідження послугують допоміжним матеріалом для розробки спеціальних курсів з історії освіти 20-х – 30-х рр. XX ст. та інших наукових досліджень з дотичних тем, можуть бути використані краєзнавцями у науково-дослідній роботі архівних та музейних установ, навчальних закладів різних рівнів.

Ключові слова: освіта, шкільництво, Польська держава, Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, національні меншини, уряд ендеків, «санаційний режим», польська влада, шкільна реформа 1932 р.

SUMMARY

Volontyr O. O. Politics of Polish power in industry of education in the Volyn province (1921–1939). – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation paper for the degree of candidate of historical sciences in specialty 07.00.02 – «World history». – Taras Shevchenko National University of Kyiv Ministry of Education and Science of Ukraine; Taras Shevchenko National University of Kyiv Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

Dissertation work is sanctified to research of public policy of the Polish power in industry of education on territories of the Volyn province during the interwar period in the days of the Second Polish Republic. The interwar period in historical science is the subject of extensive and multi-vector research and is periodically at the center of many scientific discussions. One of the characteristic features of the domestic policy of the Polish state of the 20's - 30's XX century considered a change in the ideological paradigms of leadership. The subject of these changes was the educational policy,

which was regarded as the main factors of assimilation of national minorities and their rapid integration into Polish society.

As a result of the comparative analysis of foreign and Ukrainian historiography, the author concluded that the Polish researchers paid much more attention to the educational policy of the Second Polish Republic in the interwar period, both at the national level and in the lands of the Volyn province. In particular, in the writings of foreign scholars, aspects of school education in relation to national minorities, namely Germans, Jews, Czechs, Russians are much more widely disclosed. It is established that in the works of the authors of the recent period the critical position regarding the domestic policy of the Second Polish Republic regarding national minorities and educational policy is one of the instruments of its implementation in the controlled territories.

The scientific research carried out a detailed analysis of little-known archival documents, published sources, press materials. In particular, the author shows the features of the implementation and implementation of the full reform of the educational sphere in the territories under the control of the Polish state in the interwar period, namely in the 20s - 30s. XX century.

The thesis clearly traces the key aspects of the organizational development of the vertical of public administration of the Second Polish Republic in the territory of the Volyn province and the peculiarities of their administrative powers. In particular, describing the principles of the functioning of the Polish educational authorities in Volyn, the author considered it expedient to single out two main stages in the sphere of organization of the educational life and the activity of the educational management system of the Polish state.

It was established that it was during the first period that the leading principles of the activity of educational state bodies clearly traced such leading features as the desire for complete centralization of the management of the education system in the Second Polish Republic. At the legislative level, such bureaucratic intentions were reinforced by the law "On the Temporary Organization of School Authority" of 1920, according to

which the Ministry of Religious Recognition and Public Education received full authority in this sphere.

Characteristic tendencies for the development of education in Volyn after the adoption by the Sejm of the Second Polish Republic of Law «On the New Arrangement of Polish Schools» in 1932 are revealed. It is believed that from that time the second period in the development of education in the Polish state began, which actually initiated the reform of the industry. The constituent parts of this reform were the adoption of a number of normative legal acts, which should be implemented promptly in practice, among the most significant: the decree of the President of the Second Polish Republic on the organization of district school boards of July 4, 1933; the introduction from October 1, 1933, of the school hierarchy of the post of school inspector and the like.

Traced, the activities of the structure of the Ministry of Religious Recognition and Education. In particular, five departments were created in his office. According to the functional authority, the coordination of the work of a specific direction, from school, higher and vocational education to the training of teachers for educational institutions of different degrees, belonged to the competence of each division. The author proves that during the early 1920s. a number of regulatory and legal acts have been resolved the issue of the activities of both school education and professional education, points to the creation of a certain legislative framework for the development of the educational process on the lands under the control of the Second Polish Republic.

In the process of research, the thesis describes the approaches and methodology of the organization of the relevant state structures that monitor the functioning of educational institutions in Volyn. In particular, the main tendencies of the educational policy of the Polish authorities towards national minorities living in the territory of the Volyn province in 1921-1939 have been determined.

Based on the involvement of a wide range of statistical materials, including archival sources and periodicals of the interwar period, the dynamics of the functioning of public and private educational institutions has been analyzed. Thanks to this author, it was possible to trace the policy of the Second Polish Republic in terms of the language

of instruction and the tendencies of the educational process in educational institutions where children of national minorities were educated.

It is established that during the first half of the 1920s. The strategic aim of the Polish government was to gradually reduce public schools with national languages of instruction and replace them with bilingual or Polish schools. At the same time, the school reform of 1924 at the legislative level resolved the creation of bilingual or so-called "utraquinism" - schools, representing the main type of public schools for national minorities in the Polish state.

After the "sanation" regime came to power, as a result of the May 1926 coup, there was a change in state policy towards national minorities. So, the policy of state assimilation and prometheism came to replace the national assimilation, propagandized endeka. It is established that the implementation of this policy in Volyn was entrusted to G. Yuzevsky, who started the so-called «volyn experiment». Its strategic goal was the full integration of Volyn into the Second Polish Republic.

In the process of research it was proved that the ways of realizing his plan voevoda G.Yuzevsky saw in the closest possible interaction of Volyn lands with other territories of the Polish state, the interpenetration of Polish and Ukrainian cultures. At the same time, the positive effect of his activity in the sphere of education was the development of the system of primary education, manifested itself in an increase in both the educational institutions of this level and the pupils enrolled in education.

It is traced that, thanks to the implementation of the basic principles of the educational reform of 1932, a positive solution to the issue of the long-overdue problems in the sphere of preschool, primary, secondary and vocational schools became possible. These educational institutions were organizationally structured and structured in accordance with the then state standards of the Second Polish Republic. At the same time, the law did not provide for any changes in primary and secondary schools for national minorities. In this connection, according to the laws of the national minority schools, the laws adopted in 1924.

During the research it was established that in the structure of activity the vocational schools identified three levels: professional schools of the lowest level, gymnasiums

and lyceum, as well as special courses that differed in the amount of practical knowledge provided. But according to the form of ownership, the educational institutions are identified in the following subgroups: public, private and self-governing. The author established that in the territory of the Volyn province the craft, trade and agricultural institutions predominantly functioned, primarily due to the specifics of the region's economic development and the need to provide human resources.

The scientific novelty of the thesis is that for the first time in the national historical science the political strategy of the Polish state in the sphere of education in the territory of the Volyn province in the 20s - 30s has been comprehensively studied. XX century. As a result of the scientific search, the principles of the activities of primary and secondary education institutions in Volyn were clarified, the analysis of the function of state educational management bodies and their significance in implementing the reforms defined by the Polish ruling elite were more thoroughly analyzed.

Dissertant revised the results of studies of domestic and foreign authors, carried out modern historiographic assessments of scientific journalism on the history of education in Volyn in the interwar period during the Second Polish Republic, also identified the current problems and placed emphasis on the prospects for further research on the chosen problems.

Taking into account the specificity of the then Polish state, above all for the ethnographic component of the population, the scientists' conclusions on the peculiarities of the development of the education of national minorities in the Volyn province have been supplemented and the key role of the private school in this process has been improved. In particular, the idea of further development of the research in this context is suggested to be concentrated precisely as a political concept of G.Yuzevsky in shaping the state policy in the field of interethnic relations.

The thesis proves that further relevance of the research of the selected topics will contribute to a deeper understanding of the importance of conducting joint Ukrainian-Polish research of a scientific nature, the formation of objective knowledge about the fundamental principles of implementing the state educational program of the Second Polish Republic.

The dissertation establishes the state of scientific development of the topic, carried out a detailed analysis of the most significant works on the chosen topic, indicated their advantages and disadvantages, determined the spring database of the study and indicated the degree of its representativeness in the framework of the scientific search.

The basis of the theoretical and methodological base of the research was the principles of historicism, objectivity and system. Depending on the fulfillment of the tasks assigned, statistical, comparative-historical, problem-chronological, logical and other methods were used. In particular, the methods of classification and periodization were applied, they had the character of an auxiliary load in the analysis of historiography and the generalization of the source of the research, which made it possible to comprehensively examine the features of the state policy of the Second Polish Republic in the field of education through the prism of scientific views. In its entirety, the methods used have become an important mechanism for the disclosure of the goal, a comprehensive study of the selected problems and obtaining objective research results.

The main provisions and general conclusions of the research work can be used in the preparation of lectures, textbooks, professional works on world history, the history of Poland and the history of Ukraine, as well as for writing separate sections of textbooks for students as historical and humanitarian specialties of higher education institutions. The results of the study will serve as an auxiliary material for the development of special courses on the history of education in the 1920s and 1930s. XX century. and other scientific research on tangential topics, can be used by local historians in the research work of archival and museum institutions, educational institutions of different levels.

Key words: education, Polish state, Volyn province, national minorities, government of endekovs, «sanation regime», polish power, school reform 1932.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:**

1. Волонтир О. О. Формування органів польської державної адміністрації на Волині (1919–1921) / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 3 (116). – С. 10–13.
2. Волонтир О. О. Луцька українська гімназія (1918–1939) : проблеми створення та функціонування / О. О. Волонтир // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 74 (№ 7). – С. 45–48.
3. Волонтырь Е. А. Культурно-воспитательный процесс и ученическое самоуправление в Луцкой украинской гимназии (1918–1939) / Е. А. Волонтырь // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2014. – № 2 (March–April). – S. 21–26.
4. Волонтир О. О. Організаційні засади освіти національних меншин на території Волинського воєводства в першій половині 1920-х рр. / О. О. Волонтир // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Вид-во «Гілея», 2017. – Вип. 123 (№ 8). – С. 37–42.
5. Волонтир О. О. Професійно-технічна освіта у Волинському воєводстві за часів Другої Речі Посполитої / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – Вип. (2)133. – С. 9–12.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації, які засвідчують апробацію
матеріалів дисертації:**

6. Волонтир О. О. Навчальний процес у Луцькій українській гімназії / О. О. Волонтир // Дні науки історичного факультету – 2013 : матеріали VI Міжнародної

- наукової конференції молодих учених (м. Київ, 25 квітня 2013 р.). – Вип. VI. – Ч. 5. – К., 2013. – С. 73–75.
7. Волонтир О. О. Система управління освітою на Волині (1921–1939 рр.) / О. О. Волонтир // Матеріали VI Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.) : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 57–60.
8. Волонтир О. О. Реалізація положень польської державної реформи освіти 1932 р. на Волині / О. О. Волонтир // Шевченківська весна – 2014 : історія : матеріали XII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 25–28 березня 2014 р.). – Ч. IV. – К. : Логос, 2014. – С. 238–240.
9. Волонтир О. О. Шевченківські академії у Луцькій українській гімназії та ставлення польської влади / О. О. Волонтир // Києвознавчі читання : історичні та етнокультурні аспекти : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського (м. Київ, 27 березня 2014 р.). – К., 2014. – С. 94–98.
10. Волонтир О. О. Головні мотиви польської державної політики на Волині за програмою «волинського експерименту» / О. О. Волонтир // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського) : матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету». – К., 2016. – С. 330–332.
11. Волонтир О. О. Умови перебування на державній службі вчителів за часів панування Другої Речі Посполитої на Волині / О. О. Волонтир // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю прийняття Конституції України (м. Дніпро, 29-30 червня 2016 р.). – Дніпро : Роял Принт, 2016. – С. 229–231.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
1.1. Історіографія.....	23
1.2. Джерельна база дослідження.....	41
РОЗДІЛ 2. РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНІ.....	53
2.1 Приєднання Західної Волині до складу Польської держави. Створення та напрямки роботи адміністративних органів.....	53
2.2. Механізм функціонування управлінських освітніх установ. Провідні засади діяльності та повноваження.....	80
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬСЬКИХ УРЯДОВЦІВ НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1921–1926 рр.).....	91
3.1. Початкова та загальна середня школа.....	91
3.2.Професійно-технічне навчання та приватна освіта.....	102
3.3. Освіта національних меншин.....	115
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СТРАТЕГІЇ НА ВОЛИНІ ЗА ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ ТАБОРУ «САНАЦІЇ» (1926–1939 рр.)	132
4.1. Початкова та загальна середня школа.....	132
4.2. Професійно-технічне навчання та приватна освіта.....	148
4.3. Освітня політика стосовно національних меншин	160
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	185
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

AAN – Archiwum Akt Nowych

Dz.Pr. PP. – Dziennik Praw Państwa Polskiego

Dz. URP – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

Dz. Urz. ZCZW i FP – Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego

Dz. Urz. ZCZW – Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich

Dz. Urz. MWRiOP – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych I Oświecenia Publicznego

MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych I Oświecenia Publicznego

Rocznik statystyki RP – Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej

RW – Rocznik Wołyński

BKM – Волинський краєзнавчий музей

ДАВО – Державний архів Волинської області

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Двосторонні українсько-польські відносини – невід’ємна сторінка багатотомного видання «книги спадщини» обох народів насичена політичними та соціокультурними подіями, які на сучасному етапі розвитку розглядаються крізь призму національної ідентичності та історичної пам’яті кожної з держав. Стратегічне регіональне партнерство України та Польщі відіграє надзвичайно важливу роль у розв’язанні назрілих протиріч та формуванні спільного плацдарму майбутніх пріоритетів розвитку країн у контексті євроінтеграційних процесів.

Сьогодні в українсько-польських відносинах помітно відчутним є градус напруги навколо трактування подій історичного минулого, що безпосередньо зачіпає національні інтереси та провокує ворожнечу між обома народами. Вирішення цього питання полягає у необхідності налагодження конструктивного діалогу міжнародного рівня, шляхом спільного обговорення історичних фактів та конфліктних проблем щодо правильності інтерпретації сторінок історії.

Стабільність взаємин та двостороннє партнерство між Україною та Польщею суттєво важливе для вивчення історичних процесів минулих поколінь, здійснення глибокого наукового аналізу, характерних для того періоду закономірностей, та формування об’єктивних висновків у питаннях взаєморозуміння, примирення й толерантності обох народів у відповідності до історичних реалій.

Одним з провідних напрямків українсько-польських відносин виступає освітня сфера, наукове співробітництво та чисельні спільні напрацювання дослідників. Вивчення досвіду освітньої політики сусідньої європейської країни Польщі, значно актуалізує питання реформування національної освіти за світовими стандартами та сприяє ефективному розв’язанню назрілих проблем у цій галузі.

Важливість дослідження визначається ще й тим, що до складу Другої Речі Посполитої, зокрема Волинського воєводства, входили етнічні українські землі з

абсолютною більшістю українського населення. Це зумовлює зростання інтересу серед дослідників до проблем спільного історичного минулого двох народів. У цьому контексті неабиякої актуальності набуває питання вивчення переваг та недоліків державної політики Другої Речі Посполитої як мононаціональної країни, що намагалася вирішити складне національне питання, зокрема, і через освітню галузь. У цьому контексті вартий уваги й досвід відродження та організації професійно-технічного навчання, як одного з найбільш важливих напрямків у підготовці фахівців для відбудови економіки Польської держави відповідно до викликів часу.

Актуальність дослідження зумовлена також нестачею в українській історіографії спеціалізованих наукових праць, присвячених безпосередньо становленню та розвитку польської державної освіти на теренах Волинського воєводства у міжвоєнний період, оскільки досить часто цей аспект розглядається у контексті культурної або національної політики Другої Речі Посполитої. Водночас поза увагою дослідників залишилися питання стосовно визначення основних тенденції політичного впливу на трансформацію освітньої галузі на Волині у 20-х – 30-х рр. XX ст., у відповідності до особливостей реалізації державної політики Польщі у цьому регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри історії Центральної та Східної Європи історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Напрямок дисертаційного дослідження є складовою частиною наукової теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01).

Метою наукового пошуку полягає у комплексному аналізі державної політики Другої Речі Посполитої в галузі освіти на території Волинського воєводства у 1921–1939 рр.

У контексті висвітлення загально визначеної мети в дисертації поставлено наступні **завдання**:

- охарактеризувати стан наукової розробки теми та репрезентативність джерельної бази дослідження;
- простежити організаційно-адміністративні тенденції становлення та функціонування системи органів державного управління Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства, зокрема державних органів управління освітою;
- визначити зміст і напрямки державної політики Другої Речі Посполитої в освітній галузі за часів урядування національних демократів (ендеків);
- проаналізувати зміни в освітній сфері у період режиму «санації»;
- розкрити особливості освітньої політики польської влади стосовно національних меншин (євреїв, чехів, росіян, німців), що проживали на території Волинського воєводства у 1921–1939 рр.;
- з'ясувати роль приватного шкільництва у системі функціонування навчальних закладів та виховання молоді.

Об'єктом дослідження виступає державна політика Другої Речі Посполитої в галузі освіти, що здійснювалася польською адміністрацією на території Волинського воєводства у 1921–1939 рр.

Предметом дисертаційного дослідження є особливості впровадження та реалізації освітньої стратегії розвитку польської держави у навчальних закладах на теренах Волині у міжвоєнний період, та засадничі мотиви діяльності мережі початкових, середніх та професійних навчальних закладів відповідно до поставлених завдань польської влади.

Хронологічні рамки дисертації визначено її тематичною спрямованістю та завданнями й охоплюють період з 1921 по 1939 рр. Вибір нижньої межі зумовлено завершенням польсько-радянської війни та остаточним приєднанням етнічних земель Західної Волині до складу Польської держави за умовами Ризького

договору. Верхня межа обумовлена початком Другої світової війни та розгромом Другої Речі Посполитої у вересні 1939 р.

Географічні межі охоплюють територію створеного в 1921 р. Волинського воєводства з центром у Луцьку, до складу якого згідно з адміністративно-територіальним поділом Другої Речі Посполитої входило 11 повітів.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять сукупність загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять принципи історизму та системності. Залежно від виконання поставлених завдань використовувалися статистичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, логічний методи, що взаємно доповнювали один одного.

Статистичний метод використовувався для визначення чисельності закладів початкової, середньої та професійної освіти, які функціонували на теренах Волинського воєводства, а також з метою встановлення результатів впровадження польських освітніх реформ державного зразка та підрахунку кількості осіб, охоплених навчанням.

Порівняльно-історичний метод сприяв розкриттю особливостей організації освітнього процесу на території Волинського воєводства, а проблемно-хронологічний метод використовувався для з'ясування причин зміни політики польської влади після «травневого перевороту» 1926 р. Методи класифікації та періодизації були використані при аналізі історіографії й узагальненні джерельної бази дослідження, що дозволило всебічно розглянути особливості державної політики Другої Речі Посполитої в галузі освіти.

Застосовані методи порівняльного аналізу, періодизації, класифікації, систематизації базуються на пріоритеті документальних фактів. У своїй сукупності вони стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети. Під час дослідження також використовувались загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення тощо.

Наукова новизна роботи полягає в таких положеннях:

вперше:

- здійснено ґрунтовну характеристику польської нормативно-законодавчої бази з питань освіти міжвоєнного періоду на Волині;
- систематизовано та проведено аналіз державної політики у галузі професійної освіти на прикладі Волинського воєводства впродовж 1921–1939 рр.;
- введено до наукового обігу низку архівних матеріалів та раніше не опублікованих джерел;

уточнено:

- роль та функції державних органів управління освітою на території Волинського воєводства;
- концептуальні засади діяльності закладів початкової та середньої освіти на волинських землях впродовж міжвоєнного періоду;
- особливості розвитку освіти національних меншин (євреїв, чехів, німців, росіян) на Волині та ключову роль приватного шкільництва у цьому процесі;

отримали подальший розвиток:

- наукові дослідження освітньої концепції за часів уряду Партії народної демократії (ендеків);
- аналіз ролі освітньої концепції Г. Юзевського у формуванні державної політики у галузі міжнаціональних відносин на теренах Волині
- наукові уявлення про значимість приватної освіти у збереженні історико-культурної самобутності національних меншин.

Практичне значення одержаних результатів роботи зумовлене тим, що матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватись при підготовці курсів лекцій та узагальнюючих праць з історії України та Польщі, історії освіти ХХ ст. Робота також сприятиме подальшому розвитку українсько-польських міждисциплінарних досліджень, допоможе краєзнавцям у проведенні

дослідницької роботи наукових інституцій, музейних установ та навчальних закладів різних рівнів.

Апробацію результатів дисертації здійснено шляхом оприлюднення її основних положень і висновків на міжнародних і всеукраїнських конференціях.

Окремі найбільш вагомні аспекти досліджуваної теми було представлено під час виступів на 6 наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях: VI Міжнародна наукова конференція молодих вчених «Дні науки історичного факультету 2013» (Київ, 2013); VI Волинська всеукраїнська історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2013); Міжнародна науково-практична конференція «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти» (Київ, 2014); XII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014» (Київ, 2014); IX Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського) «Дні науки історичного факультету 2016» (Київ, 2016); Всеукраїнська наукова конференція (до 20-річчя прийняття Конституції України) «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 2016).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць, зокрема 4 статті у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, 1 – у закордонному виданні та 6 тез доповідей на наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (325 позицій на 34 сторінках). Повний обсяг роботи – 260 сторінок, з них основного тексту – 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Історія Другої Речі Посполитої та її внутрішньої політики насичена складними й неоднозначними подіями. Однією з характерних рис цього періоду є зміна ідеологічних парадигм керівної ланки Польської держави. Суб'єктом цих змін стала і освітня політика, яка розглядалась як один з основних факторів асиміляції національних меншин та їхньої швидкої інтеграції до польського суспільства. Саме тому зазначений період в історичній науці є предметом широких та багатовекторних досліджень і періодично опиняється в центрі багатьох наукових дискусій.

Та, незважаючи на велику кількість досліджень, існують і певні прогалини; низка проблем залишається недостатньо висвітленою у вітчизняній та закордонній історичній науці. Серед них – державна політика польської влади в галузі освіти на території Волинського воєводства в міжвоєнний період та окремі її аспекти.

Зазначимо, що впродовж останніх десятиліть підходи істориків до висвітлення зазначеної проблематики змінювалися залежно від суспільно-політичних умов, науково-методологічних підходів та доступної бази історичних джерел.

Свій внесок у вивчення вказаної проблеми зробили як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Тому доцільним є поділ історіографії на дві відповідні групи: українську і зарубіжну, переважно польську. Огляд наукової літератури з досліджуваної теми здійснимо за хронологічним та структурно-тематичним принципами історіографії.

Згідно з хронологічним принципом доцільно розділити українську історіографію на 3 періоди: українських авторів, які до 1939 р. мешкали на території Польщі (1918–1939 рр.); радянський період (1945–1991 рр.); сучасна українська історіографія (починаючи з 1991 р.).

Українську історіографію міжвоєнного періоду присвячено передусім дослідженню проблем міжнаціональних відносин у Другій Речі Посполитій. Перші наукові доробки із цієї теми побачили світ ще в 20–30-х рр. ХХ ст. М. Лозинський [198], С. Томашівський [235], І. Лисяк-Рудницький [197] обґрунтовували потребу розв'язати проблему національних меншин в тогочасній Польщі на основі принципу самовизначення націй. Історію українсько-польських відносин на Волині та в інших місцях компактного проживання українців вони висвітлювали крізь призму загальнонаціональних завдань, що передбачало й розв'язання освітнього питання.

Наприклад, у наукових студіях В. Садовського «Людність західноукраїнських земель за польським переписом 30 вересня 1921 р.» [222] міститься варта уваги статистична та демографічна інформація стосовно освітнього рівня українців, що проживали на цих землях, та кількості учнів в установах різного освітнього рівня.

Значний науковий інтерес мають роботи українських авторів – сучасниками досліджуваних подій – В. Мудрого [200], Д. Великановича [152], І. Герасимовича [167], які було опубліковано в 1920–1930-х рр. Їхня цінність полягає в можливості відтворити атмосферу розвитку освіти в Другій Речі Посполитій. Показовим є заклики зазначених авторів до українського населення боротися за збереження власної мови та культури, навчати дітей у школах рідною мовою. Однак необхідно взяти до уваги певну суб'єктивність поглядів цих авторів, що впливає на неупереджене викладення ними описуваних подій. Ці роботи дають унікальну можливість дослідити погляди представників української громади в суспільній, культурній та освітній сферах і порівняти їх з поглядами, яких дотримувались представники польської влади.

Безпосередньо питанню освітньої політики Другої Речі Посполитої присвячені статі І. Герасимовича «Нова реформа шкільництва в Польщі» [166] та Д. Коренця «Реформа фахового шкільництва в Польщі» [189], у яких висвітлюються наслідки освітньої реформи 1932 р.

Після Другої світової війни, у радянську добу, історію міжвоєнної Польщі та Волинського воєводства вивчала та опрацьовувала низка українських істориків. Аналіз свідчить, що головним об'єктом дослідження в цей час стали проблеми соціально-економічної історії Волині та революційно-демократичного руху на її теренах.

У такому ж руслі написані роботи І. Васюти [151], С. Вронського [165], Г. Ковальчука [187], Л. Корнійчук [190], О. Цибка [239], І. Заболотного [179]. Водночас питання освітньої політики польського уряду набуло другорядного значення і було висвітлено досить побіжно.

Констатуємо, що серед перших ґрунтовних досліджень історії Західної України цього періоду в історіографії стало 5-томне видання «З історії західних земель» [178]. Перші три томи було надруковано в 1957 р., два наступних – у 1960 р. У четвертому томі цієї праці побіжно висвітлено деякі аспекти розвитку Волині як окремого регіону західноукраїнських земель.

Ще однією особливістю студій 1950–1980-х рр. є вплив класового підходу та марксистсько-ленінської ідеології, що притаманно більшості праць радянського періоду. Незважаючи на вказане, дисертант не применшує їхній внесок у вивчення окремих аспектів досліджуваної проблеми, зокрема звертає увагу на зазначені в них факти та статистичні дані.

Великий фактологічний матеріал з історії Волинського воєводства міжвоєнного періоду зібрав у своїй монографії «Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.)» Р. Оксенюк [203]. Однак слід прийняти до уваги спірність багатьох теоретичних положень, заснованих на засадах пануючої в Радянському союзі ідеології, і висновків, зроблених у цьому дослідженні.

Зазначене вище відноситься і до колективної монографії «Історія Волині» [184], авторами якої є І. Кічий, О. Михайлюк, М. Півницький та ін. Хоча вона містить чимало нових та маловідомих фактів з історії краю, проте в поданні матеріалу також відзначається ідеологічною заангажованістю. Тому, на наш погляд, вказані дослідження варто розглядати в певному сенсі як зібрання

фактологічного матеріалу, що є корисним на певних етапах аналізу ситуації в Другій Речі Посполитій.

Вагомий внесок у вивчення проблем українців на східних землях Польської держави та урядової політики щодо української меншини у Другій Речі Посполитій зробили львівські вчені Ю. Сливка та С. Макарчук.

Ю. Сливка в праці «Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939)» проаналізував підходи основних польських політичних сил до розв'язання українського питання в Польщі [229]. Особливу увагу автор звернув на внутрішні та зовнішні фактори, що спричинили зміну національної політики польського уряду після приходу до влади в 1926 р. «санаційного» табору. Також він зробив наголос на буржуазному характері польських урядів, що, на думку дослідника радянської доби, було згубним для розвитку країни.

Інша праця науковця – «Сторінки історії КПЗУ» [228], де Ю. Сливка акцентує увагу на провідній ролі КПЗУ в суспільно-політичному житті Західної України, підкреслює її значення в боротьбі проти утвердження польської державності в регіоні та простежує її співпрацю з іншими політичними силами.

Характеристиці міжнаціональних відносин на західноукраїнських землях з кінця XIX ст. по 1939 р. присвячено роботу С. Макарчука «Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма» [199]. На основі ґрунтовного аналізу статистичних джерел (переважно матеріалів усеросійських та загальнопольських переписів) автор дослідив соціальну та національну структуру населення Східної Галичини та Волині у вказаний період. Серед причин, що зумовили зміну етносоціальної структури населення краю, він виділяє дискримінаційну економічну політику польських урядів щодо Східної Галичини та Волині, польську колонізацію регіону через військове та цивільне осадництво, масові еміграційні й міграційні процеси, що торкнулися всіх, без винятку, місцевих етнічних груп. Утім пріоритетним напрямком досліджень С. Макарчука стали соціально-економічні

аспекти урядової політики Польщі щодо східних воєводств; питання освіти в його роботах майже не розкриті.

Щодо праць, що безпосередньо присвячено питанням освітньої політики в Другій Речі Посполитій, то вони малочисельні. Важливо наголосити, що висвітлення цих аспектів також не було позбавлено ідеологічного підґрунтя. Так, у статті І. Павлюка «Колонізаторська політика польських окупантів в галузі народної освіти на Волині в період 1919–1939 рр.» [204] та в дисертації В. Калиновича «Колониальный режим управления западноукраинскими землями в панской Польше (1918–1939 гг.)» [320] вказується на негативний перебіг та наслідки впровадження освітньої політики міжвоєнної Польщі. Автори вважають її одним із головних інструментів боротьби проти української меншини.

Після проголошення Україною державної незалежності історична наука поступово звільнилася від ідеологічного навантаження. Значно розширилося коло проблем, які тривалий час уважалися в українській історіографії закритими. Зокрема, розпочалась активна розробка тем, пов'язаних зі становищем українців у Другій Речі Посполитій, польсько-українських відносин у міжвоєнний період та багатьох інших аспектів історії Польської держави між Першою та Другою світовими війнами, які до цього часу не викликали широкого інтересу.

Підкреслимо, що українська історіографія доби незалежності відзначається появою певного інтересу й до освітніх проблем, що унаочнено в кількох наукових розвідках з цієї проблематики. Серед праць, присвячених інституційному становленню системи шкільної освіти в Другій Речі Посполитій, впливу освітніх реформ на розвиток україномовного шкільництва, варто вказати на роботи Л. Алексієвець [143, 146]. Її напрацювання присвячено передусім окремим аспектам внутрішньої і зовнішньої політики Польщі в роки «парламентської демократії». На основі системного аналізу документальних джерел авторка простежила зміни в суспільно-політичній ситуації в міжвоєнній Польщі, проаналізувала процес розбудови її державно-політичної системи, особливості суспільно-політичного життя в окреслений період.

Авторка однією з перших в українській історичній науці приділила увагу питанню освітньої політики Другої Речі Посполитої. Головні здобутки дослідниці викладено в статтях «Реформа шкільної освіти й розбудова вищої школи Польщі в міжвоєнний період (1918–1939 рр.)» [145] та «Освітній чинник у контексті польського національно-державного відродження 1918–1926 рр.» [144]. У першій праці Л. Алексієвець зосередила увагу на загальнодержавних нормативних актах та стані вищої освіти, хоча й оминула увагою шкільну та професійну освіту. Другу роботу присвячено розкриттю ідеологічної основи освітньої політики польських урядів періоду «парламентської демократії».

О. Парнета у своїх роботах детально розглянула проблему формування кордонів нововідтвореної Польщі, зокрема східного, та їх міжнародно-правового визнання [209, 210]. Авторка зазначає, що усталення кордонів стало одним із найперших державотворчих кроків молодої Польської держави, а питання східного кордону залишалося центральним пунктом її зовнішньої та внутрішньої політики упродовж 1918–1921 рр.

Важливим складником польської урядової політики в східних воєводствах було регулювання міграційних процесів. Уважаємо, що одним із чинників, який впливав на міграцію, було освітнє становище в східних воєводствах, передусім у Волинському. З огляду на вказане, певний інтерес становлять наукові праці, пов'язані з розробкою цієї проблематики. Вагомий внесок у цій царині зробив С. Качараба [186], який одним із перших в українській історіографії здійснив комплексний аналіз причин міжвоєнної еміграції та чинників, які визначили напрямки, динаміку та масштаби переселення із західноукраїнських земель. Науковець проаналізував еміграційну політику міжвоєнної Польщі, характер міграційних процесів, напрямки переселення, кількісний склад та особливості еміграційної активності різних національних груп. Також учений звернув увагу на особливості польської еміграційної політики на території Волинського воєводства в 1921–1939 рр.

Одним із найвідоміших сучасних дослідників Польщі та польсько-українських стосунків, безперечно, є Л. Зашкільняк. Даючи загальну оцінку

суспільно-політичній ситуації на східних територіях Польщі в 1920–1930-х рр. XX ст., він акцентує увагу не лише на конфронтаційних моментах у відносинах між поляками та українцями, а й на спробах нормалізації стосунків між обома народами [181]. У низці праць учений торкається проблем подолання історичних стереотипів у ставленні українців до поляків і поляків до українців [182]. Науковець зауважує, що суспільна свідомість обох народів, обтяжена стереотипами минулого, і досі залишається певною перешкодою на шляху поліпшення сучасних українсько-польських відносин.

Л. Зашкільняк разом зі львівським ученим М. Крикуном є автором першої в незалежній Україні фундаментальної праці з історії Польщі «Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів» [180], що написана на основі опрацювання багатьох нових джерел і відзначається новизною в поданні матеріалу. У розділі, присвяченому міжвоєнній історії Польщі, показано вплив польської державної політики на характер міжнаціональних відносин на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр. Також автори характеризують проведення освітніх реформ у 1924 р. та 1932 р. Однак, на наш погляд, відсутність багатьох статистичних даних не дозволяє розкрити цю тему більш глибоко.

На противагу, значно більше уваги шкільній освіті приділила у своїх наукових доробках «Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність» [149] та «Реформування шкільної освіти Польщі на початку XX ст.» [150] А. Василюк. Вона зосередила увагу передусім на шкільних реформах 1924 р. та 1932 р.; зробила порівняльний аналіз змін, спричинених реформами; вказала основні фактори в політиці правлячого табору, які сприяли цим перетворенням.

Одним із найвідоміших сучасних дослідників історії Волині міжвоєнного періоду, на наш погляд, є Ю. Крамар. Серед його численних праць окреме місце посідають доробки з історії становлення владної вертикалі Польської держави та її функціонування на землях воєводства, що знайшли своє відображення в статті «Організація, структура та принципи функціонування польського адміністративного апарату на Волині в міжвоєнний період» [193]. Політика Г. Юзефського та роль національних меншин у ній висвітлено в праці

«Національні меншини в політиці воєводської адміністрації Г. Юзевського на Волині (1928–1938 pp.)» [192]. Підкреслимо, що дослідження «волинського експерименту» та постаті Г. Юзефського стало однією з центральних тем кандидатської дисертації вченого – «Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 pp.)» [321].

З огляду на мету та завдання цієї дисертаційної роботи найбільш актуальними є науковий доробок автора, присвячений освіті на території Волинського воєводства в зазначений період. Зокрема, в науковій праці «Шкільна освіта на Волині в міжвоєнний період (1919–1939 pp.)» [194] Ю. Крамар ілюструє історію розвитку шкільних інституцій. Дослідником ґрунтовно розкрито теми діяльності шкіл, їхня взаємодія з воєводськими органами влади та перебіг реформ на землях воєводства. Водночас автор приділяє значно більше уваги українському шкільництву, дещо відсуваючи на другий план німецькі, єврейські, білоруські та російські заклади. Діяльність чеських шкіл згадується лише побічно.

У цьому контексті варто вказати й на статтю Ю. Крамара «Українське початкове шкільництво на Волині в 1921–1926 pp.» [195], у якій учений зосередив увагу на українському шкільництві та його основних проблемах у період «парламентської демократії». У цьому науковому доробку детально зображено становище початкових українських шкіл та подана детальна статистика як освітніх закладів, так і учнів. Також автор звертає увагу на реформу 1924 р. та розкриває проблеми, з якими стикаються вищезгадані освітні заклади в контексті її впровадження. На наш погляд, Ю. Крамар приділив замало уваги порівнянню становища українських шкіл із закладами інших національних меншин. Розкриття цього аспекту надало би вказаній праці більш комплексного характеру.

Особливості впровадження національної політики Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва в східних воєводствах Польщі досліджували А. Венгер у роботі «Реалізація національної політики в східних воєводствах Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва на поч. 20-х pp. XX ст.» [153] та О. Цимбалюк у статті «Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій (1920–1939 pp.)» [242].

Етнічний компонент шкільної освіти Західної України в міжвоєнний період проаналізував В. Гулай [174]. Автор характеризував організаційну структуру початкової та середньої шкільної освіти Східної Галичини та Західної Волині, простежив характер і форми міжетнічної комунікативної взаємодії української, польської, єврейської та чеської спільнот в питаннях доступу до освітнього ресурсу.

Важливими для розуміння специфіки польської освітньої політики на Волині в 1921–1939 рр. є публікації В. Панасюка. У статті «Національно-освітня політика волинських воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака (1928–1939)» [205] проаналізовано ідеологічне підґрунтя освітньої політики держави через призму діяльності волинських воєвод періоду «санації».

Не менший інтерес становлять наукові доробки автора «Організація шкільництва у Волинському воєводстві в 20-ті роки: до проблеми польсько-українського порозуміння» [207], «Німецькомовне шкільництво на Волині в 1928–1939 рр.: чинники та межі політики державного толерування» [206] та «Режим двомовності в шкільництві на Волині в 1920–1930-х рр.» [208], у яких розвивається тема шкільної освіти національних меншин та діяльності утраквістичних шкіл.

Становлення та розвиток професійного шкільництва на території Волинського воєводства в міжвоєнну добу, його структуру та особливості дослідила В. Доброчинська в праці «Професійне шкільництво Західної Волині (1921–1939)» [177]. Намагаючись розкрити досить складну та малодосліджену тему, авторка приділила головну увагу державній політиці Польської держави в галузі освіти. На наш погляд, хоча в цій роботі зроблено цілком обґрунтовані висновки, наведено недостатньо конкретних прикладів роботи професійних навчальних закладів у регіоні, що вказує на недостатнє використання статистичній інформації.

Діяльність культурно-освітнього товариства «Рідна школа» в 1920–1930-х рр. розкрита в монографії Г. Білавича [148]. Автор показує етапи організаційного становлення українського приватного шкільництва на

західноукраїнських землях, характеризує освітньо-виховний процес в українських школах, розкриває напрями діяльності молодіжних освітніх інституцій. Певним продовженням розробки вказаної проблеми можна вважати дисертаційне дослідження П. Хмельовського під назвою «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939) рр.» [324].

Наголосимо, що результатом наукових напрацювань українських істориків 90-х рр. XX ст. стала поява ґрунтовних розвідок, присвячених проблемам суспільно-політичного, культурного та освітнього життя національних меншин на Волині в міжвоєнний період. Ці питання досліджували М. Гон [170, 171, 172] (єврейське питання); С. Шульга [243, 244, 245] (громадське, культурне та освітнє життя чехів Волині); В. Надольська [201], М. Костюк [191] (становище німецьких колоністів на теренах регіону). У роботах цих авторів містяться окремі дані щодо стану освіти національних меншин на територіях Другої Речі Посполитої.

У наукових працях вітчизняних учених досить широкого розкрита проблема прометеїзму. Найбільш ґрунтовно напрямок польської національної політики «державної асиміляції», що отримав назву «концепція польського прометеїзму», відображено в роботі В. Комара «Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)» [188]. Ця робота дає змогу визначити місце освітнього чинника у впровадженні зазначеної політики.

Певний інтерес з погляду реалізації поставлених у дисертації завдань становлять і праці загального характеру з історії Польщі в міжвоєнний період, у яких автори торкаються проблем освіти в контексті досліджуваних ними аспектів суспільно-політичного, релігійного та культурного життя національних меншин на теренах Другої Речі Посполитої та історії західноукраїнських земель у зазначений період. Насамперед це наукові доробки С. Кульчицького [196], О. Реєнта та І. Коляди [218], О. Рубльова [219], В. Сергійчука [227], Ю. Перги [211, 212] та ін. Вивчення таких студій сприяє формуванню більш цілісної картини внутрішньої політики Польської держави та розумінню передумов і умов

розвитку шкільництва й освіти в масштабах країни та на територіях окремих воєводств.

Узагальнюючи аналіз вітчизняної історіографії, наголосимо, що тема державної політики польської влади на Волині в галузі освіти в 1921–1939 рр. є недостатньо вивченою; на сьогодні вона не стала предметом цілісного історичного дослідження. Наукові доробки, що існують на теперішній час, лише частково висвітлюють різні аспекти зазначеного питання. Автори зосереджують свою увагу передусім на становищі українського шкільництва та на загальнодержавній політиці польського уряду. Хоча окремими дослідниками розкрито питання шкільництва окремих національних меншин, цим працям бракує порівняльних характеристик з іншими національними меншинами, що проживали на землях Волинського воєводства. Найменш розкритими у вітчизняній історіографії є питання діяльності професійної освіти на Волині.

На відміну від українських науковців, польські вчені присвятили дослідженню освітньої політики Другої Речі Посполитої на теренах Волинського воєводства та на загальнодержавному рівні значно більше уваги. Крім того, багато наукових праць польських авторів присвячено вивченню проблем національних меншин – євреїв, чехів, німців та ін., серед яких не останнє місце посідають освітні аспекти.

Аналіз наукових праць зарубіжних авторів дає нам змогу розділити їх за хронологічним принципом на 3 групи. До 1-ї групи відносимо дослідження періоду Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.). До 2-ї – наукові студії, написані після Другої світової війни – період Польської Народної Республіки – (1944–1989 рр.). До 3-ї – сучасний період, що розпочався в 1990 р. після проголошення незалежності країни.

Детальний аналіз робіт сучасників описаних у дисертації подій вказує на концентрацію уваги переважно на освітній політиці загальнодержавного рівня та становищі національних меншин у Польській державі. При цьому, переважна більшість цих робіт, на наш погляд, мають досить суб'єктивний характер.

З уже зазначеного загалу варто виділити Ф. Слівінські, який у своїй праці «Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce Odrodzonej» [303] досить докладно описав структуру адміністративної вертикалі в організації шкільництва в Другій Речі Посполитій.

Певна інформація стосовно освіти, переважно статистична, є в роботах, присвячених різним аспектам життя не поляків, які проживали на території Польської держави. Найбільш інформативними в цьому сенсі є роботи Л. Василевські [310], А. Кришінські [279] та З. Чіхоцької-Петражицької [250].

До 1-ї групи також варто віднести роботи лідерів та ідеологів національної демократії Р. Дмовського [254], С. Грабського [262], Є. Гертиха [259] та ін. Вони доводять необхідність національної асиміляції меншин, як передумови до побудови сильної Польської держави. Ці ідеї знайшли своє відображення в політиці «національної асиміляції», що проводилась у Другій Речі Посполитій. Одним з основних інструментів зазначеної політики мав стати освітній чинник.

Натомість ідеологи польських соціалістів Т. Гомулко [261] та К. Сроковський [297] відстоювали ідеї «державної асиміляції» та бачили майбутню державу у вигляді федерації народів. На певному етапі ці ідеї було покладено в основу державної політики режиму «санації» стосовно національних меншин.

Значно більшу увагу дослідженню проблеми шкільництва та освіти польські вчені почали приділяти вже в період Польської Народної Республіки. Зазначимо, що в цей час починають з'являтися критичні праці про польську національну політику щодо національних меншин та освітньої політики як одного з інструментів її реалізації.

Зокрема на проблему національних меншин у політиці польських урядів та відмінності в підходах до розв'язання цього питання між поборниками «національної» та «державної» асиміляції звернули увагу Є. Томашевський [306, 307] та А. Хойновський [249]. У їхніх роботах можна відстежити динаміку розв'язання освітнього питання національних меншин у процесі впровадження вищезгаданої політики на територіях Другої Речі Посполитої.

Поляк за походженням, С. Хорак, мешканець США, у своїй монографії «Poland and her national minorities (1919–1939)» одним із перших здійснив аналіз проблем різних національних меншин, що мешкали на території Польщі в 1919–1939 рр. [268]

У центр наукового пошуку М. Циганського постали питання становища німецької національної меншини в міжвоєнній Польщі [252]. Автор сфокусував свою увагу передусім на суспільно-політичному та економічному житті німців, проте торкнувся й питань освіти. Хоча М. Циганський досліджував ситуацію передусім у центрально-польських воєводствах, його напрацювання дають можливість зрозуміти відношення центральної влади до низки проблем, які дисертант порушує у своєму дослідженні.

М. Папезинська-Турек [289] та Р. Тожецький [308] досить докладно розкрили питання становища української національної меншини в Другій Речі Посполитій. Зазначимо, що праці вказаних авторів є одними з перших, у яких відображено особисте критичне ставлення дослідників до національної політики польської влади, особливо це стосується періоду приходу до влади ендеків. Крім питань суспільно-політичного та релігійного життя, у своїх роботах ці науковці розглянули й певні аспекти освіти, які були особливо актуальними для українців після реформи 1924 р.

Окремо варто виділити роботу М. Сивицького «Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich» [293], де дослідник не лише продемонстрував усю складність та неоднозначність відносин між польською владою та українцями, а й підкріпив свою аналітику передруком архівних матеріалів Війська польського. Крім того, у роботі міститься значний обсяг опублікованих архівних матеріалів із зазначеної проблеми.

Також серед дослідників освіти національних меншин варто виділити М. Іваницького [269, 270] та С. Мауєрсберга [285, 286, 287]. Помітне місце в їхніх працях відводиться українському початковому шкільництву на Волині в 20–30-х рр. XX ст. Однак недоліком цих праць вважаємо те, що автори часто обмежуються констатацією фактів, не вдаючись до глибшого аналізу освітньої

політики уряду Другої Речі Посполитої в окремих регіонах держави, зокрема в її східних воєводствах.

Вивченню безпосередньо питань освіти та її організації в Другій Речі Посполитій на загальнодержавному рівні присвячена низка студій польських науковців. Перш за все доцільно виділити роботу Л. Курдибаха «*Polityka oświatowa Drugiej Rzeczypospolitej*» [281], у якій автор систематизує основні тенденції освітньої політики Польської держави, описує нормативні акти в цій царині та наслідки їх впровадження, наводить статистику освітніх закладів різного рівня.

Діяльність загальних шкіл досить детально розкрита в наукових працях М. Фалскі, Й. Кулпи та К. Тжебатовського. Так, М. Фалскі в монографії «*Koncepcja szkoły powszechnej i jej rola w ustroju szkolnictwa w okresie międzywojennym w Polsce*» [257] ґрунтовно висвітлює місце загальної школи в організації шкільництва Другої Речі Посполитої. Він яскраво демонструє ідеологічне підґрунтя освітньої реформи 1924 р. та її наслідки. Також потрібно наголосити, що в цій роботі можна знайти низку важливих статистичних даних.

Розробки Й. Кулпи, зокрема праця «*Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1919–1939*» [280] присвячена іншому аспекту освітнього процесу в Другій Речі Посполитій – навчанню вчителів загальних шкіл. Автор детально описує підготовку педагогічних працівників, наводить статистику, побічно торкається діяльності приватних вчителів, більшість яких була представниками національних меншин.

К. Тжебатовський у праці «*Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*» [309] описує розвиток шкільництва в перші роки відновленої Польської держави та після шкільної реформи 1924 р. Значно менше уваги він приділив передумовам нової реформи у сфері освіти 1932 р., хоча загалом їх виклад вбачається досить об'єктивним та логічним.

Не можна обійти стороною й роботу В. Менджецького «*Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*» [288]. Фокус дослідження автора сконцентовано на суспільно-

політичному та культурно-освітньому житті регіону. Значущу роль у цій монографії було відведено постаті Г. Юзефського та його програмі діяльності на території Волинського воєводства. Наочно демонструється так званий волинський експеримент, який, у тому числі, мав місце й в освітній політиці, що втілювалась на місцевому рівні.

Особливістю досліджень польських науковців 1990 р. є розширення уваги до становища національних меншин у Другій Речі Посполитій та їхніх стосунків з центральною владою. Одним із головних напрямків наукового пошуку стала розробка освітнього питання. Наголосимо, що цей аспект вивчення національної політики в сучасній Польщі є досить популярним. Тому найповніше розкриття поставлених у дисертаційній роботі завдань вимагає здійснення аналізу як праць, присвячених суспільним і культурним аспектам розвитку національних меншин, так і студій, що стосуються безпосередньо питанням державної політики освіти та шкільництва на територіях їхнього компактного проживання.

З огляду на вказане, доречним є виділення кількох груп наукових студій, що існують на сьогодні. Фронтальний характер мають роботи «Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995» Х. Халупчака [248] та «Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939)» [253] Р. Домбровського, які розкривають головні тенденції урядової політики стосовно національних меншин.

Серед робіт, присвячених аналізу становища окремих національних меншин міжвоєнної Польщі, виділимо такі: суспільно політичне та культурно-освітнє життя білорусів досліджував К. Гомулка («Polityka rządów polskich wobec mniejszości białoruskiej w latach 1918–1939») [261]; євреїв – Б. Гальчак («Cele polityki endeckiej wobec mniejszości żydowskiej w Polsce w latach 1919–1939») [265]; німців – А. Котовський («Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939») [276] та Д. Мательський («Niemcy na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej») [284].

Становище українців є одним із напрямків досліджень професора Вроцлавського університету Я. Кенсіка, зокрема, маємо на увазі працю «Pomiędzy

współpracą a irredentą. Ukraińska mnieszość narodowa w Drugiej Rzeczypospolitej» [273]. Крім того, на детальне вивчення заслуговує його монографія, присвячена постаті та діяльності Г. Юзевського [274]. Значне місце в роботі відведено показу діяльності цього політика на посаді волинського воєводи. У монографії автор не лише детально аналізує, а й переконливо доводить, що, з огляду на відсутність урядової програми з національного питання, «волинська програма» була оригінальним способом урегулювання національних відносин на Волині. Імпонує прагнення автора об'єктивно й виважено висвітлити основні напрями діяльності воєводської адміністрації, спрямованої на реалізацію програми державної асиміляції на Волині.

Окремо доцільно зупинитися на дослідженнях, присвячених безпосередньо питаннями освіти та її організації в Другій Речі Посполитій. Так, В. Ямрожек у статті «Oświata i myśl pedagogiczna w Polsce okresu międzywojennego» [271] зосереджує увагу передусім на питаннях педагогіки та ідеологічному підґрунті освітньої системи Польської держави. Однак, на наш погляд, автор недостатньо уваги приділяє підтвердженню своїх висновків конкретним прикладам та статистичним даним; вказане сприяло б їх більш вагомому аргументуванню.

Т. Гумула та С. Маєвський здійснили розвідку щодо вивчення діяльності приватного середнього шкільництва в статті «Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej – organizacja i zasięg społecznego oddziaływania» [264]. Головною рисою цієї роботи є те, що науковці не тільки описують засади діяльності приватного шкільництва, а й простежують його вплив на суспільне життя населення міжвоєнної Польщі, що є безперечним надбанням цього доробку.

Дослідження Є. Гульчинської «Rozwój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Poznaniu w okresie międzywojennym 1918–1939» [263] стосуються передусім розвитку середньої освіти в Познані, однак робота має низку цікавих фактів, що дають змогу більше зрозуміти принципи функціонування цих закладів по всій Польщі та їхню взаємодію з адміністративною вертикаллю.

П. Друбер присвятив свій науковий доробок «Z dziejów polityki edukacyjnej obozu sanacyjnego. Kazimierz Świtalski jako reformator polskiej oświaty i wychowania» [256] постаті Казимира Швятальського – одного з ідеологів освітньої політики «пілсудчиків». Ця робота дає змогу проаналізувати зміни у вищезгаданій політиці режиму «санації» та порівняти її з попередньою, які проводили ендеки. Також в роботі міститься певна кількість фактів, стосовно безпосереднього впровадження такої політики в життя.

Окремі студії в польській історіографії було присвячено проблемам освіти національних меншин у Другій Речі Посполитій, однак вони є нечисленними. Найбільш інформативними та корисними для розкриття цього аспекту є роботи У. Вроблевської «Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP» [3145, Р. Станкевича «Prawne podstawy działalności szkolnictwa dla mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej» [298], Є. Васілюка «Szkolnictwo mniejszości narodowych w Polsce w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej – próba porównań» [311] та збірна праця науковців Вроцлавського університету «Studia o szkolnictwie i oświacie mniejszości narodowych w XIX i XX wieku» [299], присвячені передусім взаємодії польської влади з усіма національними меншинами у сфері освітньої політики.

Щодо питань освіти української меншини в міжвоєнній Польщі, то розлогу інформацію можна знайти в монографії М. Сирника «Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo» [300]. У ній докладно висвітлено основні проблеми українського населення в питаннях здобуття освіти в Другій Речі Посполитій, його реакцію на реформи 1924 р. та 1932 р. Також автор наводить цікаві статистичні та демографічні дані щодо різних регіонів, зокрема й Волині.

Проблемі єврейської освіти в Польській державі міжвоєнного періоду присвячені доробки М. Возняка «Żydowskie szkoły w II Rzeczypospolitej. Zarys problematyki» [314] та К. Зелінського «Szkolnictwo Żydowskie w Polsce w latach 1918–1939» [316].

Вкрай важливою для розуміння тенденцій державної політики польської влади щодо освіти національних меншин вбачається робота Є. Томашевського «Ceska oświata na Wołyniu przed rokiem 1939» [306]. У ній автор досить докладно ілюструє становище чеської освіти на теренах Волинського воєводства перед Другою світовою війною, розкриває основні її проблеми та наводить виразні приклади діяльності чеських освітніх установ регіону.

Підкреслимо, що метою дисертаційного дослідження є вивчення державної політики Другої Речі Посполитої у сфері освіти на землях Волинського воєводства, що обумовлює аналіз праць з історії Волинського воєводства міжвоєнного періоду. Найбільш комплексний характер мають дослідження «Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych» [251] П. Чихорацького та «Ruch ukraiński a formowanie polskiej administracji na Wołyniu w latach 1919–1921 (w świetle dokumentacji Towarzystwa Straż Kresowa)» [260] С. Гладищука.

Окремо варто виділити роботу відомого американського дослідника, фахівця з історії Центрально-Східної Європи ХХ ст. Т. Снайдера «Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę», у якій він приділяє чимало уваги подіям 1920–1940-х рр. на західноукраїнських землях [294]. Центральне місце в дослідженні посідає постать волинського воєводи Г. Юзефського. Автор висвітлює основні віхи його політичної біографії на тлі важливих подій польської політичної історії ХХ ст. Щоправда, ця та інші книги Т. Снайдера містять чимало спірних тверджень і дискусійних тез, з якими важко погодитися. Передусім це стосується питань радянсько-польських відносин та планів обох сторін щодо використання «українського питання» у своїй діяльності.

Порівняльний аналіз зарубіжної та української історіографії дозволяє зробити висновок, що польські дослідники приділи значно більше уваги питанням освітньої політики Другої Речі Посполитої в міжвоєнний час як на загальнодержавному рівні, так і на землях Волинського воєводства. Також набагато ширше розкриті аспекти шкільної освіти інших національних меншин Польської держави, зокрема німців, євреїв, чехів. Особливо це стосується наукових праць новітнього періоду, автори яких займають досить критичну

позицію відносно внутрішньої політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин та освітньої політики Польської держави як один із інструментів її впровадження.

На відміну, українська історіографія різних періодів не приділила вказаним аспектам достатньої уваги; у першу чергу це стосується політики польської влади на Волині в галузі освіти. Дослідження цієї теми здійснювалося побічно або в контексті україно- чи радянсько-польських відносин.

Враховуючи ці обставини, дисертант доходить висновку про доцільність і можливість розробки обраної проблеми, зокрема, спираючись на вже відомі роботи зазначених істориків.

1.2. Джерельна база дослідження

Формування джерельної бази дослідження зумовлено специфікою проблем, на яких було зосереджено головну увагу дисертанта. Найбільш доцільним, на погляд автора, є поділ джерел дослідження на такі групи: архівні матеріали, опубліковані документи та збірники державних законодавчо-нормативних документів, статистичні збірники державних органів влади, періодичні видання загальнодержавного та місцевого рівнів, публіцистично-полемічні видання, мемуарна література.

Архівні матеріали розподілено автором на українські та закордонні (польські). Відповідно в центр уваги було покладено вивчення документів, що зберігаються в архівосховищах України та Республіки Польща. Найбільш важливе значення для повноти розкриття наукової проблеми та досягнення поставлених у дисертації цілей мають фонди Архіву нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie) та Державного архіву Волинської області.

Фонди кожного із вказаних архівів цінні тим, що містять різні документи державних органів влади різного рівня підпорядкування, які дають можливість відтворити основні напрями польської державної політики у сфері міжнаціональних відносин у 1920–1930-х рр. та їхню реалізацію на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Надзвичайно важливими при розробці тематики дисертації є документи Архіву нових актів у Варшаві (далі: AAN), представлені насамперед такими фондами: «Міністерство внутрішніх справ» (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych), «Міністерство закордонних справ» (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), «Міністерство віросповідань і народної освіти» (Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), «Президія Ради міністрів» (Prezydium Rady ministrów), «Воєводське управління в Луцьку» (Urząd Wojewódzki w Łucku), «Воєводська команда державної поліції в Луцьку» (Komenda Wojewódzka policji państwowej w Łucku).

Основу фонду 8 – «Президія Ради міністрів» формують протоколи засідань державних органів влади Другої Речі Посполитої – Ради міністрів та Політичного комітету Ради міністрів, на яких обговорювалася проблематика національних меншин, державні програми уряду у сфері міжнаціональних відносин. Також на засіданнях указаних установ розглядалися питання освітньої політики держави та порушувалися проблеми освіти в різних етнічних групах Польської держави. В окрему підгрупу матеріалів цього фонду можна виділити протоколи засідань воєводських регіональних комітетів – державних інституцій, основним завданням яких було опрацювання директив польської державної політики на місцевому та регіональному рівнях, у тому числі в галузі освіти.

Основу фонду «Міністерство внутрішніх справ» складають розпорядження Міністра внутрішніх справ, що надсилались до воєводських адміністрацій. Також у ньому зберігаються тижневі, місячні, квартальні та річні звіти органів державної безпеки про суспільно-політичну ситуацію на території східних воєводств. Матеріали цього архіву дозволяють віднайти інформацію про політичне, культурно-освітнє, релігійне життя національних меншин у Польщі, у тому числі українців, євреїв, німців, чехів, росіян.

Найбільш інформативними з погляду аналізу державної політики Другої Речі Посполитої є матеріали фонду «Міністерство віросповідань і народної освіти». Документи, що в ньому знаходяться, характеризують політику Польської держави в культурно-освітній сфері. Це стосується передусім до розпоряджень

міністерства, інформаційних листів, звітів кураторіумів про стан шкільної освіти на підпорядкованій їм території, донесення воєвод про конфесійну ситуацію на західноукраїнських землях. У вказаному фонді можна віднайти багато статистичних даних, що дозволяють вивчити стан шкільної та професійної освіти на території Волинського воєводства. На особливу увагу при висвітленні польської освітньої політики в східних воєводствах заслуговують інтерпеляції українських, білоруських, єврейських посольських клубів, у яких порушуються найбільш гострі проблеми шкільництва національних меншин на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Окрім офіційної документації центральних органів державної влади, для висвітлення теми дисертаційного дослідження залучено матеріали, які зберігаються у фонді «Воєводське управління в Луцьку». Це передусім циркуляри, накази, розпорядження воєводського управління, протоколи засідань керівників органів виконавчої влади I та II інстанцій воєводства, протоколи з'їздів старост. Хоча вони є неповними та фрагментарними, ці матеріали дають змогу дослідити результати впровадження розпоряджень вищих органів влади Другої Речі Посполитої у сфері освіти та розв'язання проблем шкільництва та професійної освіти на теренах Волинського воєводства. Підкреслимо, що документи зазначеного фонду є вкрай важливими для розуміння сутності політики волинського воєводи Г. Юзефського і так званого «волинського експерименту», який проводився впродовж його перебування на посаді.

Суттєво доповнюють джерельну базу дослідження й дані українських архівів, зокрема Державного архіву Волинської області (ДАВО) та фондів Волинського краєзнавчого музею (фонди ВКМ).

Зазначимо, що основу дослідження історії освіти Волині в 20–30-х рр. ХХ ст. складають такі фонди ДАВО: «Луцький шкільний інспекторат» (ф. 38), «Кураторіум Волинського шкільного округу» (ф. 454). Зміст документів відображає економічне, політичне, соціальне та культурне становище Волинського воєводства в окремих повітах у період між Першою та Другою світовими війнами.

Зокрема, у фонді 38 «Волинське воєводське управління» зібрані циркуляри, накази, розпорядження Міністерства внутрішніх справ та воєводського управління. В архіві можна віднайти звіти, рапорти, донесення місцевої влади та свідчення про діяльність кураторіуму Волинського шкільного округу, повітових старост; також наявні дані про структуру воєводського апарату, у тому числі освітнього. Певна статистична інформація знаходиться в річних звітах воєвод про загальний стан освіти в міжвоєнний період, становище в суспільно-політичному та економічному житті краю. Однак, зазначимо, що частина матеріалів збереглася лише фрагментарно та не дає змоги повністю розв'язати поставлені наукові завдання.

В архівних справах фонду 454 «Кураторіум Волинського шкільного округу» також зберігається багато корисних матеріалів з освітньої тематики. Насамперед це різні циркуляри та розпорядження Міністерства народної освіти. Значний практичний інтерес має інформація щодо викладання релігії в школах як навчального предмета, роботи курсів підвищення кваліфікації для вчителів шкіл, організації спеціальних курсів для вчителів початкових та середніх шкіл. Також укажемо на інструкції Кураторіуму щодо планів роботи шкільних інспекторів та нормативними приписи державним гімназіям. Цей масив даних корисний, передусім для дослідження діяльності місцевого апарату управління освітніми процесами.

Окрему інформацію для вивчення та етапності формування органів польської державної адміністрації на волинських землях, можна почерпнути з фондів ДАВО: «Цивільне управління земель Волинських і фронту Подільського» (ф. 58) та «Магістрат міста Луцка» (ф. 158). У них фрагментарно висвітлено інформацію про діяльність адміністративного апарату Волинського воєводства.

Дослідження матеріалів з архіву ДАВО, а саме – з фондів «Луцька приватна українська гімназія Товариства імені Лесі Українки» (ф. 73), «Луцьке Товариство імені Лесі Українки» (ф. 190), дозволяють з'ясувати пріоритети державницької політики Польщі щодо приватного шкільництва.

У цілому, серед архівних документів обох вищезгаданих фондів переважають протоколи, що характеризують діяльність Управи Товариства імені Лесі Українки та діяльність Луцької гімназії, а також низка інструкцій, розпоряджень, їхнє листування зі шкільним інспектором Волинського округу та іншими адміністративними установами.

Загальну інформацію з проблемних питань навчального закладу надають директивні вказівки Луцького шкільного інспекторату. В архіві збереглися документи керівництва освітнього закладу з питань розвитку та фінансування Луцької української гімназії, звіти директора власнику та шкільному інспекторату щодо становища гімназії в цілому, організації навчального процесу. У фондах архіву є особові справи учнівського та викладацького складу української гімназії, проте це лише досить загальні відомості або ж рукописний текст, який погано зберігся і є складним для прочитання.

Інший блок архівних документів, який вимагає ретельного вивчення, знаходиться у фондах Волинського краєзнавчого музею (фонди ВКМ). Представлені там документи розкривають діяльність навчальних закладів Волині, зокрема збереглися звіти, протоколи, особові справи учнів Луцької української гімназії (ЛУГ) імені Лесі Українки, фотоматеріали про життя ЛУГу.

Упродовж 20-х – 30-х рр. на Волині виходив молодіжний місячник гімназії ім. М. Коперника у Володимирі-Волинському «Wideta» (1925-1939 рр.). видавався польською мовою, на якісному папері накладом у 500 примірників, фінансувався державою. На сторінках постійно присутні розповіді про життя гімназії. Під час всього періоду існування наскрізна ідея публікацій розбудова незалежної Польщі, патріотичні ідеї, героїчна історія.

Аналіз вказаних вище документів дозволяє зробити висновок, що чи не найбільша кількість архівних матеріалів висвітлює діяльність Луцької української гімназії, що засвідчує її помітну роль в освітньому житті українського населення Волинського воєводства в міжвоєнні роки.

Важливу групу джерел складають опубліковані матеріали, які представлено збірниками нормативно-правових документів, стенографічними звітами засідань

польського Сейму, міністерськими звітами, статистикою з різних питань. Хоча ця група документів має більш загальний характер, їх вивчення обґрунтовується можливістю зрозуміти внутрішню політику Другої Речі Посполитої та тенденцій розвитку шкільництва й освіти, зокрема це стосується національних меншин. У цьому сенсі наголосимо на необхідності вивчення конституцій Польської держави 1921-го та 1935-го рр. Вони визначають основні засади національної політики Другої Польської Республіки, фіксують найважливіші права та обов'язки громадян, у тому числі – національних меншин. До цієї самої групи джерел ми відносимо законодавчі акти Польської держави, вміщені в збірках «Законодавчий вісник Польської держави» («Dziennik Praw Państwa Polskiego») та «Законодавчий вісник Речі Посполитої» («Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej»).

У «Законодавчому віснику Польської держави» представлено передусім нормативно-правові акти міжвоєнної Польщі, які дали змогу виявити правові норми та механізм функціонування польського державного апарату в центрі та на місцях, простежити підходи польських урядів до найважливіших проблем міжнаціональних відносин, проаналізувати міжнародні зобов'язання Польщі щодо охорони прав, у тому числі в галузі освітніх, непольських народів, котрі проживали на її території в міжвоєнний період, простежити процес законодавчого врегулювання питань культурно-освітнього життя Другої Речі Посполитої.

У свою чергу, «Законодавчий вісник Речі Посполитої» є насамперед збірником польськомовних документів та розпоряджень Польської держави, на сторінках якого публікувалися законодавчі акти міжвоєнної доби. За змістовним наповненням ці документи мають різноплановий характер і стосуються становлення адміністративно-управлінських структур на підпорядкованих Другій Речі Посполитій землях, утворення воєводств, у тому числі й Волинського, гарантій, що надавав Ризький мирний договір 1921 р. національним меншинам держави в питаннях збереження й розвитку їхньої національної та культурної самобутності. Окремий розділ присвячено питанням, які стосувалися музейної, пам'яткоохоронної та історико-красознавчої діяльності міжвоєнної Польської республіки.

Щорічне видання цієї збірки матеріалів становило від 95 до 120 номерів. Посторінковий обсяг збірника щоразу різнився: найменша кількість сторінок становила 2-4, найбільша – 50. Ці дані вказують на велику кількість документів, які щорічно приймалися (а відповідно, і друкувались) у Польській державі.

Прикладами висвітлення законодавства з питань освіти як на території Другої Речі Посполитої, так і Волинського воєводства, є опубліковані в цьому періодичному виданні закони «Про тимчасовий устрій шкільних властей» (1920 р.), «Про академічні школи» (1920 р., 1933 р.), «Про заснування та утримання початкових загальноосвітніх шкіл» (1924 р.), розпорядження про утворення Волинського шкільного округу тощо. Детальний розгляд цих документів дає можливість простежити еволюцію та головні напрямки державної політики щодо початкової та середньої освіти.

Важливим джерелом для відстеження практичних кроків із реалізації польської державної політики у сфері освіти є постанови й розпорядження уряду та галузевих міністерств, опубліковані в «Польському моніторі» («Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polski 1921–1938») та звіти Міністерства внутрішніх справ, які виходили щоквартально окремими брошурами, у яких вміщувалися ґрунтовні матеріали про суспільно-політичне, громадсько-культурне, освітнє життя національних меншин у Польщі. Особливо цінним носієм інформації із зазначеної проблеми є урядовий вісник Міністерства віросповідань і народної освіти («Dziennik urzędowy MWR i OP»).

Упродовж міжвоєнного періоду 1921–1939 рр. на Волині друком виходила значна кількість періодичних видань – «Wołyń wliczbach», «Straż państwowa», «Gazeta Administracji Policji Państwowej», «Dziennik Wołyński», «Głos Wołyński», «Przegląd Wołyński», «Życie Wołynia», «Echo Wołyńskie» тощо.

Значна частина таких видань друкувалася в Луцьку, Рівному, Кременці, Володимирі-Волинському, Дубно, Костополі, Здолбунові. Аналіз загальної картини щодо становища періодичної преси на території Західної України засвідчує досить велику кількість друкованих засобів масової інформації – близько 300 одиниць. До цієї категорії варто віднести газети та журнали, що

видавалися різними мовами: польською, українською, російською, єврейською, німецькою, чеською тощо. Щодо ситуації з друкowanими засобами масової інформації на території Волинського воєводства, то їх нараховувалось 50. Примітно, що переважна більшість друкувалась українською мовою, хоча окремі газети, як «Волынское слово», видавалися російською мовою. Через шпальти цих газет українське населення було поінформовано про зміни у сфері суспільно-політичного та освітньо-культурного життя Польської держави. Для розуміння важливості цього явища треба взяти до уваги той факт, що польські урядовці намагалися здійснювати такі заходи виключно через польськомовну друковану періодику.

Серед україномовних періодичних видань насамперед необхідно виділити «Українську ниву» – легально друковане видання, яке спочатку виходило у Варшаві. Це була щотижнева громадсько-політична преса Волинського українського об'єднання, що виходила у світ у період з 1926 до 1936 рр. Починаючи з 1928 р., «Українська нива» почала видаватися в Луцьку.

На шпальтах видання періодично порушувалися питання боротьби за національні права українського населення, висвітлювалися події господарського та політичного життя волинського краю, зокрема друкувалися певні відомості щодо діяльності Луцької української гімназії імені Лесі Українки. Так, на сторінках тижневика знайдено деякі фрагментарні дані про її створення та функціонування, свідчення про надання матеріальної допомоги як для утримання гімназії, так і для допомоги малозабезпеченим учням, оголошення про набір учнів на навчання до гімназії. Також подано окремі факти з діяльності Товариства ім. Лесі Українки. Крім того, на сторінках «Української ниви» висвітлювалися політичні події та різні аспекти господарського життя Волинського краю.

Стосовно тематики публікацій газети «Волынское слово», то у переважній більшості там висвітлювалися події місцевої значимості та новини світового змісту.

Водночас, на наш погляд, недоречним буде звуження бази дослідження лише україномовними виданнями. З огляду на виконання завдань дисертаційної роботи, головним критерієм має стати змістовне наповнення періодичних видань.

Серед місцевої преси доцільно окремо виділити «Щорічник Волинський» («Rocznik Wolynski»), який видавався в Рівному на польській мові. Ідея видання «Щорічника Волинського» з'явилася на з'їзді Спілки польських вчителів, який відбувався в 1927 р. у Ковелі. Згідно із задумом ініціаторів видання, воно мало допомогти вчителям в їхній повсякденній роботі. На це вказує виступ на з'їзді одного з активістів краєзнавчого руху тогочасної Волині Якуба Гофмана, який наголосив на необхідності підготовки науково-популярних матеріалів для вчителів задля якісного викладання шкільних предметів для учнів та покращення якісного викладання шкільних предметів.

Можна стверджувати, що покладене завдання це видання виконало. На нашу думку, значна кількість опублікованих на його сторінках матеріалів із краєзнавчої тематики дає підстави назвати його енциклопедією Волинського краю. Перший том «Щорічника Волинського» вийшов у 1930 р. Загалом, за роки існування видання було опубліковано 86 вагомих наукових розвідок з краєзнавчої тематики. впродовж 1930-39 рр. вийшло 8 томів щорічника. На сторінках щорічника публікувалися дослідження з географії, геології, біології, історії, етнографії, археології. Тож це дає підстави стверджувати про значимість цього друкованого органу як вагомого здобутку волинських краєзнавців та науковців. Це актуалізує його детальне вивчення.

Дисертантом з'ясовано, що важливим документальним джерелом із досліджуваної проблеми є стенографічні звіти засідань Сейму Другої Речі Посполитої. Їх аналіз дає можливість простежити настрої в середовищі польського політикуму, його реакцію на кроки уряду в розв'язанні національного питання на різних етапах розвитку Польської держави, дебати серед депутатів з питань освітньої державної політики, а також показати ставлення до вищезазначених питань різних політичних угруповань, що представляли національні меншини. На особливу увагу заслуговують парламентські

міжпартійні дискусії навколо ключових проблем польської державної політики у сфері міжнаціональних відносин, у тому числі й в питаннях освіти. Показовою для розуміння настроїв, які панували в польському суспільстві в 1920–1930-х рр., зокрема в середовищі етнічних меншин, є реакція послів, котрі їх представляли в Сеймі, на заходи уряду щодо реалізації тієї чи іншої урядової концепції в українському, єврейському, німецькому або чеському питаннях.

Цінним джерелом для дослідження польської освітньої політики на загальнодержавному рівні та на території Волинського воєводства в міжвоєнний період стали офіційні відомості Головного статистичного управління Другої Польської Республіки. Їх представлено збірниками, найважливішими з-поміж яких є «Щорічник статистики Речі Посполитої» («Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski») та «Малий статистичний щорічник» («Mały Rocznik Statystyczny»). Аналіз цих видань є важливим з погляду вивчення особливостей демографічної ситуації в Другій Речі Посполитій, зокрема особливий інтерес має етнічна приналежність та освітній рівень жителів країни. Також важливими є дані щодо динаміки кількості освітніх закладів різного типу на зазначені території.

Серед джерел статистики певну цінність мають матеріали загальнопольських переписів населення 1921-го та 1931-го рр. Вони містять відомості не лише про кількісний склад мешканців воєводства, а й про структуру зайнятості населення, майновий ценз, конфесійну та національну приналежність і, найголовніше, освітній рівень.

Зіставлення статистичної інформації, у тому числі з інформацією з вказаних вище джерел, дозволяє виявити загальні тенденції освітнього процесу на території Польського воєводства, зокрема в контексті розвитку освіти мовою національних меншин. Утім, наголосимо, що матеріали переписів, як і інші статистичні джерела (офіційного і неофіційного походження), потребують критичного підходу при використанні їх.

Одним із найважливіших наративних джерел, використаних під час написання роботи, є мемуарна література. Значний інтерес серед джерел цього типу мають спогади волинського воєводи Г. Юзевського. Використання цього

джерела обґрунтовується роллю воєводи в суспільному розвитку цієї території, у тому числі й в освітній галузі. У своїх мемуарах він описав життєвий шлях, розкрив етапи своєї політичної діяльності й пояснив формування та сутність своїх поглядів. Проте зазначимо, що попри багатий фактологічний матеріал, вони характеризуються певною тенденційністю та надмірною категоричністю.

Доречно буде згадати й мемуари українських послів у Сеймі періоду Другої Речі Посполитої І. Кедрин «Життя. Люди. Події. Спомини і коментарі» та Є. Пастернака «Нарис історії Холмщини і Підляшшя: новіші часи». У них автори згадують основні події, що відбували на землях міжвоєнної Польщі, дають оцінку політиці центральної влади щодо української національної меншини, у тому числі й в питанні освітньої політики.

Ще одним джерелом цієї групи є збірник спогадів «Українська гімназія в Луцьку. Спогади ЛУГ 1918–1939 рр.». Опублікована в ньому інформація стосується не лише діяльності зазначеного закладу освіти, а й дозволяє сформулювати уявлення про загальні проблеми шкільної освіти національних меншин, передусім української.

Отже, основну групу джерел для дослідження освітньої політики Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства в міжвоєнний період складають архівні документи, серед них чи не найбільш вагомими – матеріали Архіву нових актів (м. Варшава) та Державного архіву Волинської області.

Водночас використано опубліковані документи й матеріали, які містяться в друкованих виданнях центральної влади Другої Речі Посполитої, стенограмах засідань Сейму, статистичних довідниках, місцевій періодичній пресі та низці наративних джерел.

Таким чином, дисертантом обґрунтовано виділення таких груп джерел: архівні матеріали, опубліковані документи та збірники державних законодавчо-нормативних документів, статистичні збірники державних органів влади, періодичні видання загальнодержавного та місцевого рівнів, публіцистично-полемічні видання та мемуарна література. Низка згаданих джерел уперше введена дисертантом у науковий обіг. Зокрема, з метою найповнішого розкриття

завдань дисертаційного дослідження автором запропоновано згрупувати джерела за територіальним принципом та виділити групу вітчизняних і зарубіжних джерел.

РОЗДІЛ 2

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНІ

2.1. Приєднання Західної Волині до складу польської держави. Створення та напрямки роботи адміністративних органів

Після закінчення Першої світової війни на геополітичній мапі Європи відбулися значні зміни. У листопаді 1918 р. на руїнах колишніх Російської та Австро-Угорської імперій було створено нову незалежну державу, яку очолив Ю. Пілсудський. Проголошення 11 листопада 1918 р. незалежності Другої Речі Посполитої було одним із найважливіших кроків на шляху державотворення та міжнародного визнання, завдяки чому країна допускалася до повноправної участі в житті світової спільноти.

Головним завданням керівництва Польської держави наприкінці 1918 р. стало визначення кордонів підпорядкованих їй земель та законодавче оформлення окреслених територіальних меж у складі Другої Речі Посполитої. Відповідно на цей час припадає заснування двох адміністративних одиниць – Люблінщини та Білостоцького округу.

Внаслідок польсько-української війни за Східну Галичину територіальні завоювання польських військових торкнулись і території Західної Волині, яка на той час була сферою впливу армії УНР.

На початку 1919 р. межі польських та українських земель визначалися по лінії фронту: Ковель – Володимир-Волинський – Порицьк – Сокаль [168, с. 60]. У березні-травні польські війська захопили значну територію Західної Волині, після чого польсько-український фронт перемістився на межу населених пунктів: Маневичі – Голоби – Кисилин – Порицьк. Внаслідок цього наступу міста Ковель та Володимир-Волинський, які територіально входили до складу Волинських земель, опинилися під польською окупацією.

У травні 1919 р. військові дії на польсько-українському фронті розгорнулися з новим розмахом. 14 травня Кінна армія генерала Ю. Галлера

отримала наказ рухатися на південь Волині. Через два дні, з 16 травня, поляки розпочали активну наступальну операцію по всій лінії фронту. Внаслідок військових дій до територій з польським протекторатом перейшли населені пункти Колки, Переспа, Рожище, Торчин. Окрім того, підрозділи польської армії взяли в оточення центр Волині – місто Луцьк, яке було зайняте 16 травня. Уже до кінця червня фактично вся територія волинських земель перебувала під контролем тимчасової адміністрації Другої Речі Посполитої.

Можна констатувати, що трохи менше ніж за рік, у липні 1919 р., відновлена Польща встановила повний протекторат над території Західної України. У зв'язку з військовими діями 1919–1920 рр. на польсько-українському кордоні та продовженням Радянсько-Польської війни, існування тимчасових органів влади було вимушеною мірою.

Підкреслимо, що питання визначеності кордонів мало надзвичайно важливе значення для Польщі як для нової незалежної держави. Хоча під час Паризької мирної конференції було визначено західні рубежі, натомість відкритим залишалось питання східного кордону. За ініціативою англійського міністра закордонних справ Дж. Керзона, етнічне розмежування між поляками, українцями та білорусами пропонувалося визначити по лінії Буг – Пінськ – Німан. Таке рішення було підтримане та затверджене Верховною радою Антанти в Парижі 2 грудня 1919 р. [146, с. 234]. До історії так званий кордон розмежування увійшов як «лінія Керзона». Однак цей документ забороняв засновувати органи адміністративного управління на схід від окресленої лінії.

До 1920 р. Польська держава знаходилась у стані неоголошеної війни з Радянською Росією. 21 квітня 1920 р. між урядом Української Народної Республіки і Польщею було укладено Варшавський договір.

Нерівноправність домовленостей підписаного договору була очевидною та призвела до ворожого сприйняття документу українцями західних територій та Наддніпрянщини. Крім приєднання західноукраїнських земель до складу Другої Речі Посполитої, угода гарантувала полякам широкі повноваження щодо діяльності адміністрації, війська, фінансів і залізниці України. Врешті польська

сторона не дотримала умов виконання договору, віддавши УНР більшовицькій Росії.

У другій половині 1920 р. розпочалися переговори між представниками Другої Речі Посполитої та більшовиками. Восени, а саме 12 жовтня цього самого року, сторони на офіційному міждержавному рівні уклали перемир'я. А вже 18 березня 1921 р. в Ризі відбулося підписання мирного договору між Польщею та трьома радянськими республіками – Росією, Україною та Білоруссю [168, с. 60].

За умовами документу в частині територіальних розмежувань Східна Галичина, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь, Полісся, а також Західна Білорусь залишалися в складі Другої Речі Посполитої. Наслідком чого загальна площа окупованих поляками територій склала 125,7 тис. км², на яких проживало 8,9 млн. осіб, з яких 5,6 млн. були українцями [168, с. 60].

Так, на сході вони включали території Західної України та Західної Білорусії, а також Віленську область, захоплену в Литви 1920 р. Однак на заході Польська держава не змогла приєднати території Вармії та Мазури, де населення на плебісциті виступило проти приєднання. Натомість у жовтні 1921 р. Польщі було передано третину Сілезії, а за рішенням Паризької мирної конференції приєднано частини Помор'я, Пруссії та Познань.

Немало проблем виникло й з демаркацією межі між Польською державою та радянськими республіками, що передбачалось згідно з Ризьким мирним договором. 2 травня 1921 р. у Мінську почала роботу змішана прикордонна комісія, але до кінця липня польська сторона саботувала її роботу. Після того як сторони перейшли до конкретних дій, Польща зажадала відсунути межу на схід в окремих місцях на 1 – 2, а то й на 30 км. Внаслідок чого лише в листопаді 1922 р. межа була встановлена відповідним чином і легалізована для адміністративних та прикордонних властей. Повністю робота прикордонної комісії над демаркацією межі завершилася лише в серпні 1924 р. [168, с.131].

Представництво польського уряду докладало максимальних зусиль, щоб держави Заходу офіційного визнали анексію Польською державою українських земель. Можна стверджувати, що із самого початку політичний курс Другої Речі

Посполитої було спрямовано на цілковиту асиміляцію місцевого населення та позбавлення його всіх ознак самобутності. Одним із яскравих проявів такої політики була організація територіального поділу й функціонування місцевих органів влади. Термін «Східна Малопольща», який був історичною назвою Західної Галичини з центром у Кракові, поширився на всю Галичину. На території Східної Галичини було утворено три воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське.

Натомість Волинське і Поліське воєводства отримали назву «Східні креси» (з польської – окраїни). До цих територій було приєднано частину земель, на яких переважало польське населення. Натомість Лемківщину приєднали до Краківського воєводства; Холмщину було включена до Люблінського воєводства.

Процес упорядкування державних кордонів Другої Речі Посполитої тривав впродовж листопада 1918 – червня 1922 рр. Однак більшість фахівців із міжнародних відносин та істориків вважають 1921 р. завершальним етапом цього процесу визнання Лігою Націй східних кордонів Польської держави.

Після стабілізації кордонів територія відновленої Польської Республіки в 1922 р. становила 388,6 тис. км². Внаслідок дипломатичних та військових зусиль відновлена Річ Посполита сформувалася як багатонаціональна держава, де понад 30% населення становили національні меншини [143, с. 173].

На західноукраїнських землях було створено чотири польські воєводства. Управління новоствореними територіальними одиницями в Західній Україні перейшло до Генерального цивільного комісара, який у своїй діяльності спирався на військові гарнізони. Окуповані Польською державою території було поділено на округи. На Волині, Холмщині, Підляшші запроваджено стан військової облоги.

Остаточо адміністративно-територіальний поділ на волинських землях утвердився після створення Волинського воєводства. Його статус, як польської провінції, було закріплено міжнародно-правовими актами. У порівнянні з Галичиною в офіційних документах навіть і згадки не було про автономію волинського краю в складі Другої Речі Посполитої. Потрібно взяти до уваги, що 2 вересня 1922 р. польський Сейм ухвалив закон про автономію трьох східно-

галицьких воєводств Львівського, Тернопільського, Станіславського. Однак це був не більше, ніж політичний маневр, що мав полегшити полякам утвердження їхньої влади на українських землях. Цю тезу підтверджує той факт, що на практиці прийнятий Сеймом закон про воєводську автономію так і не було втілено в життя.

Відповідно до Польської конституції 1921 р. за новоствореною державою закріплювався унітарний характер з єдиною законодавчою та виконавчою владою, що не передбачав автономних утворень та забезпечення національним меншинам будь-яких автономних прав [146, с. 210]. Тож Друга Річ Посполита від самого початку не виконувала взятих на себе міжнародних зобов'язань у питанні врахування національних та релігійних прав національних меншин.

Протягом століть представники польської правиці прагнули створити на волинських землях однонаціональну Польську державу шляхом примусової асиміляції осіб непольської національності. Для цього було запроваджено військове осадництво, у межах реалізації якого на Волинь переселяли ветеранів польської армії, наділяючи їх земельними ділянками. У складі Другої Речі Посполитої етнічна територія Західної Волині перебувала аж до початку Другої світової війни.

Після здобуття незалежності Польська держава змушена була вирішувати низку надзвичайно важливих питань, пов'язаних із відбудовою господарської діяльності, інфраструктури та промисловості. У зв'язку із цим, виникла гостра потреба у кваліфікованих робітниках, яку можна було задовольнити шляхом відродження національної системи загальної освіти та професійного навчання.

Для розуміння завдань, що постали перед Другою Річчю Посполитою, треба взяти до уваги низький рівень загальної освіти населення. За даними перепису 1921 р., молоде покоління, старше десяти років, а це 33,1%, було взагалі не писемним [247, с. 187]. Саме тому для відродження системи професійної освіти представникам правлячої верхівки чималу увагу потрібно було приділити ще й підвищенню рівня загальної освіти, що актуалізувало розвиток політики в цьому напрямку.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що приєднання території Західної Волині було метою Другої Речі Посполитої від моменту її утворення в 1918 р. За ці землі відновлена Польська держава боролась із ЗУНР та пізніше з Радянською державою. Офіційно ж цю територію було визнано за тогочасною Польщею Лігою націй у 1923 р. за активного сприяння Франції.

Для розуміння особливостей діяльності органів управління в галузі освіти важливим є першочерговий аналіз функціонування системи державного управління в Другій Речі Посполитій, зокрема адміністративних органів влади. Наголосимо, що в міжвоєнний період органи державного управління Польської держави мали чітке розмежування за виконанням функціональних обов'язків. В основу діяльності системи органів виконавчої влади й місцевого самоврядування було покладено принципи єдиного підпорядкування структур державної адміністрації нижчого рівня органам вищого рівня.

22 листопада 1918 р. урядом Другої Речі Посполитої було видано декрет про функціонування вищих органів влади [118, с. 35]. Цей документ став початком проголошення Польської Республіки, у якій до скликання Законодавчого сейму влада належала тимчасовому начальнику держави Ю. Пілсудському. 20 лютого 1919 р. було ухвалено малу Конституцію, відповідно до якої сейм отримав всю повноту влади.

Аналіз свідчить, що вертикаль влади було розподілено на центральні й територіальні органи адміністративного управління. За посадовими повноваженнями апарат державних структур було поділено на окремі відомства, якими керували Міністри. До центральних адміністративних органів варто віднести інститут Президента, Раду Міністрів, Міністерства та інших центральні відомства.

У свою чергу, склад територіальних органів базувався на роботі дворівневої адміністрації: урядової (у складі об'єднаної та необ'єднаної адміністрації) і муніципальної (органів самоврядування). За задумом, такі принципи роботи управлінських структур на місцях визначали основи всього територіально-адміністративного поділу держави.

За Березневою Конституцією 1921 р., органи урядової адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно складали апарат державного управління на місцях. Документальним підтвердженням цього є стаття 65 основного закону Другої Речі Посполитої, яка проголошувала таке: «З адміністративною метою Польська держава в законодавчому порядку буде поділена на воєводства, повіти й міські та сільські общини (гміни), які будуть одночасно одиницями територіального самоврядування» [109, с. 27]. У наступній – 66-й статті Конституції, яка логічно продовжувала та уточнювала зміст попередньої, зазначалося, що «органи урядової адміністрації в окремих територіальних одиницях мають бути об'єднані в міру можливостей в одній установі під одним керівництвом» [109, с. 27].

Аналіз основного закону Другої Речі Посполитої від 1921 р. дозволяє зробити висновок, що автори намагалися наповнити зміст Конституції положеннями, що забезпечували урядовим органам можливість керівництва діяльністю органів самоврядування й нагляду над ними. Тож, з одного боку, побудова політичного ладу держави повинна була відбуватися на засадах широкого самоврядування та за участі громадян у контролі над діяльністю посадових осіб, але з іншого боку – ці процеси за своїм характером законодавчо закріплювали системність у підпорядкуванні органів самоврядування управлінському апаратові.

Управління територіальними органами здійснювалося за допомогою загальної (об'єднаної) адміністрації та спеціальної (фахової або необ'єднаної). Загальна адміністрація виконувала доручення, контроль над виконанням яких, переважно, належав до компетенції органів Міністерства внутрішніх справ та деяких інших міністерств. У зв'язку із цим, згаданий управлінський орган у побуті часто називався «об'єднаною адміністрацією». Натомість спеціальна адміністрація працювала над вирішенням питань, які належали до компетенції інших Міністерств.

Неможливо залишити поза увагою й той факт, що в здійсненні державної політики Другої Речі Посполитої значну роль відігравали органи внутрішніх

справ, що функціонували під безпосереднім керівництвом Міністерства внутрішніх справ. Одне з найголовніших завдань Міністра відомчої структури полягало в заснуванні базової основи польської цивільної адміністрації на «кресових землях».

Щодо структурного розподілу загальної адміністрації, то вона працювала за принципом двоступеневого розподілу владних повноважень та складалася з органів першої та другої інстанції. Вдаючись до більш детальної характеристики виконавчих функцій кожної із зазначених відомчих установ, стає зрозумілим, що повна контрольованість ситуації на місцях за допомогою своїх ставлеників стала для поляків основою державної політики на території всієї незалежної Польської держави разом з новоприєднаними землями.

Так, органами першої інстанції виступали народні комісари (згодом – урядові), повітові старости та міські старости [193, с. 96]. Натомість органами другої інстанції були воєводи, які управляли воєводськими управліннями та здійснювали керівництво на місцях [193, с. 97].

Діяльність органів загальної адміністрації поширювалася лише на повіти, воєводства та великі міста. У міських та сільських гмінах функції загальної адміністрації виконували органи територіального самоврядування. Варто зауважити, що органи державної влади й управління як першої, так і другої інстанцій на місцях були підпорядковані органам Міністерства внутрішніх справ (у повітах і воєводствах відповідно підпорядковувалися старостам і воєводам). Лише такі окремі галузі управління, як залізниці, школи, зв'язок, армія мали на місцях свої власні органи першої і другої інстанцій, що безпосередньо були підконтрольні відповідним галузевим Міністерствам під назвою необ'єднаної адміністрації.

Після відновлення в 1918 р. незалежності Польської держави керівництво Другої Речі Посполитої активно розпочинає широкомасштабну діяльність у напрямку створення державних органів влади та управління. Першочергову увагу польських чиновників було зосереджено на питанні формування апарату державної адміністрації. Поляки розуміли, що належна організація в забезпеченні

процедури створення, а також повний контроль за дієвим функціонуванням державних органів слугуватиме для них запорукою успіху в реалізації політичних намірів.

Такий важливий чинник правильної роботи інститутів державного управління польське вище керівництво вбачало в здійсненні політики інкорпорації (приєднання територій). Переконливості в правильно обраному шляху додавала ідея, що робота адміністративних органів у контексті панівної ідеології дасть змогу швидкими темпами приєднати нові території до складу Другої Речі Посполитої.

Формування основних засад державної політики на «східних кресах» та принципів її реалізації відбувалися поетапно, у міру розбудови структури адміністративного управління. На першому етапі на захоплених волинських землях управління територією здійснювалося військовим командуванням.

Після остаточного приєднання волинського краю поляками тимчасовий начальник держави – Ю. Пілсудський запровадив на цій території перше адміністративне утворення – Цивільну Управу Східних земель (ЦУСЗ). Керівництво та загальне управління територіями було зосереджено в руках одного посадовця, компетенція повноважень якого поєднувала дві посади – Генерального Цивільного комісара та начальника Цивільної Управи Східних Земель [99, с. 9]. Документи вказують, що відповідно до виданого розпорядження Ю. Пілсудського від 19 лютого 1919 р. зазначену Управу очолив видатний польський історик, родом з Галичини, Л. Коланковський (1882–1956 рр.). Наступником на згаданій керівній посаді, уже починаючи з 22 квітня 1919 р., був Є. Осмолівський (1872–1952 рр.). Свої службові обов’язки він виконував до моменту ліквідації Цивільної Управи Східних земель – 9 вересня 1920 р. [102, с. 2]

У виконанні своїх повноважень Генеральний Цивільний комісар та водночас начальник Цивільної Управи Східних земель підпорядковувався Головнокомандуючому польських військ. Владні повноваження очільника Цивільної Управи поширювалися на землі Волині та Полісся, де згодом було

сформовано Волинське воєводство зі столицею в Луцьку та Поліське воєводство зі столицею в Бресті над Бугом.

7 червня 1919 р. згідно з розпорядженням головного комісара Є. Осмоловського, на територіях, зайнятих польськими військами, було утворено два округи – Віленський і Брестський та Управління повітів Волині [101, с. 60]. Останнє адміністративне утворення функціонувало в складі Цивільної Управи Східних земель та об'єднувало три повіти: Ковельський, Володимирський та Луцький. Тимчасовим місцем розташування резиденції Управління повітів Волині обрали м. Ковель.

З 9 вересня 1919 р. Управління повітів Волині реорганізують у Волинський адміністративний округ, якому підпорядковувалися 8 повітів: Володимирський, Дубнівський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Острозький, Рівненський та Звягельський [100, с. 29]. Щодо визначення місця розташування резиденції нового адміністративного утворення, то керівництво вирішило залишити м. Ковель.

На території округу діяв окружний уряд у складі комісара, заступника, урядовців та інспекторів відділу. Очолював Волинський адміністративний округ комісар (а з жовтня 1919 р. – начальник округу), наділений законодавчою та виконавчою владою. Він уважався найвищим представником Цивільного Управління в окрузі [193, с. 97]. У своїй діяльності комісар Волинського адміністративного округу підпорядковувався Генеральному комісару Східних земель. Комісар округу стежив за громадською безпекою та фактично був начальником цієї служби. Також він щомісячно звітував про свою роботу перед керівництвом.

З 10 жовтня 1919 р. посаду комісара було ліквідовано, а всіма найголовнішими справами керував начальник округу. Незважаючи на заміщення посад, функції управління останнього не змінювалися. Така структура польської адміністрації проіснувала до 1921 р.

Польсько-радянська війна внесла певні зміни в організацію та функціонування польських адміністративних органів. 21 квітня 1920 р. було

підписано українсько-польський договір, відомий в історичній науці також як договір Петлюри-Пілсудського. За умовами цього документу українська сторона мала визнавати легітимність прав поляків на західноукраїнські землі, зокрема й Західну Волинь.

У ході польсько-радянської війни приєднання теренів Волині відбувалося в міру просування польських військ на займаних територіях. Після переможного польського контрнаступу восени 1920 р. значна частина «кресових земель» опинилася під владою поляків. На завойованій місцевості відразу розпочався новий процес формування структури влади польської адміністрації, але вже на інших засадах.

Відповідно до наказу головного командування від 17 січня 1920 р. та розпорядження Ю. Пілсудського на базі Волинського адміністративного округу створюють Цивільне управління земель Волині і Подільського фронту [102, с. 2]. Центром розташування адміністративного органу було обрано Луцьк.

Управління землями здійснював головний комісар, який призначався керівником держави, але за рекомендацією Генерального комісара Східних земель. У 1920 р. головним комісаром Управління земель Волині і Подільського фронту було призначено А. Мінкевіча. Згідно з сформованими засадами адміністративно-територіального устрою, на той час у структурі управління Волинськими землями виділили 2 округи – Волинський та Подільський [102, с. 4]. На початку 1920 р. начальником Волинського округу призначено С. Равич-Смольського. Починаючи з 1 червня 1920 р., діяльність начальника округу безпосередньо координувало Міністерство внутрішніх справ [102, с. 5].

Розпорядженням від 29 травня 1920 р. з Комісаріату земель Волині та Подільського фронту вилучалися Володимирський, Дубнівський, Ковельський, Луцький та Рівненський повіти [101, с. 25]. Як наслідок, управління над зазначеними повітами передавалося під безпосереднє керівництво уряду Другої Речі Посполитої.

9 вересня 1920 р. Комісаріат земель Волині та Подільського фронту тимчасово припинив свою роботу, у зв'язку з наступом радянських військ. А у

лютому 1921 р. остаточно припинив свою діяльність, у зв'язку з встановленням нового адміністративно-територіального поділу. На місці цього державного органу було засноване Управління прифронтових й етапних територій на чолі з В. Рачкевичем [102, с. 34]. Новоутворена структура підпорядковувалася Міністерству внутрішніх справ.

Постановою Ради Міністрів від 18 листопада 1920 р. на Східних землях було створено 3 адміністративні округи другої інстанції на правах воєводства: Волинський, Поліський та Новогрудський [193 с. 97].

Незабаром після укладення Ризького договору новою постановою Центрального управління Ради Міністрів від 27 листопада 1920 р. було прийнято рішення про ліквідацію тимчасового Управління прифронтових і етапних територій [168, с. 201]. Виконавчі функції цього державного органу перейшли до окремих відомчих міністрів. Таким чином, Управління прифронтових та етапних територій проіснувало трохи більше ніж два місяці від початку створення установи. На наш погляд, це можна пояснити обставинами, за яких цей орган було створено. Аналіз вказує, що він розглядався лише як тимчасовий інститут управління в системі координат державної вертикалі влади. Наступного місяця було відновлено роботу Комісаріату земель Волині та Подільського фронту. Остаточна дата ліквідації цієї структури припадає на лютий 1921 р.

На початку міжвоєнного періоду, що припадає на 1921 р., на території Другої Речі Посполитої було встановлено новий адміністративно-територіальний устрій. Однак етап його остаточного формування ми відносимо до другої половини 20-х рр. ХХ ст., коли було створено Віленське воєводство (20 січня 1926 р.).

За Березневою Конституцією незалежна Польська держава територіально була поділена на 16 воєводств зі столицею у Варшаві, яка вважалася самостійною адміністративною одиницею та мала статус виокремленого міста. Керівництво столицею від 1919 р. здійснював урядовий комісар, який до 1928 р. поєднував функції органів I та II інстанції. Необхідно підкреслити, що, вже починаючи з

1928 р., місто Варшаву в системі адміністративно-територіального поділу було виокремлено в міське воєводство.

Перебуваючи під владою Другої Речі Посполитої, західноукраїнські землі функціонували в складі 6 воєводств: Львівського, Тернопільського, Станіславського, Волинського, Поліського та Люблінського.

Історична дата заснування Волинського воєводства припадає на 19 лютого 1921 р. (див. Додаток Ж 1). У міжвоєнний період воно було однією з найбільших адміністративно-територіальних одиниць Польської держави із загальною площею 35 744 км² та чисельністю населення в 2 085 600 осіб, з них у селі мешкало 1 831 925 чол., у місті – 252 866 чол. (згідно з даними перепису 1931 р.) [143, с. 53].

Географічні координати розташування Волинського воєводства було такими: на півночі проходила межа з Поліським, на заході – з Люблінським, на півдні – із Львівським та Тернопільським воєводствами.

До складу Волинського воєводства з 1921 р. входило 10 повітів: Володимир-Волинський, Горохівський, Дубнівський, Костопільський, Здолбунівський, Кременецький, Ковельський, Луцький, Любомльський та Рівненський [168, с. 96], а 1931 р. – Сарненський. Волинські повіти успадкували без значних змін територію порівняно великих «уїздів» Російської імперії. За межами Волині в той час опинився Каширський повіт (теперішні Камінь-Каширський і Любешівський райони Волинської області), що входив до складу Поліського воєводства (сучасна Білорусь).

За часів Польської держави повіти поділялися на гміни, які об'єднували декілька десятків сіл. Для прикладу у Любомльському повіті було сім гмін: Бережецька, Головненська, Гущанська, Згоранська, Любомльська, Пульмівська, Шацька. Вцілому за структурним розподілом територій Волинське воєводство складалося з 11 повітів, 22 міських та 103 сільських гмін [258, с. 141] та 2 734 сільських громад.

Центром Волинського воєводства був Луцьк, хоча до найбільших міст доцільно віднести Рівне. Так, згідно з переписами населення 1921 та 1931 рр. там

проживало 40 612 мешканців (у 1921 р. – 30 482), у той час, як у центрі воєводства – Луцьку – проживало 35 554 особи [291, с. 135].

Дослідження свідчить, що вищим органом державного управління на території воєводства було воєводське управління, в повітах – повітові староства, організовані у вересні 1920 р. за розпорядженням польського уряду. До компетенції управління входило: нагляд за політичним та економічним життям воєводства, організація боротьби з революційно-визвольним рухом трудящих. Управління складалось з таких відділів: загальний, громадської безпеки, адміністративний, самоврядування, військовий, охорони здоров'я, землеробства та ветеринарії, праці і громадської опіки, комунікаційно-будівельний та дирекція громадських робіт. Повітові староства спочатку підпорядковувалися Управлінню прифронтових та етапових територій.

Повітові староства з 1921 р. підпорядковувалися воєводському управлінню. Їх очолювали старости, яких призначав Міністр внутрішніх справ. Циркуляром Волинського воєводи від 30 квітня 1930 р. було уведено «Організаційний статут староств» [123, с. 135], відповідно до якого створювалися реферати: загальний, безпеки, адміністративний, військовий, карний, промислово-водний, громадського здоров'я, ветеринарний, охорони лісів та відбудови.

Широкі повноваження у владній вертикалі надавалися воєводі, який призначався Президентом та за рекомендацією Міністерства внутрішніх справ і уряду. Воєвода як очільник урядової територіальної адміністрації мав дуже широкі повноваження: виключне право представляти в межах свого воєводства урядову владу, керувати діяльністю адміністративних органів на території воєводства, координувати будівництво військових об'єктів, здійснювати нагляд за пресою та громадсько-політичним життям. Також він контролював органи державної поліції, які призначалися президентом за поданням Міністра внутрішніх справ і зосереджували у своїх руках майже необмежену владу [123, с. 145]. У межах воєводства на воєводу покладалися функції міністерств: внутрішніх справ (держбезпеки), промисловості і торгівлі, шляхів сполучення, праці та суспільної опіки [123, с. 147].

Покладені на воєвод функції зазвичай виконували спеціальні органи – воєводські управління, які формували апарат адміністрації. У своїй діяльності вони підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ та погоджували з ним свої плани роботи. Структурно воєводські управління складалися з відділів та відділень. У своєму складі мали кілька підрозділів: воєводські департаменти, відділи, підвідділи, реферати. На чолі департаменту стояв голова. Керівників відділів призначав своїм розпорядженням воєвода на підставі подання голів департаментів [162, с. 12]. Волинське воєводське управління складалося з 13 департаментів. Загалом така організаційна структура проіснувала до 1939 р.

У кожному воєводстві, яке існувало на території Другої Речі Посполитої, існували наступні відділи: загальний, землеробства, промисловості, охорони здоров'я, адміністративний, «безпеки» тощо. Найважливішим у структурі керуючого територіального органу був загальний відділ, який контролював діяльність підлеглих установ, займався фінансово-господарськими справами та кадровими питаннями. У загальному відділі були відділення: організаційне, бюджетно-господарське та інспекторат повітів [162, с. 12]. У свою чергу, відділ безпеки складався з трьох відділень: політичної безпеки, національне та в справах громадського порядку.

Зазначимо, що в структурі воєводського управління існували дорадчі органи: воєводський відділ та комісії при воєводстві, за допомогою яких воєвода здійснював свої функції. Воєводський відділ було створено відповідно до закону від 25 березня 1928 р. Його основне завдання полягало в нагляді за органами місцевого самоврядування [124, с. 221]. Міністерство внутрішніх справ мало право в будь-який момент розпустити воєводський відділ і тоді його функції цілком переходили до воєводи.

Воєводські комісії контролювали проступки чиновників та конфлікти між ними, виконуючи одну з найважливіших функцій – дисциплінарну. Комісія залишала за собою право колегіально виносити рішення про переміщення (розуміється, зміну місця роботи) чи звільнення чиновників. Однак усі

протокольні результати засідань передавалися для розгляду воєводи й лише в разі його позитивного схвалення підлягали остаточному затвердженню.

Кожне воєводство, яке функціонувало на території Другої Речі Посполитої, мало у своєму підпорядкуванні певну кількість повітів. Найбільше їхня кількість була в складі Львівського воєводства – 26 повітів, наступними були Тернопільське – 17, Станіславське – 12 та Волинське – 11. Найменше повітів було в Поліському – 9 та Люблінському – 8 воєводствах [124, с. 127].

Початок діяльності повітової адміністрації на території Волині доцільно віднести до літа 1919 р., коли було створено Луцьке повітове староство. Спочатку воно підпорядковувалось управлінню прифронтових та етапних територій, а з 1921 р. – воєводському управлінню, яке очолював староста, призначений Міністром внутрішніх справ. З вересня 1920 р., за розпорядженням польського уряду, в кожному повіті було сформовано повітове староство.

Серед форм співпраці воєводської та повітової адміністрації важливу роль відігравали з'їзди старост за участю воєвод. Зазвичай на таких робочих зустрічах керівництва місцевих адміністративних органів обговорювалися питання політичного змісту та визначалися подальші напрямки реалізації державної політики на території воєводства [266, с. 201].

У межах кожного повіту діяв уряд, до складу якого входив староста, заступник, 5 урядовців та обслуговуючий персонал. Адміністрацію повіту очолював повітовий староста. Він безпосередньо підпорядковувався воєводі та міністрові внутрішніх справ. Суттєвими владними функціями на території повітів були наділені поліцейські органи. Права та функції старости були подібними до повноважень воєводи, який зосереджував у своїх руках всю повноту адміністративної влади та контроль за поліцією. Однак із компетенції воєводи вилучалися військова, фінансова, шкільна, земельна та поштово-телеграфна сфери господарського життя.

Свої функції староста виконував за допомогою спеціального органу – старостинського (повітового) управління, яке в структурному відношенні поділялося на підвідділи та сектори (реферати) [266, с. 224]. При кожному

старості працювала канцелярія, основні функції якої полягали в інспектуванні діяльності повітових органів влади.

Спочатку в системі старостинського управління існували відділи: адміністративний, самоуправлінський, статистичний, технічний, паспортний, податково-продовольчий та ветеринарний. Після оприлюднення Циркуляру волинського воєводи від 30 квітня 1930 р. про «Організаційний статут староств», при інституті старост створювалися нові реферати: безпеки, загальний, карний, військовий, промислово-водний, охорони лісів, відбудови, громадського здоров'я [2, арк. 28].

Головне місце в апараті управління староств та воєводств займали відділи безпеки, які спільно з поліцією контролювали порядок громадської безпеки (проведення масових акцій, пресу, діяльність громадсько-політичних організацій) [2, арк. 35], а також були покликані стримувати усілякі прояви національно-визвольного руху серед українського населення.

Другорядний щабель в апараті староств та воєводств займали сектори і відділи охорони здоров'я, соціального забезпечення. У свою чергу, робота відділів праці та соціального забезпечення ґрунтувалася на улагодженні проблемних питань, що мали здатність виливатися у формі страйків і демонстрацій безробітних тощо. Окрім того, до компетенції цих відділів також належали організація «голодних кухонь», «фондів праці», «зимових комітетів допомоги безробітним» та ін. Однак навіть такий комплекс повноважень не давав гарантію успішного вирішення найбільш болючих проблем, які на той час постали перед багатонаціональною Польською державою [325, с. 10].

В адміністративному плані повіт поділявся на райони, а райони на гміни. Районами керували начальники, призначені повітовим старостою. Повіти, у свою чергу, поділялися на гміни, кожна з яких включала в себе кілька містечок і сіл. У 1923 р. Горохівський повіт включав 1 місто і 6 гмін (населення – 77 706 осіб), Ковельський – 3 міста і 15 гмін (169 708 осіб), Любомльський – 1 місто і 7 гмін (56 264 жителів), Луцький – 5 міст і 10 гмін (195 931 житель) та Володимирський – 3 міста і 7 гмін (101 412 жителів) [291, с. 162]. З 1931 р. Волинське воєводство

нараховувало 22 міські і 103 сільські гміни, які поділялись на 20 737 громад [282, с. 132].

До встановлення східних кордонів Другої Речі Посполитої адміністрування на підконтрольних територіях здійснювало Цивільне Управління Східних земель на чолі з Генеральним Комісаром, повноваження якого були передані центральним органам державної влади. Проте самоврядування там і надалі врегульовувалось розпорядженнями Управління. Питання структури та способу організації органів самоврядування у Волинському воєводстві було врегульовано декретом Начальника держави від 4 лютого 1919 р. (офіційна посада Ю. Пілсудського з 14 листопада 1918 р. до 9 грудня 1922 р.) Щодо міського самоврядування, то до 1933 р. у виконанні своїх дій органи міської управи спиралися на розпорядження Генерального Комісара Східних земель від 14 серпня 1919 р.

Досліджуючи питання формування самоврядування в Польщі, можна умовно виділити два основні етапи: перший етап припадає на період 1918–1933 рр. та характеризувався тенденцією застосування норм виборчого права, закріплених у законодавчих актах; другий етап охоплює період 1933–1939 рр., від попереднього він відрізнявся прийняттям окремих актів з виборчого права, спрямованих на виконання закону 1933 р.

Незважаючи нібито на єдиний стиль ведення політики польської влади на західноукраїнських землях, нами встановлено, що окремі процеси різнилися між собою. Відрізнявся й виборчий процес на Волині та в Східній Галичині. Поруч із демократичними принципами проведення виборів до органів місцевого самоврядування в актах про вибори містились норми жорсткого підпорядкування виборів органам урядової адміністрації на місцях. Окрім того, зміни, внесені до виборчого процесу, починаючи з 1933 р., ще більше узаконили фактичну залежність органів місцевого самоврядування від органів урядової адміністрації.

Якщо під час виборів оголошувався тільки один список кандидатів у члени громадської ради або в кількох списках загальне число кандидатів не перевищувало кількості мандатів – вибори не відбувалися. Натомість кандидати

ставали членами громадської ради. Виборчі комісії оголошували недійсними опозиційні до уряду списки кандидатів, а проурядові партії подавали спільні компромісні списки, тому в більшості громад Західної України вибори, як правило, не відбувалися [249, с. 141].

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що на західноукраїнських землях, що ввійшли до складу Польщі, діяли дві системи самоврядування, які відрізнялися за ступенем розподілу владних повноважень. До 1933 р. у Східній Галичині на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств діяла австрійська система на базі закону від 12 серпня 1866 р. В її основу було закладено триступеневий розподіл структури на громадське (гмінне), повітове і воєводське [288, с. 72].

Важливим явищем у суспільно-політичному житті повіту у міжвоєний період було міське та територіальне самоврядування. У повіті, гміні, сільській раді діяли представницькі інститути з відповідними назвами (ради сільських гмін, міська рада, гмінні зібрання, повітовий сеймик), члени якої обиралися населенням тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці й вирішували важливі питання у сфері господарчого, соціально-політичного та культурного життя громади. Уряд Другої Речі посполитої поступово створив законодавчу базу для діяльності мережі органів самоврядування. Самоврядування в гмінах почало діяти згідно з розпорядженням генерального комісара східних земель від 26 вересня 1919 р. повітовий сеймик почав діяти у першій половині 1923 р.

Відповідно до головного принципу самоврядування полягав не в залученні громадян до діяльності державних органів, а в розділенні завдань органів урядового управління й самоврядування. Проте структура органів місцевого самоврядування й порядок їх формування, за австрійським законом, суперечили декларативним принципам Березневої конституції Польської держави. Вибори до органів самоврядування відбувалися на основі старої феодальної куріальної системи, яка забезпечувала виняткову перевагу великих землевласників на простим селянством. Урядові органи контролювали діяльність органів

самоврядування, які не мали жодної реальної влади в багатогранній польській системі державного управління.

Зазначимо, що в той час на Волині було збережено російську систему місцевого самоврядування, впроваджену ще земською реформою 1864 р. За ступенем розподілу владних повноважень у Волинському воєводстві було залишено чотириступеневу структуру органів місцевого самоврядування з поділом на воєводське, повітове, волосне та громадське [288, с. 93].

Громади або гміни були найнижчими адміністративними одиницями в системі самоврядування, керівництво яким здійснював війт. Якщо гміни в Галичині успадкували території попередніх австрійських органів самоуправління, то на Волині вони успадкували території попередніх російських волостей. Кілька місцевостей могли бути об'єднані в одну громаду.

Зауважимо, що на всіх рівнях самоврядування законодавчо закріплено було розподіл повноважень самоврядних одиниць на два типи: на власні та доручені. Перші здійснювались самостійно, приймаючи автономні рішення із цих питань: схвалення громадського бюджету, встановлення зарплати війтові та громадським службовцям, надання дозволу для початку й закінчення правового спору, створення місцевої поліції, прийняття рішень про надання допомоги бідним, заслуховування звітів громадської управи та ін. Водночас, до компетенції війта і громадської управи належали справи власні (управління громадським майном, місцевими дорогами, опіка над школою, питання культури та ін.) і доручені (стягнення податків, військові справи та ін.) [325, с. 14]. У свою чергу, до другої групи – доручені повноваження, належав той перелік функціональних обов'язків за розподілом, які були передані самоврядній одиниці органами державної адміністрації. При цьому, державні органи залишали за собою право жорсткого контролю та коригування рішень в цих питаннях [325, с. 14].

Функції воєводського самоврядування в Західній Україні виконували призначені воєводські ради, очолювані самими воєводами, при якому вони виступали в ролі дорадчого органу. Воєводське самоврядування в Польщі, за винятком Познанського, Поморського і Сілезького воєводств, не було

організоване [147, с. 121]; також не було створено органу, який очолював би й координував роботу всіх рад. Повітовий виділ був виконавчим органом повітової ради, представляв на затвердження ради проект бюджету повітового самоврядування, звітував перед радою, готував справи на засідання ради та ін.

Функціонування повітового самоврядування на Волині встановлювалось декретом начальника держави «Про тимчасову повітову ординацію для території Польщі, що перебували під російською окупацією» від 4 лютого 1919 р. і об'єднувалось з органами загальної адміністрації [147, с. 131]. Органи повітового самоврядування – повітові ради і виділи – очолювалися старостами та обиралися на 5 років членами волосних рад і членами міських рад невиділених міст. Коло діяльності органів повітового самоврядування охоплювало господарські справи, охорону здоров'я і культуру повіту. Також їх представники здійснювали нагляд за волосними і громадськими органами самоврядування. У той час повітове самоврядування було підконтрольне воєводам, які призначалися президентом держави за поданням міністра внутрішніх справ і наділялися широкими повноваженнями. Зокрема, їм була підпорядкована поліція, яка будувалася за армійським зразком.

На Волині на рівні повітів існували союзи самоврядування, у структурі яких діяли повітовий сеймик та його виконавчий відділ. Компетенція функціональності вказаних повітових союзів самоврядування поширювалася на різні сфери соціально-економічного та культурно-громадського життя кожного повіту окремо. Зокрема, до функціональних обов'язків повітових союзів самоврядування належали: підтримка освіти, будівництво початкових шкіл, фінансова допомога приватним школам, організація дошкільного виховання, утримання народних будинків, бібліотек, музеїв та видавництв тощо [325, с. 13].

Скликання повітового сеймику належало до компетенції старост. Такі робочі зустрічі відбувалися принаймні тричі на рік, а в разі потреби або на вимогу повітового відділу та четвертої частини членів сеймику. Залежно від обставин, засідання визначалися як періодичні або ж надзвичайні. На одному зі своїх засідань члени сеймику обирали повітовий відділ, який складався з голови та

двох-трьох членів [266, с. 154]. Кандидат на посаду голови сеймику повинен був мати не менше 30 років, середню освіту та володіти польською мовою. Члени повітового відділу обиралися на три роки, після чого вони разом із головою проходили процедуру затвердження державними органами управління.

Після прийняття нового закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування», ухваленого Сеймом 23 березня 1933 р., у системі самоврядування Другої Речі Посполитої відбулась реорганізація [125, с. 311]. Між громадою й повітовим староством по всій Польській державі вводилась нова ланка адміністрації – волость, апарат якої мав проводити політику колонізації Західної України. Закон фактично уніфікував на всій території держави організм самоуправління та став підставою для прийняття Міністром внутрішніх справ Другої Речі Посполитої низки розпоряджень, спрямованих на створення механізму його реалізації. Можна стверджувати, що з того часу змінюється сам курс роботи органів самоврядування, адже вони почали працювати в напрямку повної централізації та безпосереднього підпорядкування органам урядової адміністрації.

Волосне самоврядування (об'єднання кількох сіл) на початку міжвоєнного періоду існувало тільки на територіях Волині та Полісся, які були в складі колишньої царської Росії. Однак у 1933 р. волосне самоврядування набуває активного поширення на інших територіях Польської держави. Зокрема, воно було впроваджено в трьох східногалицьких воєводствах. Керівним та нормотворчим органом волості була рада, а виконавчим – управа.

До функції волосної ради належали контроль за діяльністю волосної управи і затвердження постанов у справах місцевого значення, перелік яких перераховувався у законі [325, с. 12]. Рада була наділена правами стосовно визначення правил та способів користування майном волості, приймала її бюджет та зміни до нього, встановлювала розмір податків на користь громадських самоуправ, контролювала діяльність управи сільської волості, обирала її членів, затверджувала штати працівників волості.

Законом затверджувалася низки питань, які потребували колегіального прийняття рішення з боку волосних управ, серед найбільш значимих: підготовка плану виконання бюджету, продовження короткотермінових позик, передача в оренду майна й видача концесій тощо. Варто зауважити, що решту нагальних справ війт користувався правом вирішувати самостійно та був наділений персональною відповідальністю за результат їх вирішення [325, с. 12]. На рівні волості війт був одночасно головою органу державної адміністрації і керівником органу самоврядування, який повинен був запобігати бродяжництву та жебрацтву, піклуватись про протипожежну безпеку, охорону здоров'я та добробут громади.

Органами волосного самоврядування були волосна рада в складі від 12 до 20 членів, яку обирала виборча колегія. У складі робочої групи колегії працювали члени громадських рад волості, їхні солтисти і підсолтисти, а також волосне правління (за участі війта, підвійта, волосного писаря й 2-3 лавників).

Члени волосного правління обиралися волосною радою шляхом таємного голосування терміном на 5 років. Процедура обрання кандидатів до волосного правління могла відбуватися не з середовища членів волосної ради. На наш погляд, від цього у вигравші залишались польські посадовці, а для уряду такі положення виборчого законодавства давали чергову можливість абсолютно впевнено насаджувати на західноукраїнських землях чиновників з інших воєводств корінної Польської держави.

Існував окремий порядок обрання війта чи підвійта та затвердження кандидатів на обраних посадах. У такий спосіб обирався кандидат на засіданнях волосної ради, а затверджувався повітовим старостою. Однак староста мав навіть дещо більші повноваження, ніж рада волості. Так у випадку, коли з певних причин волосна рада не обирала війта чи підвійта або кандидата двічі не було затверджено повітовим старостою, останній отримував право призначати війта чи підвійта навіть без обрання. Волосні писарі призначалися війтом, а на посаді вони затверджувалися повітовим старостою, причому до них, як і до війтів, пред'являлися досить високі вимоги.

У міських громадах функції нормотворчого та наглядового органу здійснювала міська рада. Ця інституція самостійно приймала та затверджувала такі питання як плани забудови волості та вносила корективи в ці плани, будувала та утримувала лікарні, школи, бібліотеки, музеї, театри, займалась доброчинною діяльністю тощо. Важливою інституцією самоврядування також був магістрат, який фактично і виконував повноваження виконавчого органу. У свою чергу, керівник магістрату – бургомістр, у надзвичайних ситуаціях законодавчо наділявся усіма функції, які належали безпосередньо до компетенції самоуправи. Натомість перелік його обов'язків затверджувався на засіданні магістрату [325, с. 11].

Щодо міст, то вони були поділені на виділені і невиділені з повітового самоврядування. До першої групи належали міста з населенням понад 25 тис. мешканців. Міста з населенням понад 75 тис. мешканців (у Західній Україні – Львів) утворювали окремі міські повіти. В усіх містах міські ради обиралися на 5 років загальними, рівними [147, с. 161] і прямими виборами при таємному голосуванні, що склалися з 12-72 членів відповідно до кількості населення. Крім цього, Луцьк, Ковель і Рівне були так званими виділеними містами, тобто містами з особливим статусом.

На основі розпорядження Генерального Комісара Східних земель від 14 серпня 1919 р. було утворено магістрат м. Луцька, який в 1934 р. було перейменовано на міське управління [98, с. 6]. До його компетенції входило формування бюджету, стягнення податків з населення, нагляд за санітарним станом і благоустроєм міста, будівництво шкіл і лікарень. Він складався з таких відділів: загального, фінансового, громадського, технічного і адміністративного. Відділи, у свою чергу, поділялись на підвідділи, які керували окремими ділянками управління містом.

Сільською громадою керував солтис, підпорядкований безпосередньо війту. Його основним обов'язком було виконання розпоряджень і наказів війта (керівника гміни) та рішень громадських зборів [325, с. 13].

Солтиса і підсолтиса обирала громадська рада на 3 роки з осіб віком не менше ніж 30 років, що володіють розмовною та писемною польською. Повітові старости затверджували на посадах солтисів і під солтисів. Також вони мали право, порозумівшись з повітовою радою, звільняти останніх з роботи, розпускати громадську раду і оголошувати нові вибори. Можна стверджувати, що в певному сенсі ситуація доходила до абсурду, адже староста був уповноважений у разі потреби розпустити громадську раду і оголосити нові вибори.

Зауважимо, що до повноважень сільської волості належали такі функціональні обов'язки як будівництво та підтримка в належному стані доріг і мостів, водопроводу і каналізації, шкіл і бібліотек, медичних закладів і установ, які займалися доброчинною діяльністю; також підтримка та розвиток сільського господарства, торгівлі, ремесел і кооперації тощо [325, с. 13].

Закон 1933 р. вводив суттєві зміни в структуру органів громадського самоврядування: самостійність і компетенція громадських органів значно обмежувалась, оскільки центр адміністрації був перенесеним у волость. За цим законом розпорядчим і контрольним органом громади була громадська рада або громадські збори (у селах до 200 чоловік населення) на чолі із солтисом. Новий закон значно обмежив роль громадської ради, віддаючи її повністю під контроль і залежність солтиса, вйта й старости [288, с. 164]. Нагляд над громадським самоврядуванням здійснювали повітові старости й органи повітового самоврядування.

Органами громадського самоврядування були громадська рада в складі від 8 до 36 членів і громадське правління, до якого входили вйт (а починаючи з 1933 р. – солтис), його заступник (підсолтис) і присяжні [317, с. 323]. Активне виборче право мали особи, що досягли 24 років і протягом року проживали в даній громаді. Остання вимога не стосувалася державних службовців, військових на дійсній службі та їхніх сімей, а також осіб, що мали в громаді нерухоме майно. Пасивним виборчим правом володіли особи, яким виповнилося 30 років. У кожній громаді на момент виборів працювали відповідні виборчі комісії, призначені урядом. Їх чи не основне завдання на території Західної України

полягало в тому, щоб віднайти найрізноманітніші способи недопущення до участі в голосуванні під час виборчого процесу не бажаних осіб.

Квітнева конституція 1935 р. обмежувала роль самоврядування в житті суспільства, фактично перетворивши його в придаток органів урядової адміністрації. Документом визначилася роль самоврядування як «здійснення завдань урядової адміністрації в галузі місцевих потреб» (ст. 25) [266, с. 401]. Уся діяльність органів самоврядування відбувалась під пильним наглядом уряду, який здійснював цю функцію за допомогою органів урядової адміністрації (повітових старост, воєвод, міністрів) та органів місцевого самоврядування вищого ступеня (повітових та воєводських рад).

Завершення процесу утвердження польської державної адміністрації переважна кількість дослідників відносить до 1921 р. Упродовж 1919–1921 рр. пріоритетом у напрямку діяльності польського керівництва було дотримання загальних засад щодо збереження цілісності держави, домінування поляків у всіх сферах суспільного життя, а також пошук компромісів з українцями в питанні лояльного визнання ними територіальної цілісності Польської держави.

Згідно із цією концепцією усе місцеве населення й, насамперед, українське розглядалось польською владою як потенційний об'єкт асиміляції. Адже трансформацію адміністративно-територіальної, господарської, мовної та освітньої політики вони вбачали в кардинальній зміні національної структури населення західноукраїнських земель. Першочергово такі процеси мали відбутися на території Східної Галичини та Західної Волині.

Усі українці, які працювали в державних і крайових установах Другої Речі Посполитої, були зобов'язані скласти присягу на вірність Польській державі. У разі відмови працівників державних структур звільняли з роботи. Таким чином, через відмову скласти таку присягу майже 6 тис. українців залишилися безробітними [308, с. 346].

Урядом було встановлено спеціальний порядок підбору кадрів для державної служби, під час якого поліцією перевірялась лояльність до правлячого політичного режиму кандидатів на посади державних службовців [308, с. 350].

Особи непольської національності вважалися нелояльними і на державну службу не приймалися. Тож у таких випадках людям пропонували роботу працівників допоміжного технічного персоналу. Окрім того, після травневого повороту 1926 р. на території всієї Другої Речі Посполитої в апараті державної служби було проведено чистку. У ході такої процедури державного масштабу працівники національних меншин, які працювали в адміністративних, управлінських органах та установах фінансованих держбюджетом, були звільнені.

Узагальнюючи вищевказане, зазначимо, що приєднання території Західної Волині було одним із головних завдань зовнішньої політики Другої Речі Посполитої від моменту її утворення в 1918 р. Після підписання договору між Ю. Пілсудським та С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. ця територія відійшла до польської сторони разом із Східною Галичиною, Холмщиною, Підляшшям та Поліссям. За Ризьким мирним договором між Польською державою та радянськими республіками Західна Волинь остаточно опинилась у складі Другої Речі Посполитої.

У процесі дослідження встановлено, що під час створення органів адміністративного управління польська влада прагнула сформувати міцну основу держави. У здійсненні своїх функцій та реалізуючи політику правлячої верхівки, територіальні органи на місцевому рівні повністю підпорядковувалися центру. Як наслідок, сформувавши таку вертикаль влади, керівництво відродженої Польської держави бажало контролювати всі соціально-економічні та суспільно-культурні процеси, що відбувалися на території східних кресів.

Адміністрація виступала важливим дієвим інструментом у рамках реалізації програми політики правлячої верхівки на захоплених землях. Зокрема, перебуваючи в підпорядкуванні центру, керівники на місцях стежили за втіленням у життя політичної програми польських урядовців, які прагнули швидкими темпами забезпечити умови приєднання території Волині до складу Другої Речі Посполитої. На практиці вся об'єднана і необ'єднана адміністрація (органи урядової адміністрації) в повітах та воєводствах підпорядковувалась органам Міністерства внутрішніх справ в особі старост і воєвод.

2.2. Механізм функціонування управлінських освітніх установ.

Провідні засади діяльності та повноваження

У Польській державі міжвоєнного періоду органи системи освіти формально не були об'єднані із загальною адміністрацією. Однак керівники воєводств і старости часто вимагали об'єднання або підпорядкування їм кураторів та шкільних інспекторів. Їхні бажання підтримували в тогочасному відомстві з питань внутрішніх справ. Натомість противником такого об'єднання була Спілка польського вчителства, яка, захищаючи незалежність адміністрації системи освіти, організувала в державі народне віче, кампанію в пресі на підтримку своєї позиції, виголошувала протести в Сеймі та в Сенаті, зверталася до найвищих державних діячів та ін. Внаслідок такої боротьби було збережено незалежність адміністрації системи освіти, тобто закон, який гарантував розмежування із загальною адміністрацією, не зазнав змін.

Водночас на практиці статті закону часто ігнорувались. Інколи в міжвоєнний період воєводи були уповноважені призупиняти виконання на своїй території навіть розпоряджень міністра релігії та національної освіти, якщо розпорядження визнавалось як таке, що суперечить інтересам держави, а швидше – інтересам загальної адміністрації [14, арк. 3-6].

Після відновлення незалежності Другої Речі Посполитої реформаторські зміни передбачалися в усіх важливих сферах життєдіяльності держави. Освітня галузь у цьому відношенні не стала виключенням. Це можна пояснити тим, що в роботі навчальних закладів середнього рівня поляки вбачали фундаментальну основу для проведення успішної асиміляторської політики щодо національних меншин. Фактично з перших днів протекторату над приєднаними територіями Польська держава зосередила у своїх руках всю повноту влади над управлінням навчальним процесом. Також було встановлено повний контроль за діяльністю освітніх закладів. Підкреслимо, що формування головних засад державної політики у сфері освіти ускладнювалися розбіжністю інтересів серед різних

політичних угруповань, оскільки єдиної думки щодо вирішення цього питання практично не існувало.

Аналіз свідчить, що суть адміністративного устрою шкільництва й переформатування галузі освіти полягала в багатоступеневому поділі управління, коли установи нижчого рівня підпорядковувалися організаціям вищого рівня. Першим кроком у становленні державної системи освіти Другої Речі Посполитої було створення Міністерства релігійних визнань та народної освіти (Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) в 1918 р. На вище урядове відомство покладалися функції керівництва в цій галузі та здійснення контролю за виконанням державної програми в навчальних закладах по всій території країни. Зокрема, за статутом «Про тимчасовий устрій шкільної влади» 1920 р. Міністерство уповноважили здійснювати керівництво над усіма рівнями освіти [287, с. 128] (див. Додаток Ж).

В організаційному відношенні Міністерство було розподілено на 6 департаментів. Кожен окремий підрозділ очолював директор, який здійснював контроль за відповідальним виконанням роботи підлеглими працівниками. За внутрішньою структурою департаменти складалися з відділів, напрям діяльності яких мав вузькопрофільний характер, водночас їхня діяльність стосувалась галузі освіти в масштабах усієї країни. Усього в Міністерстві налічувався 21 відділ.

У більш детальному розрізі структура Міністерства релігійних визнань та народної освіти за штатним розподілом по кожній структурі мала такий вигляд:

- департамент загальний (з відділами правовим, бюджетно-рахунковим, фізичного виховання, шкільного будівництва та шкільної гігієни);
- департамент загального шкільництва (відділи загальних та середніх шкіл, позашкільної освіти, закладів підготовки вчителів, організаційний);
- департамент професійного шкільництва (відділи технічної та професійної підготовки, професійної підготовки для дівчат, торговельних шкіл);
- департамент вищої освіти та науки (з відділами мистецтва, зокрема художнього мистецтва та старожитностей, музики і театру, літератури);

- департамент релігійних визнань (відділи римо-католицький, християнський, некатолицьких і нехристиянських віросповідань) [12, с. 14].

4 червня 1920 р. польський Сейм прийняв закон «Про тимчасовий устрій шкільних властей». У статті 2 цього документу йшлося про те, що з метою управління виховним процесом молодого покоління держава поділялася на округи. Наступна, 3-я стаття, уточнювала положення попередньої, наголошуючи, що «шкільний округ очолює куратор», якого призначає Начальник держави на підставі подання Міністра релігійних визнань та народної освіти [290, с. 179]. Таким чином, у цьому документі закладалась система адміністративного управління освітою на теренах Другої Речі Посполитої. Зокрема, законом чітко визначалося й те, що сфера освітянського життя Польської держави перебувала під прямим керівництвом Міністра віросповідань та народної освіти.

Дослідження дозволяє з'ясувати, що шкільним округом вважалася адміністративна одиниця, яка охоплювала від 1 до 3 повітів. На цій, чітко окресленій території існували профільні працівники, що займались питанням загальноосвітніх шкіл. Мережа освітніх установ тогочасної Польщі була поділена на 10 навчальних округів (кураторій). Щодо території західноукраїнських земель, то там існувало два навчальних округи – Львівський (див. Додаток Д 1) та Волинський (див. Додаток Д 1–Д 3). Хоча часто в наукових дослідженнях з'являється версія про існування ще одного окремого шкільного округу – Кременецького ліцею.

Волинський шкільний округ було створено на підставі розпорядження Ради Міністрів від 8 лютого 1921 р. Його територія відповідала межам адміністративного округу, заснованого постановою Ради Міністрів від 19 листопада 1920 р. [87, с. 180].

За розпорядженням Міністра віросповідань та народної освіти 3 травня 1922 р. в Луцьку було створено кураторію Волинського шкільного округу [109, с. 642]. На період його заснування державна установа розміщувалася на вулиці Кредитова, 6 (на сьогодні вона називається «Братиславська»). Не проіснувавши і півроку за адресою першопочаткового місця розташування, восени того самого

року головну резиденцію шкільної освіти Волині було перенесено до м. Рівного. Там кураторія функціонувала від 26 жовтня 1922 р. до вересня 1939 р. за адресою вул. Гімназійна, 3 (у наш час це вул. Драгоманова) [26, арк. 9].

Важливо зазначити, що в лютому 1922 р. польський Сейм ухвалив закон, за яким створення та утримання загальних шкіл покладалося на органи місцевого самоврядування. Надаючи формальне право виконавчим органам координувати розвиток освіти на окремих територіях, польська влада водночас зорієнтувала їх на здійснення ліквідації неписьменності на місцях лише польською мовою. Органи місцевого самоврядування у своїй діяльності дотримувалися виконання вказівок вищого керівництва держави.

Згідно із законами про «Про створення та утримання загальних шкіл » та «Про будівництво загальних шкіл» від 17 лютого 1922 р. на самоуправи гмін покладалося раціональне використання виділених державою коштів на забезпечення шкіл необхідними приміщеннями та кваліфікованими вчительськими кадрами. Також законодавством гміни були зобов'язані постачати необхідне шкільне обладнання, шкільне приладдя, забезпечувати їх опаленням та освітленням. Зокрема у 1933 р. повітове самоврядуванню отримало дозвіл державної адміністрації на відкриття у Горохові філіалу ЛУГ, але за умови що будівництво помешкання для навчального закладу фінансуватиме самоуправа [49, арк. 34]. Старанням працівників самоуправи у 1938 р. отримано згоду Міністерства про відкриття у цьому ж місті природничого ліцею при гімназії.

Зазначимо, що шкільна влада (кураторія, шкільні інспектори) ухвалювала рішення щодо відкриття чи ліквідації школи, добирала педагогічний колектив, контролювала процес реалізації навчальних програм та виховання молоді. Директори, керівники та педагогічний склад повинні були мати професійну кваліфікацію.

1932 р. ознаменувався для освітньої галузі Другої Речі Посполитої реформаторськими нововведеннями. Після прийняття Сеймом закону «Про новий устрій польського шкільництва» кардинальні зміни спочатку відбулися в організації навчального процесу та устрої шкільництва, а невдовзі корективи було

внесено і в роботу адміністративних органів управління освітою (див. Додаток Д 7). 7 липня 1932 р. Міністр релігійних визнань та народної освіти підписав розпорядження щодо поділу Польської держави на 8 шкільних округів: Брестський, Краківський, Любешівський, Львівський, Познанський, Варшавський, Віленський та Луцький [93, с. 43]. На виконання цього доручення польського керівництва в 1932 р. назву Волинського округу було змінено на Луцький (у документі зазначалося, що адміністративна установа округу знову буде функціонувати в Луцьку, але в реальному житті вона все-таки діяла в Рівному).

Кожен шкільний округ очолював куратор, який у своїй діяльності безпосередньо підпорядковувався Міністру релігійних визнань та народної освіти (див. Додаток Ж 2). Кураторія Волинського шкільного округу (шкільна адміністрація) виконувала роль провідної адміністративно-розпорядчої організації та водночас була організаційно-методичною установою з питань розвитку освіти.

Як свідчать вищезгаданий наказ, до основних функцій кураторії належали: керівництво і контроль за початковою і середньою загальною освітньою, фаховою і позашкільною освітою на території шкільного округу; складання проектів бюджету; асигнування коштів на початкову й середню освіту; прийом на роботу та забезпечення навчальних закладів учительськими кадрами. Зокрема, директор та вчителі могли приступати до виконання своїх обов'язків лише після затвердження їх шкільною адміністрацією. Також до повноважень шкільної кураторії належало затвердження кількості навчальних годин, предметів і підручників для шкіл та інших закладів освіти [94, с. 85]. Директор та вчителі навчального закладу могли приступати до виконання своїх обов'язків лише після затвердження їх шкільною адміністрацією.

Щодо повноважень шкільної кураторії, то вона слідувала за дотриманням законодавства стосовно покарання несумлінних батьків, які не віддавали своїх дітей на навчання. Інспектор видавав приписи щодо штрафування, а також зберігав квитанції про оплату штрафів та робив звіти про кількість накладених стягнень. Зберігались у шкільній кураторії й інші навчальні документи, які безпосередньо в ній затверджувались: плани шкільних рад, умови прийому та

оплати за навчання, навчальні програми, протоколи засідань екзаменаційних комісій, батьківських зборів, учительських конференцій та учительських рад. Окрім того, у кураторії на зберіганні знаходилися й особові справи викладачів та працівників шкіл округу.

До компетенції шкільної кураторії входило також право про визначення статусу школи. Зокрема, ця організація була уповноважена надавати приватним школам статус державної. У такому випадку до шкільної кураторії необхідно було подати відповідні документи: заяву від імені школи-прохача, розклад годин навчання, список учителів, кількість учнів, програму навчання. Також до переліку документів додавали звіти шкільного інспектора про результати останніх перевірок у закладі та рішення вищих контролюючих органів про майбутній статус школи.

У структурі шкільної кураторії діяла педагогічна рада в складі директора, вчительського колективу та шкільного лікаря. Рада вирішувала питання щодо організації роботи шкільної справи в закладі, опікувалася процесом прийому нових учнів, аналізувала навчальний прогрес та успішність школярів, видавала свідоцтва про закінчення закладу, які затверджувалися державною шкільною владою [94, с. 101].

Головою Педагогічної ради був директор, який представляв школу в справах навчання та виховання, виступав дорадчим органом серед вчительського складу. Він здійснював контроль за виконанням обов'язкових для учнів та педагогів шкільних правил, був головною відповідальною особою по відбору кадрового персоналу для навчального закладу, надавав керівництву шкільної влади список з переліком прізвищ вчителів [94, с.116]. Директор спільно з членами педагогічної ради турбувався про забезпечення освітнього закладу необхідним навчальним обладнанням. Вирішення нагальних питань обговорювалися під час вчительських конференцій за прямої участі представників трудового колективу.

Задля збереження безперервності навчального процесу, звільнення директора та вчителів, як правило, могло наступити лише в кінці навчального року. У випадку звільнення вчителя з посади впродовж навчального року про такі

дії повідомлялася шкільна влада округу. У документі повідомлення офіційно зазначалася причина усунення цієї особи від обов'язків [95, с. 46]. Натомість звільнення директора відбувалося за розпорядженням шкільної влади.

У процесі дослідження з'ясовано, що робота навчальних закладів, які діяли на території Другої Речі Посполитої, окрім загально польських законів та актів, регламентувалася їхніми власними статутами. Усі внутрішні положення про діяльність школи чи то ліцею зберігалися в адміністрації кураторії. Статуту представляли собою здебільшого 2-3 аркуші машинописного тексту, де містилися таке: організаційний рівень школи (1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7-класна), тип школи (державна, гмінна чи приватна; жіноча, чоловіча, змішана), мова навчання в школі, дати початку і закінчення півріч, навчального року, тривалість повного курсу навчання, максимальна кількість дітей у класах, умови прийому до школи, права й обов'язки керівника школи, склад педагогічної ради школи тощо. Зокрема, у тексті статуту зазначалося про зобов'язання щорічно подавати підсумкові організаційні звіти кураторіям із статистикою про кількість школярів на початок і кінець навчального року; кількість осіб, які успішно склали іспити та відповідно боржників, які їх не склали; чисельність учнів за класами, роками народження. Обов'язковою для звітності була інформація і про площу класних кімнат, тижневий розклад предметів навчального процесу, персональний склад учителів [10, арк. 115].

Важливо наголосити, що в навчальних закладах був внутрішній документообіг. Попередньо затверджені загальними правилами діловодства бланки для документів видавалися шкільною кураторією для безпосереднього їх ведення в школах. Це, переважно, були каталоги успішності учнів, класні журнали, протоколи державних екзаменаційних комісій про складання випускних екзаменів, протоколи іспитів зрілості, директивні вказівки вищестоящих органів та форми для подання річних звітів.

Каталог успішності мав декілька розділів. Однією з перших була графа «перелік предметів», де наводився список навчальних дисциплін. Зазвичай, він складався з наступних предметів: релігія, класична культура, історія, географія,

природознавство, фізика і хімія, математика, філософія, гігієна, малювання, музика і співи, ручна праця, фізкультура, польська мова, а також латина та грецька, які можна розглядати, як базові дисципліни, що викладалися в середній школі [56, арк. 15]. У рядку з вказаною назвою дисципліни вчителем від руки проставлялися дві оцінки: у розрізі першого півріччя та за весь навчальний рік. У інших графах каталогу успішності зазначалося прізвище, ім'я, по батькові учня, дата і місце його народження, віросповідання та вказувався номер класу (див. Додаток В 2, В 3).

Натомість протокол державної екзаменаційної комісії про складання випускних іспитів представляв собою стандартний аркуш паперу приблизного формату А-4, який був списаний з обох боків. На першій сторінці наводилися особисті дані учня, такі, як прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце його народження, відомості про дату прийому і закінчення певного класу, назва навчального закладу. Документ обов'язково скріплювався підписами членів місцевої педагогічної ради і директора гімназії, після чого всі підписи засвідчувались гербовою печаткою [32, арк. 8–10].

4 липня 1933 р. Президент Другої Речі Посполитої видав розпорядження про організацію районних шкільних рад. У документі йшлося про те, що задля реалізації адміністративної політики в галузі дошкільного виховання, початкової освіти та позашкільної опіки шкільні округи розподілялися на шкільні райони (інспекторати) (див. Додаток Д 8). У підпорядкуванні кожного з районів перебувала територія одного або ж кількох повітів (див. Додаток Д 9-Д 10) [96, с. 41].

З 1 жовтня 1933 р. до складу шкільної ієрархії було введено посаду шкільного інспектора, який здійснював контроль за керівництвом навчального закладу та організацією навчального процесу (див. Додаток Ж 3). До його компетенції належало здійснення контролю як державних, так і приватних навчальних установ [96, с. 82]. У повіреному районі шкільний інспектор представляв владу першої інстанції та координував діяльність початкового шкільництва, дошкільного виховання, опікувався позашкільною освітою, а також

відповідав за формування шкільної мережі закладів, призначення тимчасових вчителів тощо. У своїй діяльності інспектори районних шкільних рад підпорядковувався куратору шкільного округу. На наш погляд, уведення цієї посади засвідчує прагнення польської влади покращити процес організації навчання та покращити засвоєння знань учнями.

На це вказує той факт, що відповідно нормативно-розпорядчій документації до посадових обов'язків шкільних інспекторів належали питання організації та діяльності шкіл, шкільних оглядів, проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів, порядок виплати пенсій та заробітної плати учителям, їхні матеріально-побутові умови, нагляд за проведенням у шкільних закладах польських державних свят тощо. З цією метою видавалися розпорядження та циркулярні листи куратора Волинського шкільного округу.

Про виконання своєї роботи шкільні інспектори доповідали керівництву шляхом подання звітів, де фіксувалася детальна інформація щодо діяльності тієї чи іншої школи. Зокрема, це стосувалось питань відповідності шкільних приміщень нормам, умов та якості навчання, стану забезпечення шкільної бібліотеки підручниками, кваліфікації учителів, рівня знань учнів з окремих предметів. Іноді до основних даних додавалися матеріали про архітектурні плани шкільних будинків і калькуляцію на окремі види будівельних робіт, якщо такі проводилися [63, арк. 29–31].

Доцільним є поділ низки документів нормативно-правового характеру, які видавалися повітовими шкільними радами та повітовими шкільними інспекторами, на такі групи: розпорядження Міністерства релігійних визнань і народної освіти, директиви кураторій шкільних округів у справі фінансування навчальних закладів, визначення мови викладання у школах. У цьому відношенні важливими документами були й накази державного та місцевого рівня стосовно умов прийому та оплати за навчання, визначення рівня матеріально-технічного забезпечення шкіл; окреслення планів, публічне обговорення звітів шкільних рад; затвердження навчальних програм; протоколів засідань батьківських зборів, учительських конференцій, учительських рад. До окремої групи можна віднести і

декларації жителів про введення української мови викладання у школах; статистичні звіти про кількість шкіл, учнів і вчителів у них; листування з кураторіями шкільних округів, староствами, громадськими і науковими організаціями тощо.

Важливу роль в управлінні шкільництвом відігравали громадські органи місцевого самоврядування, так звані шкільні опіки, повітові шкільні ради та шкільні нагляди в гмінах [112, с. 601].

Проблема освіти та шкільництва посідала чільне місце в реалізації державної політики польської влади. Адміністративна реформа шкільництва була покликана підвищити ефективність діяльності шкільної влади на місцях шляхом створення відповідних органів (див. Додаток Д 4–Д 6), які повністю були підконтрольні центральним органам управління [160, с. 59]. Місцеві органи державної та шкільної влади – воєводські управління, повітові староства, кураторії діяли в рамках державної політики. Шкільні інспектори та повітові шкільні ради сприяли становленню та розвитку польської мови на окупованих територіях та подальшій асиміляції населення.

Міністерство релігійних визнань та народної освіти стежило за громадським вихованням молодого покоління в Польській державі. Натомість освітні установи регіональних рівнів керували роботою освітніх та виховних закладів, а також здійснювали контроль над ними [58, акр. 62]. Таким чином, польський уряд чітко спрямував вектор своєї політики в напрямку ліквідації національно-культурної самобутності населення регіону та швидкої інкорпорації його до складу Другої Речі Посполитої.

Можна стверджувати, що в досліджуваний період реалізація функцій планування була найслабшою стороною шкільництва (брак єдиної стабільної освітньої політики, брак коштів на освіту). Краще реалізовувалися організаційні функції (шкільний обов'язок, безплатність загального шкільництва, підготовка відповідної кількості вчителів, чіткий адміністративний апарат). Важливу мотиваційну роль виконували дорадчі та консультаційні установи на вищих щаблях управління – вдосконалення та підвищення кваліфікації вчителів і

керівних кадрів. Найбільш реалізованою була функція контролю, яка відображалася в директивному стилі керування з переважанням автократичних елементів [66, арк. 26–28].

Підсумовуючи, вважаємо за доцільне виділити два основні етапи в діяльності освітньої вертикалі Другої Речі Посполитої. Перший розпочався в 1920 р. з прийняття закону «Про тимчасовий устрій шкільної влади», згідно з яким уся повнота влади в цій сфері надавалася Міністерству релігійних визнань та народної освіти. Це вказує на прагнення централізувати управління системою освіти в Другій Речі Посполитій. У структурі вказаного Міністерства було створено 5 департаментів, які охоплювали широке коло питань від шкільної, вищої та професійної освіти до підготовки викладачів та для різних навчальних закладів.

Щодо досліджуваного регіону, то Волинський шкільний округ було створено на підставі розпорядження Ради Міністрів від 8 лютого 1921 р. Його територія відповідала межах адміністративного округу, заснованого постановою Ради Міністрів від 19 листопада 1920 р.

Початком другого періоду стало прийняття Сеймом у 1932 р. закону «Про новий устрій польського шкільництва», який фактично заклав основу для реформування галузі. Складовими частинами цієї реформи стали: розпорядження президента Другої Речі Посполитої про організацію районних шкільних рад від 4 липня 1933 р.; введення з 1 жовтня 1933 р. до складу шкільної ієрархії посади шкільного інспектора тощо.

Узагальнюючи вищевказане, також зазначимо, що на території Волинського воєводства впродовж міжвоєнного періоду функціонували добровільні українські об'єднання. Їх основне завдання полягало у сприянні розвитку національної освіти та культури. Такі громадські товариства існували за рахунок самофінансування та обовільних внесків. У контексті розбудови національної освіти найбільше сприяння виявляли такі громадські об'єднання: Товариство ім. Лесі Українки, «Рідна школа», «Українська школа», Українське товариство вчителів середніх шкіл.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ЗА ЧАСІВ УРЯДУ ЕНДЕКІВ (1921-1926 рр.)

3.1. Початкова та загальна середня школа

На початку 1920-х рр. освітня система Польської держави потребувала оновлення та уніфікації. З огляду на історичні обставини, до відновлення незалежності Польської держави деякі регіони країни входили до складу різних держав, навчання на цих територіях проходило відповідно до норм прусської, австрійської або російської систем освіти, які суттєво відрізнялись між собою. Досить нерівномірною й нестабільною була й ситуація з рівнем загальної освіченості населення. У сільській місцевості навчання здебільшого проходило в школах, що мали штат з одного або двох учителів, а організація навчального процесу відбувалася без дотримання чітко визначених програм навчання.

Перший освітній законопроект у Другій Речі Посполитій з'явився в 1918 р. Автором документа, який увійшов до історії під назвою «реформа Праусса», виступив перший міністр освіти незалежної держави К. Праусс [309, с. 57] (див. Додаток Е 1). У цьому розумінні документ мав стратегічний характер і закладав засади формування всієї системи освіти Польської держави в період між Першою та Другою світовими війнами. Основна ідея законопроекту полягала в тому, що реформування у сфері освіти мало сконцентруватися на уніфікації та інтеграції системи шкільництва на всій території відродженої Польщі. Зокрема, у тексті майбутнього закону йшлося про запровадження обов'язкової семирічної освіти, відкритість загальноосвітньої школи для дітей різних соціальних верств, безоплатність навчання незалежно від походження учнів, впровадження релігії як факультативного предмету, розбудову професійного шкільництва, доступ талановитої молоді до вищої школи, покращення умов праці педагогів. Хоча втілити в життя першу редакцію цього законопроекту не вдалося, його ідеї були використані в наступні роки під час розробки низки законів у сфері початкової та середньої освіти.

Аналіз та обговорення цього документу посіли важливе місце в діяльності загальнопольського вчительського з'їзду, який відбувся у Варшаві 14–17 квітня 1919 р. з ініціативи Міністерства релігійних віросповідань та народної освіти. Перший з'їзд освітян Польської держави зібрав разом велику кількість представників сфери освіти з усіх куточків держави, що дозволило назвати його Вчительським сеймом [286, с. 140]. На наш погляд, цей вислів підкреслює і значимість цього зібрання, на якому обговорювалися концептуальні та стратегічні засади розвитку системи освіти в Другій Речі Посполитій.

Учасники з'їзду сконцентрували головну увагу довкола визначення єдиної моделі шкільної освіти та визначення ключових засад майбутнього шкільного устрою в Польській державі.

Варто зауважити, що напередодні роботи Вчительського сейму було прийнято дві постанови від 7 лютого 1919 р. – «Указ керівника держави Юзефа Пілсудського про шкільний обов'язок» [104, с. 192-193] та «Про підготовку вчителів загальних шкіл» [105, с. 283]. Вони мали велике значення для формування системи освіти в повоєнні роки, оскільки заклали законодавчий фундамент та основні тенденції, згідно з якими в подальшому й відбувалось реформування освітньої сфери в Другій Речі Посполитій.

Численні виступи на вчительському з'їзді засвідчили одностайність поглядів його учасників щодо впровадження єдиної обов'язкової безоплатної загальної шкільної освіти та надання представникам усіх верств населення, незалежно від походження та матеріального стану, рівного доступу до освітніх послуг. Незважаючи на те що запропоновані ідеї так і не були реалізовані в повному обсязі, надалі вони мали визначальний вплив на освітянські ініціативи в багатьох воєводствах.

Під час з'їзду учасники дійшли компромісу щодо визначення концепції єдиної 7-річної освіти та впровадження її на території усієї Польської держави. Відтак передбачалося, що 7-річна школа послугує основою для подальшого навчання молодого покоління в 5-річних загальноосвітніх гімназіях та професійних школах. Також на Вчительському сеймі було схвалено проект

диференційованої загальної середньої освіти й триступеневої професійної школи, після закінчення яких випускники отримували право вступати до вищих навчальних закладів [286, с. 142].

Не лишилися поза увагою учасників з'їзду й питання підготовки вчителів середніх шкіл, функціонування вчительських семінарій та підвищення кваліфікації педагогів, що пізніше знайшло своє відображення в законі, що стосувався підготовки вчителів [44, арк. 18].

Початок формуванню законодавчого підґрунтя реформи освіти поклав «Декрет про всезагальну обов'язкову освіту», згідно з яким офіційно впроваджувалася 7-річна школа [84, с. 31]. Відповідно до цього документа, обов'язкове навчання в школі впроваджувалося для дітей віком від 7 до 14 років включно. 20 лютого 1919 р. на спеціально створеній Освітній комісії було прийнято ще один документ – «Декрет про шкільний обов'язок» [84, с. 60]. Він підтвердив обов'язкову безкоштовну семирічну початкову шкільну освіту для усіх дітей у Польській державі віком від 7 до 14 років, незалежно від соціального походження.

У загальних школах як державних так і приватних для непольського населення обов'язковим було введення предмета державної мови, історії Польщі та науки про Польщу польською мовою. У середніх школах окрім цих предметів вивчали ще польську літературу та географію.

Водночас впровадження цих законів поставило завдання створення матеріальних та організаційних умов для забезпечення навчання. Першою проблемою, яка гальмувала процес реформування, став дефіцит учителів з відповідним кваліфікаційним рівнем. Також не вистачало приміщень для навчання, а рівень забезпечення шкільним обладнанням був вкрай низьким, хоча ситуація в різних воєводствах Польської держави відрізнялася. Тому для усунення проблем кадрового забезпечення було прийнято «Декрет про підготовку вчителів загальних шкіл» [104, с. 195].

Після прийняття березневої Конституції Другої Речі Посполитої в 1921 р. загальнообов'язкове 7-річне навчання в школах встановлювалось по всій

території держави, адже воно гарантувалося цим документом. Зокрема, у статті 118 проголошувалося: «Освіта та загальні школи є обов'язковими для всіх громадян країни» [108, с. 212]. Наступна 119-а стаття логічно доповнювала попередню: «Навчання в державних навчальних закладах надається безоплатно. Здібні та незаможні учні забезпечуються стипендією на утримання в закладах середньої та вищої школи» [108, с. 213]. Окремий розділ Конституції присвячувався функціонуванню приватних освітніх закладів. Зокрема, йшлося про надання дозволу на їх відкриття та можливість користуватися правами державних шкіл у разі дотримання певних умов.

Згідно з Декретом від 1919 р., навчання в усіх державних школах незалежної Польщі мало бути безоплатним, однак Конституція 1921 р. не забезпечила сільське населення гарантіями щодо отримання освіти тієї якості, яку мали міські діти. Фактично за основним законом обов'язковість відвідування школи посилювалася, але за державою залишалося право визначати «час, місце розташування та методи» навчання.

Можна стверджувати, що, на відміну від початкової освіти, яка цілком регулювалась новим польським законодавством, середня освіта перейняла основні організаційні принципи та навчальні програми австрійської і частково німецької освітньої систем. Навчальні заклади середнього рівня представляли восьмирічні гімназії, що мали двоступеневу структуру [263, с. 31]. Під час першого етапу навчання, який тривав три роки, викладались дисципліни загальноосвітнього характеру, тому його називали підготовчим. Упродовж наступних п'яти років у навчальному процесі передбачалася часткова спеціалізація, через що цей етап отримав назву систематичного [69, арк. 7-9].

Школи середнього рівня мали два напрямки: природничо-математичний та гуманітарний [55, арк. 13]. Зокрема, заклади гуманітарного профілю відносились або до групи гуманітарних з вивченням латини або до групи класичних з вивченням латини та грецької. Фундатори польської освітньої реформи дозволили існування незначної кількості шкіл класичного типу, адже вони були орієнтовані на середовище молоді з особливими здібностями. Варто зауважити, що знання чи

незнання латини надовго стало своєрідною ознакою умовного поділу міжвоєнного польського суспільства на «елітарну» і «звичайну» частини.

Аналіз свідчить, що система початкової та середньої освіти в Польській державі не були жорстко пов'язані між собою. Для вступу до школи середнього рівня закінчення всіх семи класів початкової школи не вважалося обов'язковою умовою [145, с. 210]. У такому випадку достатньо було успішно скласти вступні іспити після закінчення чотирьох або п'яти класів початкової освіти. Крім того, при деяких середніх школах та на базі приватних гімназій функціонували спеціальні підготовчі класи, після випуску з яких учні могли вступати до шкіл середнього рівня в обхід початкової школи. Після закінчення восьмирічної гімназії видавався атестат зрілості, який надавав випускникам низку переваг.

Закінчення гімназії та складання іспиту «matura» на отримання атестату зрілості вважалося високим критерієм суспільного статусу та засобом до просування соціальними сходами в польському суспільстві. Зазначимо, що основний зиск іспиту полягав у праві вступу до вищого навчального закладу та продовження там навчання [271, с. 93]. Серед додаткових привілеїв успішного складання випускного іспиту було право на скорочений термін військової служби або можливість вступу до вищої офіцерської школи.

Незважаючи на декларування на державному рівні рівного доступу до освіти, представники нижчих верств населення Другої Речі Посполитої мали обмежений доступ до навчання, адже навіть попри наполягання прихильників демократичних сил щодо встановлення безоплатної освіти на всіх рівнях, після 1919 р. система платної освіти в середніх та вищих навчальних закладах усе ще зберігалася.

У процесі дисертаційного дослідження встановлено, що питання освіти та культури національних меншин посіло вагоме місце у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої. Унаочненням цього є політика уряду ендеків, який з грудня 1923 р. очолив В. Грабський [297, с. 32]. Для реалізації положень своїх державницьких переконань урядом було створено комісію експертів, яка увійшла в історію під назвою «Комісія чотирьох». Її учасниками стали представники

політичних сил як лівої, так і правої орієнтації. Зокрема, від лівих до складу комісії ввійшов віце-прем'єр С. Тугут. Ідеї правого крила відстоював брат прем'єра, міністр віросповідань і освіти С. Грабський [3, арк. 3–5].

Логічно, що працюючи над розробкою законопроектів, члени комісії експертів обстоювали переконання провладних політичних сил. Підготовка низки положень законодавчого характеру повинна була стати основою для проведення широкомасштабної асиміляційної політики серед національних меншин на приєднаних територіях і перетворитися на точку відліку на шляху полонізації місцевого населення багатонаціональної Другої Речі Посполитої. Це безпосередньо стосувалося й галузі освіти [157, с. 37].

Основні принципи ведення освітньої та культурної політики були чітко окреслені в так званих кресових законах, прийнятих 31 липня 1924 р. – «Про деякі положення організації шкільництва» [110, с. 393] та «Про держану мову в адміністративних органах та органах місцевого самоврядування» [110, с. 396]. Вони були ухвалені Сеймом на законодавчому рівні під тиском польських націонал-демократів. Дія законів поширювалася на території 4 воєводств західноукраїнських земель: Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське.

Основоположником розробки вищезгаданого закону щодо організації шкільництва виступив професор Львівського університету С. Грабський, який на той час був міністром освіти та обіймав зазначену посаду впродовж 1923–1926 рр. Відповідно до цього документу, польська мова «визнавалася єдиною, обов'язковою для всіх державних органів та установ самоврядування» [87, с. 225]. Надалі на його основі мав відбуватися процес повної полонізації шкіл, а також паралельна ліквідація «української проблеми» впродовж 25 років на території всієї Польської держави.

Прийнятий закон передбачав реформу школи за новими стандартами, що на наш погляд, закладало підвалини переформатування методів навчання. Відповідно до цього документу, основним типом державної школи в Другій Речі Посполитій ставала двомовна або, як її ще називали, утравістична школа [87, с. 234]. Положення закону гарантували на державному рівні забезпечення

умов для спільного навчання та виховання дітей різних національностей, які проживали на Східних землях.

Ще одним важливим кроком на шляху затвердження, на противагу національним, польських шкіл на теренах Другої Речі Посполитої стало прийняття в липні 1924 р. Закону щодо організації шкільництва. Він передбачав проведення шкільних плебісцитів, під час яких батьки дітей шкільного віку шляхом подання відповідних декларацій обирали школу, у якій вони хотіли навчати своїх дітей [123, с. 185]. У такий спосіб місцеві мешканці висловлювали власне бачення того типу школи, який вони хотіли мати в певній місцевості шкільного округу. Процедура проведення плебісцитів мала відбуватися щорічно, проте досить часто після набуття статусу утравістичної школи проведення плебісцитів припинялось або вони проводились дуже рідко.

Перший плебісцит, який відбувся в 1925 р., закінчився поразкою українського національного шкільництва. Його аналіз демонструє механізм витіснення українських шкіл з системи початкової освіти в Другій Речі Посполитій.

Так, за положенням вищезгаданого закону навчання в школі з українською мовою відбувалося з урахуванням кількох умов. Перш за все, кількість українського населення на опитаній території повинна була становити від 25 % усіх мешканців регіону. По-друге, батьки не менше як 40 учнів мали подати відповідні прохання щодо мови навчання до шкільної адміністрації [123, с. 189]. У випадку ж, коли батьки 20 учнів бажали навчати дітей польською мовою, такий школі відразу надавали статус двомовної або ж утравістичної. Таким чином, один польський голос фактично прирівнювався до двох українських. У всіх інших випадках школа перетворювалася на польську [169, с. 51]. З допомогою цього механізму із системи початкової школи витіснялись не лише українські, а й інші національні школи.

Усього ж за період так званого адміністративного утравізму 1922–1924 рр. кількість двомовних початкових шкіл на Волині зросла з 89 до 145, що складало 8 % від загальної кількості. Натомість число польських шкіл збільшилось із 543

до 682 (або ж із 48 до 68 %) [308, с. 265]. Вказані факти дозволяють зробити висновок, що цей шкільний закон досяг свого призначення та цілком відповідав проголошеній ендеками політиці національної асиміляції.

Результати політики уряду В. Грабського стали унаочненням ідеї, яку він неухильно проводив в життя, що в Польській державі школа повинна використовувати для навчання польську мову, а завдання початкового шкільництва полягає, насамперед, у вихованні відданого громадянина держави Другої Речі Посполитої, а не абстрактного громадянина певної країни.

Починаючи з 1924 р., уряд ендеків розпочав втілювати в життя політичну програму мононаціональної польської держави, яка мала слугувати базисом для подальшого здійснення асиміляції населення. Законодавство у сфері освіти було логічним проявом цієї політики та її невід'ємною складовою.

Сприятливий ґрунт для впровадження навчання польською мовою створив «Закон про державну мову та мову урядування адміністративних властей», прийнятий 31 липня 1924 р., згідно з яким на території Другої Речі Посполитої державною визначено польську мову.

Відтак у всіх сферах державного, суспільно-політичного та культурного життя почала вживатися лише польська мова; використання іншої мови в усній та письмовій формі заборонялося. У межах Волинського воєводства був прийнятий відповідний документ-розпорядження воєводи Я. Кжановського від 21 травня 1921 р., за яким також заборонялося вживання української мови в державних і громадських установах [195, с. 44].

На основі офіційних документів можна зробити висновок, що організація навчального процесу у двомовних школах була підпорядкована швидким темпам колонізації молоді. Перед утравістичними навчальними закладами чиновниками вищих державних установ Польщі ставилися два головних завдання: сформулювати вірнопідданий світогляд у молодого покоління та дати йому ґрунтовні знання польської мови [29, арк. 143]. Тому у двомовних школах обов'язковими навчальними предметами були польська мова та польська історія. Крім того, обов'язковим предметом для викладення в усіх загальноосвітніх закладах,

професійних та вчительських семінаріях (див. Додаток Є 3, Є 4) залишалася релігія. Згідно з законодавством, навчання в утраквістичних школах мало проводитися таким чином: частина навчальних предметів викладається польською мовою, інша частина – мовами національних меншин, але попри це, більшість предметів у загальноосвітніх закладах викладалася польською мовою [315, с. 116].

Для прикладу, на Волині у міжвоєнний період діяла так звана «повшехна школа» у Голобах. Впровадж 1925/1926 навчального року приміщення цього освітнього закладу складалися з 5 кімнат загальною площею 277.4 м². Навчальна програма складалася з 244 лекційних годин. У вказаний період школу відвідували 287 учнів [34, арк. 21]. Вцілому навчання у цій «повшехній школі» проводилося польською мовою і лише один урок на тиждень українською. Зі спогадів сучасників тогочасних подій дізнаємося, що українську мову у Голобській школі викладала вчитель на прізвище Пургасова, тоді як директором школи впродовж 1921–1928 рр. був Павло Коршовський [53, арк. 19]. Після нього директором школи аж до 1939 р. був Щепінські, очевидно поляк за походженням. Натомість Павло Коршовський 1928 р. був призначений директором школи у с. Торчин на Волині.

У першому класі дітей навчали читати і писати лише польською мовою. З 4-го до 7-го класу в початкових загальноосвітніх школах такі предмети, як історія та географія, викладалися виключно державною – польською мовою. Щодо українських шкіл, то українською мовою викладали основи природознавства (1 година на тиждень), малювання, трудове навчання і фізкультуру. Українське письмо в утраквістичних школах викладали з другого класу [169, с. 52].

Невід’ємною характерною рисою навчального процесу було відзначення у всіх освітянських закладах Другої Речі Посполитої, у тому числі й Волинського воєводства, польських державних свят. Це розглядалося, як важливий елемент патріотичного виховання та освіти. З найбільшими урочистостями завжди проходили День незалежності Польщі та День конституції. У ці дні проводилися

різноманітні заходи, відбувалося покладання квітів до пам'ятників визначних осіб, у церквах проводилася служба [60, арк. 31].

Програма партії ендеків передбачала створення мононаціональної польської держави шляхом примусової асиміляції поневолених народів. Розробивши широку програму політичної дискримінації, ендеки виступали проти допуску представників національних меншин у державні органи управління. Вони дотримувалися позиції, що вся державна адміністрація повинна формуватися виключно з польського населення. Стосовно цього, не викликає подиву той факт, що в утравістичних школах працювали переважно вчителі-поляки, які погано знали українську мову або й, взагалі, не володіли нею та не мали відповідної фахової підготовки, що відображалось як на якості, так і на результатах навчання школярів [58, арк. 34].

Тенденцію державної політики в освіті поляки вдало реалізовували в утравізації шкільництва, що стало визначальною тактикою розвитку галузі до кінця існування Другої Речі Посполитої. Уряд ендеків для реалізації своєї мети поставив завдання повної інтеграції волинських земель до складу Речі Посполитої, проте часто неприязне ставлення місцевого населення до поляків і польської державності було помітною перешкодою на шляху виконання поставлених завдань [163, с. 96].

Серед польських державних закладів, які існували у міжвоєнний період на території Волинського воєводства безперечно вартує уваги гімназія № 702 імені Юліуша Словацького у м. Ковель. Навчальний заклад носив ім'я відомого на той час місцевого поета з м. Кременець (нині Тернопільська обл.) Гімназія мала давню історію і впродовж 1906–1921 рр. була відомою для громадськості як чоловіча гімназія імені Олександра II.

Існують свідчення, що у 1929 р. до цього навчального закладу з робочим візитом приїжджав тогочасний президент Речі Посполитої І. Мосьціцький. До слова, у 1938 р. шкільним інспектором у м. Ковель був Станіслав Панек.

Гімназія ім. Юліуша Словацького функціонувала в якості коєдукаційної (тобто там могли спільно навчатися і хлопці й дівчата). Тривалість навчання

становила 10 місяців (розпочиналося 1 вересня і орієнтовно завершувалося 28-29 червня). Щорічно чисельність учнів гімназії у середньому складала близько 300 чоловік. Освіту у цьому навчальному закладі здобували переважно діти землевласників та військових поселенців з околиць Ковеля, а також діти із сімей інтелігенції. У цілому термін навчання у гімназії складав 8 років. Зокрема, у гімназії «нового типу» – 6 років, та ще 2 роки у ліцеї. За період навчання у гімназії істини учні закладу складали лише двічі вступні, які традиційно відбувалися на конкурсній основі та випускні.

Директором гімназії, фактично з 1921 р та до початку 1930-х рр. був учитель фізики Ян Лясковський. Завдяки його зусиллям у 1924 р. у закладі розпочав діяти літературно-історичний гурток, а в 1926 р. було збудовано каплицю. Зокрема, діяльність гуртка впродовж усього періоду існування координував професор історії Кастан Лукашевич. В останні роки існування гімназії, а діяла вона до липня 1939 р., при літературно-історичному гуртку відкривають музей «Землі Ковельської». Експозиція музею за своїм характером була культурно-пізнавального спрямування: складалася з 7 залів та включала відділи археології, історії, нумізматики та етнографії. У зв'язку з активною діяльністю музею при літературно-історичному гуртку, останній згодом перейменували на краєзнавчий імені Л. Савіцького.

Можна стверджувати, що прийнятий польським Сеймом шкільний закон С. Грабського від 31 липня 1924 р. значно загострив суперечності в суспільстві та став приводом до наростання соціальних, політичних та національних незадоволень в країні. Варто зауважити, що обрану ендеками політику стосовно національних меншин не підтримувало й багато поляків, які перебували в опозиції до уряду, передусім політичні сили лівого спрямування.

Підсумовуючи наголосимо, що ключові фігури польської політики та високопосадовці діяли згідно з політичним курсом країни. Наприклад, протягом 1921–1926 рр. на Волині змінилося 8 воєвод, які підтримували курс національної асиміляції. Представники вищого управління освітою були переконані в тому, що школа покликана виховувати молодь у дусі польського патріотизму й

громадянства та зуміє прищепити молоді любов до польської культури й традицій.

Таким чином, впродовж 1918–1926 рр. основним завданням Другої Речі Посполитої в освітній галузі було унормування та уніфікація відповідного законодавства. Передусім ця проблема постала через різні історично сформовані освітні традиції в тих частинах держави, що протягом тривалого часу належали до Німецької, Австро-Угорської та Російської імперій.

У цей період в галузі початкової освіти була проведена «реформа Праусса», закріплена декретами Ю. Пілсудського та законами Сейму в 1919 р., за якою в Другій Речі Посполитій встановлювалось обов'язкове безоплатне навчання в початковій школі для дітей від 7 до 14 років. Пізніше цю норму було затверджено на законодавчому рівні та в Березневій конституції 1921 р.

Варто зауважити, що обов'язкова початкова освіта на безоплатній основі, а також швидке зростання мережі навчальних закладів на території Польської держави та Волинського воєводства у тому числі, безперечно можна вважати чималими здобутками польської влади у сфері освіти. Адже перша половина 20-х рр. для початкового шкільництва характеризувалася досить складними процесами та потребувала рішучих дій від польського уряду у справі впровадження реформ.

Також було здійснено спроби підвищити кваліфікацію вчителів, унормовані спеціальним законом «Декрет про підготовку вчителів загальних шкіл». За згаданими правовими актами було урегульовано й питання середньої освіти, яка перейняла передусім засади німецької та австро-угорської традицій.

3.2. Професійно-технічне навчання

Після закінчення Першої світової війни перед Польською державою надзвичайно гостро постало питання відбудови економіки. Наприклад, виробництво промислової продукції в 1919 р. склало лише 30% від рівня 1913 р., а в деяких галузях спад виробництва став катастрофічним: металургія ледве досягала 10–12% довоєнного випуску продукції, текстильна промисловість – 39%, хутрова – 20–27% [255, с. 409]. З території Польської держави було евакуйовано

багатьох людей, вивезено устаткування, майно. Російські війська, відступаючи, перемістили в глиб Росії промислові підприємства, установи, навчальні заклади, залізничний транспорт, кваліфіковані кадри. Тому стратегічним завданням уряду у сфері економіки стала відбудова інфраструктури та економічних потужностей, відновлення сільського господарства та налагодження побуту жителів країни. В австрійській частині Польщі найбільше постраждали нафтова промисловість та сільське господарство, особливо дрібне [144, с. 116].

Безперечно, у ході воєнних дій регіони Польської держави зазнали різного ступеня руйнувань. Як зазначає М. Дроздовський, найрозвинутішими були західні території, де проживали переважно поляки, а в Помор'ї та Сілезії – німці. У цьому регіоні була густа мережа залізничних і шосейних доріг, що вели, проте, на захід – до центральних областей Німеччини. Тут успішно розвивалася промисловість, технологічно досконалішим було сільське господарство, процвітала торгівля [255, с. 410]. У центральних районах країни поряд із такими високо розвинутими великими містами, як Варшава та Краків, існували досить відсталі території, де рівень життя населення був досить низьким. У найбільш кризовому і відсталому становищі перебували східні землі держави. Тут майже не була розвинута промисловість, а сільське господарство залишалося на примітивному технологічному рівні.

У зв'язку із цим, 18 липня 1919 р. урядом було видано «Закон про державну допомогу на відбудову господарств, знищених чи пошкоджених внаслідок воєнних дій» [105, с. 283], який, як й інші законодавчі акти, спрямовувався не лише на розв'язання широкої низки економічних проблем, а й на повернення в країну внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Варто зауважити, що у 20-х–30-х рр. територія Волинського воєводства була заселена вкрай нерівномірно. Основною причиною досить частої зміни структури населення були процесів осадництва та колонізації. Після першої світової війни на території Волині проживали близько 100 тис. поляків. Переважно це були селяни, а також нащадків дрібних родин шляхти – 80 000 тис. чол.

У відродженні соціально-економічного життя підконтрольних територій Другої Речі Посполитої українці не відігравали суттєву роль. Адже сфера їх діяльності найбільше зосереджувалася на сільському господарстві. Навіть за баченням польської адміністрації українці являли собою надмірно аграрне населення, оскільки із загальної кількості усіх земель 80 % українського населення становили селяни, і лише 8 % зайняті були у промисловості [253, с. 132]. Для прикладу за даними перепису 1921 р. 1,4 % населення Волинського воєводства становили робітники [310, с. 230].

Відбудова промисловості та інфраструктури країни потребувала професійного кадрового забезпечення, що актуалізувало розвиток у Другій Речі Посполитій системи технічної освіти. Представники Міністерства релігійних віросповідань та народної освіти взяли курс на популяризацію різних робітничих професій серед широких верств населення, намагаючись таким чином відродити національну систему професійної освіти.

Акумуляція зусиль щодо пропаганди технічної освіти була вкрай необхідна, адже влада поставила за мету сформулювати в суспільстві не лише абстрактне розуміння проблеми, а й отримати необхідний «відгук» молодого покоління, який би відповідав стратегічним потребам розвитку Польської держави. Перша половина 20-х рр. XX ст. у сфері розвитку промисловості характеризувалась для Польської держави необхідністю впровадження якісно нових підходів у промисловому виробництві з метою підвищення якості та конкурентноспроможності продукції.

Відповідно, освітянське керівництво розгорнуло широку інформаційну компанію, спрямовану на переконання суспільства, переважно середнього класу, в престижності технічних професій та доцільності вступу молоді до навчальних закладів професійного спрямування. Основна мотивація ґрунтувалася на тому, що професії, пов'язані зі сферою сільського господарства, торгівлею та промисловістю користуються надзвичайним попитом [144, с. 117], тому здобуття цих професій у системі професійної та технічної освіти відкриває перед молоддю широкі перспективи.

Специфіка навчання в усіх професійно-технічних школах полягала в тому, що воно відбувалося лише польською мовою. Серед загальноосвітніх та спеціальних дисциплін обов'язковими для вивчення предметами вважалися польська мова та наука про Польщу, інші ж предмети відповідали спеціалізації закладу [12, арк. 11]. Таким чином, у системі професійно-технічної освіти Другої Речі Посполитої також панувала ідеологія національної асиміляції.

Зауважимо, що вплив на функціонування системи професійно-технічного шкільництва мало затвердження першої редакції шкільної реформи, підготовленої К. Прауссом у 1918 р. та прийняті в галузі освіти в 1919 р. закони. Це обумовлено структурними змінами в навчальних закладах цього напрямку, які закладались на засадах шкільної реформи.

Першим завданням, що постало на шляху розвитку системи професійно-технічної освіти в Польській державі в повоєнний час, стало якісне планування системи фахового шкільництва, адже створення навчальних осередків вимагало врахування специфіки та потреб регіонів Речі Посполитої, забезпечення їх фахівцями різних профілів. Це обумовлювало головну спеціалізацію закладів професійно-технічного навчання на ремісничо-промислові, адміністративно-торговельні, сільськогосподарські, комунікаційні та з ведення домашнього господарства.

Водночас регулюванню професійно-технічного шкільництва було присвячено лише кілька окремих законодавчих актів, серед яких варто виділити «Закон про народні сільськогосподарські школи» від 9 липня 1920 р. [107, с. 878], «Закон про додаток до промислового податку» від 1923 р. [110, с. 391], що надав ширші фінансові можливості для створення професійних шкіл, та «Закон про охорону праці жінок і малолітніх» від 1924 р. [87, с. 134], який регулював можливості вступу молоді до підготовчих шкіл професійного спрямування. У цілому, розвиток технічних шкіл до реформи 1932 р. характеризувався великою хаотичністю і спирався в основному на приватну та громадську ініціативу.

Що ж до «загальних» освітянських нормативних актів, то в статті 27 закону «Про устрій шкільництва» 1919 р. проголошувалося встановлення на території Польської держави фахових шкіл засадничого типу, які повинні були надавати спеціалізовану теоретичну і практичну підготовку [105, с. 284].

За формою власності професійні школи, що діяли у Другій Речі Посполитій, можна розділити на такі підгрупи: державні, приватні та органів самоврядування. За структурою діяльності ці заклади було поділено на три рівні: перший – фахові школи нижчого рівня, другий – гімназії та ліцеї, третій – спеціальні курси [290, с. 42].

Серед тих, що існували на території Польської держави в 1920-х рр. технічних шкіл, виділимо такі підгрупи: школи основного типу; школи вищого рівня; торгівельні школи; ремісничо-промислові; заклади підвищення кваліфікації.

У школи основного типу приймали учнів переважно після 4-річної середньої школи або 7 класів початкової школи. Навчання в них тривало 3 – 4 роки. Навчальний процес у школах вищого рівня охоплював 7-8 семестрів (півріч календарного року). Учні у заклади цього рівня приймали після 6 класів середньої загальноосвітньої школи [290, с. 43].

Торгівельні школи з 2–3-річним навчанням функціонували для випускників 6-го, або 7-го класу початкової школи, або 3-го класу середньої загальноосвітньої школи. Ремісничо-промислові школи з навчальним планом, розрахованим на 3–4 роки, були орієнтовані на учнів, які закінчили принаймні 5 класів початкової школи. У професійних школах підвищення кваліфікації для молоді, що працювала «в ремеслі, промисловості або торгівлі», встановлювався 3-річний термін навчання. До шкіл цієї категорії приймали молодь у віці 15 – 18 років або після закінчення 4-х класів 7-річної початкової школи [285, с. 122]. У школах такого рівня головна увага приділялася практичним заняттям та здобуттю навиків обраної професії, теорії ж приділялася мінімальна увага. До них приймалися особи, які досягли 13–14 років.

У школах наступного гімназійного ступеня вихованці отримували фахову теоретичну та практичну підготовку, що дозволяло обіймати посади, які вимагали більшої кваліфікації. Відповідно, це давало їм більш широкі кар'єрні перспективи. Залежно від спеціалізації, термін навчання у фахових школах тривав від 2 до 4 років [13, арк. 41-42].

Вирішальну роль у навчанні предметів технічної освіти відводилося викладачам. На позитивну оцінку заслуговують вимоги, що до них висувались. Так, окрім наявності диплома про вищу технічну освіту, претенденти на посади викладачів повинні були мати педагогічні здібності та практичний досвід [285, с. 123]. Натомість навчальні програми для технічних закладів освіти всіх рівнів було складено за принципом поєднання теоретичних занять з виробничою практикою та широким використанням наочних засобів. Усі підручники та навчальні посібники відповідним чином мали бути ілюстровані.

У професійних школах, окрім технічного навчання, велика увага надавалась загальноосвітнім дисциплінам, які були розподілені на дві групи. До першої групи відносили предмети, тісно пов'язані з фаховою підготовкою, а саме: математика, фізика, хімія, креслення. Інша група предметів сприяла розумовому, моральному та фізичному розвитку учнів. Вона складалася з таких дисциплін, як релігія, польська мова, історія, наука про громадянство, наука про Польщу, загальна і фахова гігієна, гімнастика, підготовка до військової служби [13, арк. 30]. У більшості технічних шкіл діяли також підготовчі класи для кандидатів з меншим рівнем підготовки [13, арк. 33].

Як у багатьох європейських країнах, у Польській державі існували професійні школи як для чоловіків, так і для жінок, у яких здобувалися традиційні для цих груп населення професії. Серед жіночих професійних шкіл, що існували на території Другої Речі Посполитої в 1920-х рр. дослідники виділяють: 3-річні жіночі промислово-торговельні школи для випускників 7-го класу початкової школи або 4-го класу середньої загальноосвітньої школи; 3-річні жіночі промислові школи для дівчаток зі свідоцтвом про закінчення 5-го класу

початкової школи; господарчі школи (школи домашнього господарства) і семінарії для вчительок професійних і господарчих шкіл [271, с. 99].

Ще однією групою підготовки фахових спеціалістів на території Волинського воєводства було торгівельне шкільництво, яке, як зазначає В. Ямрожек, було поділено на 2 групи: купецьке та адміністративно-торговельне [271, с. 100]. Спеціалізація першого типу готувала молодь до ведення торгівлі, комерційної справи, до роботи в кооперативах. Такі школи були чоловічі, жіночі та змішані. Навчання в купецьких гімназіях тривало 3 – 4 роки. Зокрема, трирічні гімназії надавали загальну купецьку освіту переважно для працівників роздрібної торгівлі, четвертий рік навчання передбачав більш вузьку спеціалізацію.

За даними Ю. Крамара, протягом міжвоєнного періоду на Західній Волині професійну підготовку забезпечували державні навчальні заклади: жіноча кравецька гімназія в Луцьку (24 вчителі), будівельно-реміснична школа в Кременці (12 учителів), механічна гімназія (28 учителів) і школа землемірів та дорожніх техніків у Ковелі тощо [194, с. 75].

Серед приватних навчальних осередків найбільшою популярністю серед молоді користувалися купецька гімназія в Дубно, ремісничо-промислова школа в Острозі, столярські школи Сарн та Костополя, а також кравецька школа в Сарнах [194, с. 75].

Разом із тим, для отримання професійних знань у волинських містах відкривалися короткотермінові курси, які забезпечували слухачів необхідними теоретичними знаннями з фахової справи. У 1920-х рр. такі курси діяли в Луцьку (кравецькі, швацькі, ведення домашнього господарства, мулярські); Володимирі, Острозі, Вишнівці (столярські, ковальські); Здолбунові (ковальські, слюсарські) [194, с. 76]. За декілька місяців учні здобували ремісничу спеціальність і могли після закінчення цих курсів одразу працювати за фахом. З основами банківської справи, діловодства, торгівлі знайомилися у фахових школах найбільших міст Рівного, Луцька та Ковеля [194, с. 76].

Серед переваг розвитку професійної освіти, яка здійснювалася представниками польської влади на території Волинського воєводства, впевнено

можна вказати і на заходи підвищення кваліфікації для вчителів. Для прикладу впродовж 1921–1939 рр. під час літніх канікул при школі, що у с. Голоби щорічно проводилися курси для педагогів. Свій професійний рівень там покращували вчителі переважно з Ковельського та інших повітів Волині.

Традиційно семінарські заняття проводилося за кількома напрямками: методико-педагогічним, гуманітарним та господарчо-освітнім. Зокрема, серед тематики таких зустрічей організатори розподіляли на дві частини, а саме для обговорення загальних та спеціальних питань. Так у 1924 р. серед загальних тем розглядалися наступні: «Устрій та закони Речі Посполитої»; «Організація господарства у школі та у гміні»; «Діловодство і паспортизація закордонне та крайове (місцеве)»; «Попередження від пожеж та запобіжні заходи проти вогню»; «Землі та земельна реформа, поділи та сервітути» та інші. Натомість зі спеціальних питань були представлені такі теми: «Медицина з шкільною та загальною гігієною»; «Ветеринарна медицина»; «Агрономія та зоотехніка»; «Плетення виробів з лози (в т.ч. плетення кошиків)» тощо.

Закон від 9 липня 1920 р. «Про народні рільничі школи» фактично поклав початок у створенні на території Волинського воєводства спеціалізованих навчальних закладів та курсів для підготовки фахівців з ведення сільського господарства. У 1931 р. було створено рільничу школу в с. Охлопові Горохівського повіту, у якій щорічно проходили навчання більше 45 майбутніх молодих сільських господарів.

Представники освітнього керівництва усвідомлювали, що одним із шляхів відновлення польської державності була необхідність у запровадженні програми індустріального розвитку країни, ключовим питанням якої стало забезпечення висококваліфікованими технічними кадрами. Складність цього завдання можна уявити, якщо взяти до уваги результати перепису населення повоєнної Польщі 1921 р. Згідно з ним, серед населення, старшого за десять років, 33,1% був, взагалі, неписьменним [291, с. 18]. Така ситуація обумовила появу розуміння в провладних колах необхідності якісного підвищення рівня загальної освіти, у тому числі й як запоруки налагодження системи професійної освіти.

Наголосимо, що існування чисельної та потужної польської армії було надзвичайно важливим фактом у захисті державних інтересів Другої Речі Посполитої та впровадженні програмних ідей правлячих кіл. Пілсудський, розуміючи значимість цього питання в реалізації намічених польською державою планів, чималу роль відводив національно-патріотичному вихованню. Тому чисельні бесіди та виховні години на військову тематику регулярно проводилися серед молоді та підлітків. Не менше значення відводилось і підготовці воєнних кадрів [26, арк. 2–8].

Починаючи з 1920 р., на території всієї Польської держави діяли спеціальні підготовчі курси та військові школи для підготовки майбутніх офіцерів армії. Умовою для прийняття на навчання за фахом військовика було завершення 6-ти класів середньої загальної школи. Після проходження належної практики та складання відповідних іспитів кандидат вступав на офіцерське навчання [26, арк. 120–126].

Значний вплив на організацію військових шкіл та спеціальних курсів військової підготовки відігравав Консультативний комітет на чолі з генералом І. Яциним. Цей орган було створено у 1919 р., він функціонував при Міністрові Військових Справ. У 1919–1920 рр. в державі набули особливого поширення школи військової підготовки (так звані юнкерські школи) та офіцерські курси, що було необхідно у зв'язку з проведенням військових дій та для розвитку збройних сил.

У 1921 р. польські урядові кола приступили до створення корпусу професійних офіцерів. У січні цього самого року відновили навчання офіцерів у Військовій школі Генерального штабу [275, с. 109].

Відповідно до прийнятої вже в 1922 р. директиви, офіцер у мирний час міг бути випускником трирічної школи. Кожен кандидат з числа майбутнього офіцерського складу повинен пройти унітарний річний курс в Школі юнкерів піхоти та завершити дворічний курс навчання в школі офіцерської зброї, де на вибір обиралася військова спеціальність.

У цьому відношенні неможливо не зазначити і про таке явище як осадництво, що набуло найбільшого розмаху на території Волині на початку 20-х рр. Так 17 грудня 1920 р. польським Сеймом прийнято закон про осадництво. З цього часу фактично покладено початок військовій колонізації, а наймасштабніша її хвиля припадає на 1921–1923 рр. До головних обов'язків осадництва належало збір інформації, підтримка влади у питаннях призову до військової служби, охорона стратегічно важливих об'єктів та, навіть, виконання поліцейських функцій. Однак очікуваних результатів для польської влади військова колонізація не принесла.

Архівні матеріали не дозволяють знайти дані, що підтверджують небажання більшості українців навчатися в утраквістичних чи польських школах. Водночас ми можемо зробити такий висновок на основі фактів створення приватних українських навчальних закладів, які фундувалися лише на кошти української громади. Яскравим прикладом у цьому контексті є Луцька українська гімназія – приватний навчальний заклад з українською мовою викладання, який було створено на базі Луцької державної чоловічої гімназії у 1918 р. та який функціонував на території Волинського воєводства до 1939 р., він став центром національного культурно-освітнього життя українців краю.

У цьому середньому навчальному закладі здобували освіту діти з шести повітів воєводства (Луцького, Ковельського, Любомльського, Дубнівського, Володимирського та Горохівського). Варто зазначити, що в міжвоєнний період (1921–1939 рр.) на території Волинського воєводства функціонувало всього 3 приватні гімназії з українською мовою навчання, а саме: в Луцьку, Рівному та Кременці (нині територія Тернопільської області) [34, арк. 72]. У державних гімназіях навчання проводилося польською мовою, а викладачами були поляки.

Факти вказують, що політика польської влади була спрямована на встановлення різноманітних перешкод на шляху відкриття приватних українських шкіл [30, с. 67-70]. Наприклад, відомі випадки маніпуляції законодавчими актами для недопущення на посаду вчителів українського походження (див. Додаток Б) [66, арк. 52]. Лише завдяки величезним зусиллям української інтелігенції

протистояти спробам повної полонізації освіти та асиміляції українського населення відбулись позитивні зрушення в справі розвитку та збереження національних шкіл на Волині.

ЛУГ як приватний освітній заклад фактично утримувався з плати учнів за право навчання, яка становила 25 польських злотих на місяць. У свою чергу, діти-сироти мали пільги, відповідно розмір плати за навчання для них був зменшений від 50 до 80 % [53, арк. 21].

Значний відсоток від загальної чисельності осіб, які здобували освіту в гімназії становили діти селян, священиків, вчителів та місцевої української інтелігенції. Однак не були позбавлені можливості там навчатися і представники з малозабезпечених сімей, які потребували матеріальної підтримки (див. Додаток Б 2). За ініціативою педагогічної ради та батьківського комітету ЛУГ, при Товаристві ім. Лесі Українки створено відділ з питань матеріальної допомоги дітям із малозабезпечених сімей. Його основне завдання полягало у здійсненні оплати за навчання та організація безкоштовного харчування (насамперед обідів) для учнів, які безпосередньо потребували фінансової допомоги. Зокрема, у 1930/1931 н. р. завдяки плідній роботі працівників вказаного відділу на оплату навчання учнів із неплатоспоможних родин було виділено 2792, 50 злотих [45, арк. 14].

У відповідності до свого статуту ЛУГ визначалася приватним освітнім закладом з українською мовою навчання та резиденцією у м. Луцьк. Великий інтерес викликає символіка гімназії – двосторонній прапор. З одного боку він був жовто-блакитного кольору із зображенням тризуба, а з іншого – козацьким із малиновим забарвленням.

Серед внутрішніх правил розпорядку обов'язковим для учнів визначався відповідний формений одяг з номерним знаком гімназії на лівій руці (державний номер гімназії мав номер «722») [44, арк. 32].

Відповідно до статуту ЛУГ навчатися у гімназії було рівноправним як хлопців, так і дівчат. За середніми показниками впродовж навчального року освіти здобували близько 200 учнів. Варто зауважити, що польською владою насамперед

у ситуації з українськими закладами освіти встановлювалися обмеження щодо загальної чисельності учнів, які могли там навчатися. Зокрема, документально прописана цифра не повинна перевищувати 250 чоловік щорічно [50, арк. 9–11]. У старших класах зазвичай спостерігалася тенденція досить невисокої чисельності учнів, де лише близько 10 випускників отримували документи про завершення навчання.

Вдалося дослідити, що в 1927 р. у гімназії здобували освіти 173 учні, з них у випускному класі – 16, натомість у 1930/1931 н. р. у ЛУГ навчалися 164 учні, з них у випускному 8-му класі – 16 [44, арк. 21–26]. Трохи менше було у 1934 р., тоді в гімназії майже 150 учнів [48, арк. 24], але вже у 1937/1938 н. р. загальна цифра становила 250 осіб [49, арк. 26].

Тенденція щодо зменшення кількості учнів у старших класах ЛУГ пояснювалася тим, що після закінчення української гімназії молодь обмежувалася у праві вступу до польських вузів. Нерідко траплялися випадки, коли росіяни переходили до російської гімназії, євреї до єврейської, а українці бувало й до польської.

Окрім того, випускники гімназії зі статусом приватної обмежувалися і у праві подальшого продовження навчання. Після закінчення такого типу навчального закладу, колишні учні на правах абітурієнтів могли вступати лише до вищої школи на факультет православної теології при Варшавському університеті. Чимало тодішніх випускників приватних гімназій скористалися наданою їм можливістю, інша частина у пошуках кращої долі змушена виїжджати за кордон (переважно до Чехословаччини) [156, с. 74].

Навчальний процес у ЛУГ відбувався українською мовою, але нормативні курси з таких предметів як історія, географія та окремо наука про Польщу відбувалися лише польською. Натомість з польської мови та літератури була встановлена окрема програма, спрямована на поглиблене вивчення цих предметів [47, арк. 21].

За період навчання у ЛУГ учні також отримували різносторонні знання з математики, фізики, хімії, української мови та літературу, малювання, географії,

етики, польської, німецької, латинської і французької мови тощо. Однак після закінчення гімназії кожен учень повинен був вільно володіти польською та німецькою. Окрім того, з іноземних мов на високому рівні вивчали й латину [47, арк. 23]. Варто зауважити, що у якості обов'язкового предмету гімназисти вивчали Закон Божий.

Правила прийому учнів до навчального закладу визначалися статтею 5 статуту ЛУГ. Основною підставою для зарахування вважалися підсумки вступного іспиту або середній бал за навчання (у разі переходу з іншої гімназії з такою ж начальною програмою). Для бажаючих стати гімназистами був визначений пакет документів, які потрібно надати приймальній комісії, а саме: заяву про вступ до гімназії; метрику (свідоцтво про народження); шкільне свідоцтво (атестат) для тих хто мав такий документ; довідку про щеплення від віспи (у випадку відсутності довідки, лікар гімназії видав її безкоштовно у день складання вступного іспиту). Навчальний рік тривав 10 місяців [51, арк. 14].

Вдалося дослідити, що на базі ЛУГ діяв ще й ліцей у складі якого було два відділи: гуманістичний (гуманітарний) та математичний. У зв'язку з підготовкою за двома різними напрямками він визначався закладом так званого «біфуркаційного» типу. Варто зауважити, що відкриття ліцею при ЛУГ стало можливим завдяки позитивному рішення польської влади, представники якої надали свою згоду у цьому питанні [50, арк. 9].

Підсумовуючи, зазначимо, що відбудова повоєнної Польської держави та її подальший економічний розвиток актуалізували потребу у кваліфікованих кадрах для модернізації інфраструктури, господарства та промисловості країни. Відповідно до закону 1924 р. «Про устрій шкільництва», фактично було покладено початок у створенні фахових шкіл засадничого типу на території Другої Речі Посполитої, основне завдання яких полягало у наданні спеціалізованої теоретичної та практичної підготовки.

У процесі дослідження вдалося встановити, що на початку 1920-х рр. польський уряд намагався модернізувати польську економіку та господарство, привести їх до єдиного стандарту через розрізненість частин держави, що

належали Німецькій, Російській та Австро-Угорській імперіям. Одним із важливих кроків влади на цьому шляху став розвиток професійно-технічної освіти, яку уряд розпочав реформувати відповідно до стратегічних потреб економічного розвитку країни. Паралельно в Польській державі було проведено активну агітаційну кампанію, направлену на популяризацію цього виду освіти.

3.3 Освіта національних меншин

Після відновлення Речі Посполитої в польських урядових колах сформувалось два головні підходи до здійснення державної політики на новоприєднаних територіях: «інкорпоративна» концепція, сформована націонал-демократичним табором – ендеками та «федеративна», розроблена Ю. Пілсудським. На початку 1920-х рр. польська влада активно впроваджувала ідею «національної асиміляції» [1, арк. 22-40]. Саме тому питання розвитку національних менших, особливо тих, що проживали на східних кресах, стояло в країні досить гостро. Підтвердженням цього висновку є дані перепису населення 1921 р. Згідно з переписом, переважну більшість населення Волинського воєводства становили українці: 983 596 осіб з 1 437 907 усіх жителів воєводства. Другою за чисельністю національною групою були поляки: 240 922 осіб, євреї – 151 744 осіб, німці – 24 960 осіб, чехи – 25 405 осіб, росіяни – 9 450 осіб [291, с. 62].

Однак не лише українська громада вела боротьбу за збереження національних шкіл. Досить великою етнічною групою, що проживала на території Волинського воєводства, були євреї. Освіта традиційно відігравала дуже важливу роль у житті єврейської громади. Згідно з морально-релігійними приписами євреїв, кожен правовірний юдей зобов'язаний був щоденно кілька годин приділяти вивченню Талмуду та релігійної літератури [67, арк. 14]. Таке ставлення до освітнього процесу також пов'язане з традиційними професіями (торгівля, лихварство, приватне підприємництво тощо), за якими євреї споконвіку працювали, що потребувало достатньо високого рівня загальної і фахової освіти.

Наголосимо, що єврейська освіта на польських землях мала давню історію та свої національні традиції. Її розвиток відбувався в складних політичних та соціально-економічних умовах, адже польські євреї, на відміну від українців, не проживали великими компактними громадами, а скоріше, були «розпорошені» на території, яка до 1918 р. перебувала під окупацією трьох держав: Німецької, Австро-Угорської та Російської імперій. На кожній із вищезазначених територій діяло різне освітнє законодавство. В умовах жорсткої регламентації громадянських прав євреїв на землях колишньої Волинської губернії вони намагалися зберегти свою національну та релігійну самосвідомість, розвиваючи різні форми суспільного, господарського, культурного та освітнього життя всередині єврейської общини – кагалу.

У процесі дослідження можна зробити висновок, що на території Другої Речі Посполитої єврейська громада розбудовувала свою власну систему освіти, у якій велика увага приділялася релігійному вихованню дітей та формуванню етнічної самосвідомості. Більшість єврейських дітей на землях колишньої Російської імперії здобувала освіту в традиційних релігійних школах – хедерах і талмуд-торах. Навчання дітей-євреїв у загальноосвітніх навчальних закладах суворо регламентувалося. У так званій смузї осілоості кількість учнів-євреїв обмежувалась нормою в 10%, а в інших місцевостях – у 5% [202, с. 67]. Це обмеження поширювалося і на вищі навчальні заклади.

Після проголошення незалежності 1918 р. Польська держава взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо дотримання прав національних меншин на своїй території. Окремі статті Малого версальського трактату гарантували відкриття у Другій Речі Посполитій національних шкіл із мовами викладання національних меншин, зокрема єврейською. Відповідно до статті 9 цього документа, Польська держава брала на себе зобов'язання фінансувати школи з єврейською мовою викладання, що перебували на утриманні єврейських релігійних гмін [316, с. 214]. Право створювати приватні школи з мовами викладання національних меншин надавала й березнева Конституція 1921 р. [134, с. 3].

Однак реалізація задекларованих освітніх прав єврейського населення натрапила на серйозні труднощі: по-перше, це негативна позиція щодо «єврейського питання» політичної партії ендеків, що перебували при владі в 1918–1926 рр. По-друге, серед самих єврейських політичних угруповань не було єдності щодо освітніх концепцій, які мали реалізовуватися в єврейських школах – сіоністи виступали за світський характер освіти, ортодокси були прихильниками збереження релігійних шкіл як основного типу навчальних закладів для єврейських дітей. Саме із цих причин єдиного підходу уряду до проблем єврейського шкільництва вироблено не було.

На Західній Волині у міжвоєнний час функціонували єврейські школи – хедери й талмуд-тори, основний акцент у яких був зосереджений на релігійному вихованні. Вони діяли в усіх великих містах та містечках воєводства. Існувало два типи цих навчальних закладів – приватні, які зазвичай розташовувались у приватних помешканнях учителів – меламедів; громадські, що перебували на утриманні єврейських релігійних громад – кагалів. Головну увагу в цих освітніх закладах надавали релігійному вихованню єврейської молоді, зокрема вивченню дітьми мови, культури, звичаїв та релігії юдеїв. До хедерів обох типів приймали лише хлопців віком від 5 до 12 років [312, с. 165]. Повний курс навчання в них тривав вісім років.

Хедери, які здавна існували на польських землях, були суто релігійними навчальними закладами. Однак з початком періоду незалежності Другої Речі Посполитої відбувається процес реорганізації таких навчальних закладів, у результаті чого покладено початок створенню хедерів нового зразка. Прискорення процедури реформування навчальних закладів єврейських меншин припадало на початок 1919 р. та водночас співпадало з часом набрання юридичної сили Закону про обов'язкову шкільну освіту [312, с. 166].

Саме після цього Центральна шкільна організація ортодоксів «Хорев», яка діяла під патронатом партії Агудас Ізраель і опікувалася єврейськими релігійними школами, розпочала кампанію за реформування вищезгаданих навчальних закладів. Це, передусім, було викликано необхідністю отримувати як релігійну,

так і світську освіту. Очевидно, що, для того щоб обійняти певне місце в польському суспільстві і отримати гідну роботу, єврейська молодь мала володіти більш широкими знаннями, ніж суто релігійні, й більш оперативно адаптуватися до потреб часу.

Законодавчі нововведення базувалися на тому, щоб до переліку шкільних навчальних програм було включено предмети загальноосвітнього циклу. Так у хедерах нового зразка предмети релігійного спрямування щотижнево відводилося від 25 до більше 35 годин, натомість на загальні припадало лише по 12 годин [287, с. 172]. Варто підкреслити, що викладання предметів релігійної тематики у єврейських хедерах відбувалося виключно мовою ідиш за спеціально розробленими навчальними програмами. У свою чергу, загальні предмети навчали польською мовою відповідно до програм, затверджених Міністерством віросповідань і народної освіти.

Реформовані хедери зазвичай існували у великих містах, натомість у провінційних містечках переважна більшість єврейських дітей і надалі навчалася в хедерах старого типу та талмуд-торах. Вони відрізнялися від реформованих хедерів тим, що в них не викладали світські предмети. Тому навчання в них не звільняло дітей від відвідування загальноосвітніх навчальних закладів. Для єврейських дітей, які навчалися в початковій школі в першій половині дня, заняття в хедерах старого типу і талмуд-торах відбувалося по обіді і навпаки. Така організація навчання створювала великі труднощі для учнів-євреїв, які мусили відвідувати обидва навчальні заклади.

Наголосимо, що значна частина хедерів займали не пристосовані для навчального процесу будівлі. У зв'язку з цим, аби не мати проблем з державними органами контролю, такі хедери просто не реєструвались. Тож вони по суті функціонували незаконно. Через це, спираючись лише на офіційну документацію, ми не можемо чітко вказати скільки хедерів було насправді як у міжвоєнній Польщі в цілому, так й на Волині зокрема. З цього приводу дослідник С. Мауерсберг у своїй роботі вказує, що у Другій Речі Посполитій напередодні

світової війни існувало понад 550 хедерів, у яких здобували освіту майже 100 тис. єврейських дітей [287, с.175].

У Другій Речі Посполитій євреям нарівні з представниками інших національностей, було надано право здобувати освіту не тільки у релігійних, але й у світських навчальних закладах. На Волині у першій половині 1920-х рр. було створено низку державних початкових шкіл спеціально для єврейських хлопців та дівчат. Такі школи одержали побутову назву «шабасувка». У лютому 1923 р. польський міністр освіти видав відповідні вказівки щодо організації навчального процесу та інших видів педагогічної роботи у цих школах [34, арк. 26].

Відкриття польським урядом державних шкіл для єврейських дітей підпорядковувалось загальній концепції «ендеків» стосовно асиміляції національних меншин. Крім, власне спольщення, також було поставлено за мету позбавитись російського впливу на землях Волинського воєводства, адже доволі значна частина місцевих євреїв надалі віддавала перевагу російській мові, вважаючи польську культуру й мову для себе чужою.

У державних навчальних закладах для дітей єврейської національності на викладання юдаїзму (предмету релігії) відводилося по 2 години на тиждень. Це було однією з вагомих відмінностей таких шкіл, чим вони відрізнялися від польських. Державною мовою навчання у так званих шабасувках визначено польську. Єврейські діти, котрі навчалися в державних школах, не відвідували занять у суботні дні та в дні єврейських свят. Натомість заняття в «шабасувках» могли відбуватись у неділю і в дні римо-католицьких свят [311, с. 67]. Ідиш та іврит у школах цього типу не вивчали.

Варто зауважити, що вже наприкінці 1920-х рр. у переважній більшості єврейських шкіл такого зразка відбулися зміни у функціональних засадах існування. Як наслідок шабасувки були об'єднані з польськими школами та переходили на двомовні, в рамках реалізації закону 1924 р. Ця політика польської влади в освіті реалізовувалась не лише стосовно євреїв, а й представників інших національних меншин у Польщі. Школи цього типу – утравістичні – стали панівними в освітній системі Польської держави в 1930-х рр.

Крім державних шкіл, у яких єврейські діти могли здобувати початкову освіту, у Польщі існувала доволі розгалужена мережа приватних єврейських навчальних закладів. Розвиток приватного шкільництва зумовлювався здебільшого тим, що державних шкіл із мовою викладання іврит чи ідиш у Польщі взагалі не існувало, а в школах для дітей юдейського віросповідання навіть не викладали такого предмета, як іврит або ідиш. Тому з моменту відродження Речі Посполитої, єврейська меншина активно домогалася відкриття приватних шкіл із національною мовою викладання.

Найбільшого поширення набули приватні початкові школи, що існували під протекторатом громадської організації «Центральної єврейської шкільної організації» (ЦЄШО). Ця шкільна організація об'єднувала навколо себе єврейські школи з мовою навчання ідиш, які функціонували за часів Другої Речі Посполитої. Основне стратегічне завдання ЦЄШО полягало у вихованні підростаючого покоління у традиціях національної культури єврейської меншини, формування у молоді світського світогляду та популяризації ідей соціалізму [312, с. 171]. Передбачалося, що в майбутньому навчальні заклади ЦЄШО стануть новим типом «єврейської світської школи соціалістичного типу» [312, с. 174].

Основна увага навчального процесу в школах ЦЄШО приділялася наукам природничого та гуманітарного циклу, натомість викладання предметів релігійного спрямування було відсутнім. У зв'язку з чим дуже часто навчальні заклади ЦЄШО називали світськими школами. Поряд з навчанням у цих школах чимале значення відводилося на фізичну культуру. У процесі дослідження встановлено, що серед учнів такого типу єврейських шкіл 2/3 загальної кількості учнів були дівчата, адже у більшості випадках хлопці здобували освіту саме в хедерах [69, арк. 24]. Підготовку учителів для шкіл ЦЄШО здійснювала учительська семінарія у Вільні.

Окрім ЦЄШО освітньою діяльністю займалося товариство «Тарбут», школи якого так само були нерелігійними, підкреслено світськими, але мовою викладання був іврит [67, арк. 31]. Попри брак літератури та вчителів, кількість шкіл «Тарбуту» зростало доволі швидко так, що у 1930-х рр. до них ходило понад

30 % всіх учнів єврейських приватних навчальних закладів першого ступеня [67, арк. 52].

Як зазначає В. Дмитрук, уже на початку 1930-х рр. товариство «Тарбут» мало на Волині доволі розгалужену мережу власних навчальних закладів: 11 єврейських дошкільних закладів, 48 загальноосвітніх шкіл, дві гімназії (Рівне і Ковель), дві професійні школи (Луцьк, Ковель), а також 20 вечірніх курсів для дорослих, де викладання велося мовою іврит [175, с. 34]. Варто наголосити, що Волинь була регіоном, де івритомовне шкільництво розвивалося чи не найбільш швидкими темпами. У 1934 р. на землях Волині діяло вже 50 початкових шкіл з мовою викладання іврит, які перебували під патронатом культурно-освітнього товариства «Тарбут» [315, с. 119].

Встановлено, що у 30-ті рр. майже третю частину населення воєводства становили представники єврейської меншини. Найбільша кількість їх проживала у Рівному, так у 1921 р. їх було більше 21 тис., а в 1931 р. – 23 тис. із загальної кількості мешканців 40 тис. чол. [291, с. 54]. Варто зауважити, що значний відсоток населення євреї становили саме у містах, у селах їх практично не було. Так за статистичними даними у 1931 р. у Луцьку нараховувалося 17 тис. євреїв, у Ковелі – 13 тис., а у Володимирі – 11 тис.

Що стосується середньої освіти, то її єврейська молодь могла здобувати в загальноосвітніх державних, самоврядних і приватних навчальних закладах. Зазначимо, що частка єврейської молоді серед учнів середніх шкіл була доволі високою і становила 18% загальної кількості учнів [287, с. 164].

Більшість єврейських гімназій та ліцеїв у Польській державі були приватними і з польською мовою викладання. Цей факт пояснюється тим, що здобуття середньої освіти польською мовою євреї розглядали, як важливий етап підготовки до навчання у вищих навчальних закладах. Тому в початкових школах перевага надавалася вивченню предметів єврейською мовою, а в середніх – польською. Наприкінці 1920-х рр. на території Волинського воєводства діяло вісім приватних єврейських гімназій, у шести з яких навчання велося польською

мовою [315, с. 120]. Лише у двох гімназіях товариства «Тарбут» (у Ковелі та Рівному) мовою викладання був іврит.

Підсумовуючи тенденції розвитку єврейського шкільництва, зауважимо, що переважну більшість єврейських шкіл становили приватні школи, які знаходились під впорядкуванням або місцевої єврейської громади, або загальнопольської організації, на кшталт ЦЄШО. Крім того, на відміну від державних шкіл, основною мовою викладання був іврит та значна кількість годин на вивчення єврейської релігії.

Однією з етнічних меншин, що проживала на території Волинського воєводства в міжвоєнний період, були росіяни. До її складу входили переважно старі чиновники, офіцери та представники православних релігійних установ, які опинилися на Волині ще за часів перебування цієї території в складі Російської імперії [17, арк. 21]. Ці категорії населення становили основу російської національної меншини в Другій Речі Посполитій.

Російські школи за часів Другої Речі Посполитої були в основній своїй масами приватними, якими опікувалися громадські організації, зокрема, «Російське товариство доброчинності» (РТД). Його головною метою, у тому числі й на території Волинського воєводства, було «надання моральної та матеріальної допомоги польським громадянам російської національності» [298, с. 178] насамперед в освітній сфері. З цією метою Товариство могло створювати власні гімназії, школи і бібліотеки, а також забезпечувало організацію проведення різноманітних культурно-масових заходів на просвітницьку тематику [298, с. 179].

За підрахунками Ю. Крамара, на території Волинського воєводства РТД мало осередки в містах: Володимирі (голова осередку І. Зубович; кількість членів – 86), Дубно (голова – І. Страшевський; 180 членів), Ковелі (голова – О. Нікітін; 140 членів), Кремінці (голова – В. Первенцев; 190 членів), Луцьку (голова – Й. Шлемер; 285 членів), Острозі (голова – М. Горлецький; 150 членів) та Рівному (голова – С. Панченко; 462 члени) [322, с. 233]. Членами товариства були

переважно представники місцевої російської інтелігенції та російські емігранти, зокрема колишні військові, котрі оселилися на Волині на початку 1920-х рр.

При осередках РТД діяли літературні, театральні гуртки, бібліотеки та інші творчі об'єднання. Під юрисдикцією та фактично прямою опікою РТД на Волині перебувала приватна 7-класна початкова школа у Ковелі (1929 р., у ній навчалося 40 учнів), а також приватні російські гімназії в Луцьку та Рівному [322, с. 234]. Станом на 1925 р. у російській приватній гімназії в Луцьку було вісім класів, у яких навчалося 466 учнів. У Рівному російську гімназію в цей самий час відвідувало 287 учнів [60, арк. 31]. Обидві російськомовні гімназії перебували на повному утриманні РТД.

Серйозну турботу польської влади буквально з перших днів незалежного існування Речі Посполитої викликало питання освіти для німецької національної меншини як в межах держави в цілому, так і на регіональному рівні. Зокрема, на Волині, за статистикою офіційного перепису населення станом на 1921 р. мешкало 24 960 німців, а це чималий відсоток від загальної чисельності населення [291, с. 71].

Найбільш значна концентрація німецького населення на території Волинського воєводства припадає на 1926 р. Найбільше німців проживало у Луцькому та Рівненському повітах. Відсоток їх меншини від загальної кількості мешканців складав від 6 до 15. На землях Луцького повіту багато німців проживали у таких гмінах: Піддубці (1639 чол., 7,33 % від усього населення), Рожище (4 268 – 17,27 %), Щурин (2 728, 14,52 %), Торчин (2 665, 10,81 %), Тростянець (1 761 – 8,39 %). У містах німецького населення було мало: у Луцьку 358 або 1,23 %, у м. Рожище 122 – 1,9 % [123, с. 142].

Ще менше німців проживали у гмінах Киселин Горохівського повіту (3 935 чол, 22,39 %), Новий Двір Ковельського повіту (1017 – 8 %), Верба Володимир-Волинського повіту (1832 – 10 %) [123, с. 146].

Німецькі колоністи майже виключно займалися сільським господарством. Німці відзначалися еликою культурою господарювання і давали значну частку сільськогосподарської продукції, сприяли підвищенню рівня виробничої культури

у місцевого населення. У політичному та культурному житті Волині німецьке населення великої ролі не відігравало, оскільки освітня мережа у них було слабо розвинута. У них була розвинута споживча кооперація, натомість не існувало суспільних або політичних організацій.

За переписом 1931 р. у Волинському воєводстві нараховувалося 46 883 німецькі колоністи [124, с. 301]. Поряд із сільським господарством німці займалися і ремеслом. Улюбленою справою було теслярство та столярство. Школи існували переважно при молитовних будинках, а навчання там проводили пастори. Німецьке населення Волині головним чином сповідували лютеранство. Богослужіння проводили пастори і кантори. Навчання переважно відвідували хлопці й то у зимову пору.

Головним документом, котрий визначав основні положення щодо функціонування німецькомовних закладів освіти, була постанова польського уряду, ухвалена напередодні підписання так званого «Малого» Версальського договору. У ній регламентувалась процедура заснування початкових німецькомовних шкіл. Вказувалося, що німецька громада може створювати власні навчальні заклади, якщо батьки щонайменше 40 дітей, які компактно мешкали в одній або сусідніх місцевостях, висловлять відповідне бажання, оформлене належним чином згідно з усталеною формою [270, с. 85].

Польська влада у своєму ставленні до німецькомовного шкільництва була змушена брати під увагу цілу низку істотних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Так, високий матеріальний рівень німців дозволяв їм своїми силами, навіть без залучення державних коштів, дбати про заснування власних освітніх закладів. Крім того, сусідня Німеччина постійно тримала в полі зору долю своїх одноплемінників, що після завершення Першої світової війни опинилися у новоствореній польській державі, періодично використовуючи їх як один з інструментів тиску на офіційну Варшаву. Особливо помітним це стало після приходу до влади Гітлера, який на словах дбаючи про захист національно-культурних інтересів фактично залякував і шантажував польське керівництво.

І нарешті, стан німецькомовного шкільництва в Польщі впливав на вирішення проблеми польськомовного шкільництва у Німеччині [276, с. 126].

Попри наведенні чинники, протягом усього міжвоєнного двадцятиліття помітною була чітка лінія польської влади до неухильного зменшення кількості німецьких шкіл у Польщі. Наприклад, якщо у 1921 р. у Польщі функціонувало майже 1 600 державних німецькомовних шкіл, то у наступному році їх стало ще менше 1 100. [287, с. 127]. Однією з причин такого зменшення був активний процес еміграції німців з Польщі до Німеччини у першій половині 1920-х рр. [270, с. 87].

Унаслідок зазначених тенденцій до кінця 1930-х рр. відбулася фактично повна ліквідація державного німецького шкільництва в Польській державі. Кількість шкіл із німецькою мовою викладання скоротилася майже в десять разів: від 1 102 у 1922/1923 н. р. до 160 у 1937/1938 н. р.; кількість учнів за цей самий період зменшилася від 83,6 тис. до 21,3 тис. осіб [201, с. 115].

На наш погляд, однією з причин скорочення кількості німецьких шкіл був брак фахівців-педагогів. Після Першої світової війни чимало шкіл залишилися без учителів, оскільки не всі вони повернулися на Волинь після депортації до Росії в 1915 р. Найчастіше громада самостійно вибирала зі своїх членів найбільш підготовлену особу, якій довіряли виконання вчительських обов'язків. Так, у 1921 р. серед 17 педагогів німецької школи у селі Тучин Рівненського повіту відповідну професійну освіту мали тільки три особи [250, с.138].

Таким чином, до кінця 1930-х рр. державні школи з німецькою мовою викладання у Польщі знаходилися на межі зникнення. Якщо у 1922/1923 навчальному році їх налічувалося, як вже було вказано, понад 1100, то у 1937/1938 навчальному році залишилося лише 160. Так само скорочувалася і кількість учнів. У 1922/1923 навчальному році їх було понад 83 тис. чол., у 1937/1938 навчальному році – трохи більше 21 тис. чол. [21, арк. 117].

У міжвоєнний період німецькомовне шкільництво на Волині зазнало незначних змін. Як і до війни, німецькі школи залишалися в цілковитому підпорядкуванні лютеранського духовенства та під загальним наглядом місцевої

шкільної влади – Волинського шкільного кураторіуму. Учителями в німецьких школах були переважно духовні особи – кантори. Канторів обирали самі парафіяни [4, арк. 32-36]. Такий тип навчальних закладів мав назву канторських. Оскільки головним завданням цих шкіл, на погляд духовенства, була підготовка дітей до конфірмації, то їх часто називали також конфірмаційними і розглядали, як церковні навчальні заклади [298, с. 176].

За нашими оцінками, німецькі школи на Волині були типовими зразками ортодоксально-конфесійної школи. Її характерними рисами були:

- 1) обов'язковість навчання для всіх дітей, незалежно від станової приналежності та майнового цензу;
- 2) керівництво і нагляд за школою з боку духовенства;
- 3) тісний зв'язок школи з громадою, яка на свої фінансові та матеріальні кошти будувала й утримувала школу та вчителів [20, арк. 62–64].

Повний контроль над канторськими школами здійснювали місцеві пастори [18, арк. 33-34]. Вони затверджували на посадах учителів, інспектували навчальний процес, екзаменували дітей перед обрядом конфірмації. Ці школи мали характер приватних навчальних закладів. До 1927 р. пастори отримували від Волинського кураторіуму щорічну концесію (дозвіл) на утримання канторських шкіл. Згодом вона стала безстроковою [19, арк. 23–25].

Школи перебували у віданні місцевих пасторів, котрі власне й підбирали людей для призначення на вчительські посади, контролювали хід навчального процесу, екзаменували учнів напередодні причастя. Початково священики повинні були кожного року отримувати від Волинського кураторіуму дозвіл на функціонування канторської школи. Адже ці освітні заклади за типом діяльності визначалися як приватні. Однак, після 1927 р. такий дозвіл став видаватися на безстроковий термін [19, арк. 24].

Офіційно навчання у німецьких школах розпочиналося у вересні і завершувалося в травні (9 місяців). Однак, на практиці учні вчилися значно коротший термін – від листопада до квітня (5-6 місяців), оскільки були змушені допомагати своїм батькам по домашньому (сільському) господарству, особливо у

так званий період весняно-осінніх польових робіт [1, арк. 143]. Вчилися п'ять днів на тиждень (з понеділка по п'ятницю) від ранку до обіду, так що загальна тривалість робочого часу становила на тиждень 32 години. Єдиної спільної програми для канторських шкіл не існувало, у кожному закладі вони могли суттєво відрізнитись. Також відчутно бракувало підручних, методичних матеріалів, різноманітного шкільного приладдя, а також навчальних посібників. За даними польської дослідниці С. Ціхоцької-Петражицької, станом на 1922/23 н. р. на території Волинського воєводства було лише 16 німецькомовних державних шкіл, у яких навчалося 656 учнів [250, с. 24].

Узагальнюючи, наголосимо, що німецька освіта на території Волинського воєводства мала переважно приватний характер. Це було обумовлено, в першу чергу, заможністю багатьох представників німецької меншини, яка мала фінансову спроможність утримувати школи та вчителів [250, с. 26]. Переважно ці освітні заклади були релігійними та засновувалися при німецьких церквах, де їхню діяльність контролювали пастори.

Ще однією національною меншиною, що проживала на території Волинського воєводства, були чехи. Станом на 1921 р. у Волинському воєводстві проживало 25 405 чехів, що становило 1,8 % населення краю [305, с. 147]. У переважній більшості представники чеської меншини проживали у таких повітах воєводства: Луцькому, Володимир-Волинському, Дубенському, Рівненському, Здолбунівському, а також у містах Луцьку, Рівному, Здолбунові. Незначна кількість чехів проживали в Ковельському та Горохівському повітах [305, с. 150].

Питання чеської освіти та шкіл у Волинському воєводстві не було серед переліку основних проблем польської влади передусім через незначну кількість самих чехів. Тим більше, що волинські чехи демонстрували цілковиту політичну лояльність стосовно польської держави і охоче йшли на співпрацю з адміністрацією за умови гарантування їм вільного розвитку національного шкільництва та культури. До того ж, польська влада була зосереджена насамперед на розв'язанні «українського питання», адже українська громада була набагато численнішою.

Крім того, долею своїх одноплемінників турбувався й чехословацький уряд. Забезпечення культурних й освітніх прав чеської меншини в Другій Речі Посполитій постійно перебувало в полі зору чехословацького уряду. Зокрема, найбільш нагальні проблеми стосовно подальшого функціонування та розвитку чеськомовного шкільництва на Волині стало однією з тем для обговорення у рамках проведення чесько-польських переговорів 1923 р. у Празі [22, арк. 8-11].

Прихильне ставлення з боку польської адміністрації до чеської меншини, сприяли подальшому зростанню кількості чеськомовних шкіл у Волинському воєводстві. Першопочатково така ситуація значно вирізняла чехів від інших меншин, на відміну від німців. Але привілейованості від польської влади насамперед вдалося досягнути завдяки й енергійній просвітницькій роботі найбільш активних представників чеської громади, які прагнули збереженню та розвитку своєї культури шляхом співпраці з державною адміністрацією. Впродовж 20-х рр. на Волині діяли тільки початкові школи з чеською мовою викладання.

Завдяки позитивному ставленню з боку польської адміністрації та енергійній просвітницькій роботі самої громади кількість чеських шкіл на Волині (на відміну від німецьких, скажімо) початково зростала. Якщо звернутися до статистичних даних отримуємо наступну картину. На момент остаточного входження західноукраїнських земель до складу Польської держави, у 1921/1922 н. р. на Волині налічувалося 24 початкові школи з чеською мовою викладання [305, с. 123]. Натомість вже у 1922/23 н. р. у Волинському воєводстві діли майже 40 початкових чеських шкіл [245, с. 47]. Однак навіть здавалося б така тенденція у розгалуженості мережі чеських початкових шкіл не давала втішних результатів. Навчанням було охоплено менше половини дітей шкільного віку [305, с.141] тому, що серед чехів досить поширеним явищем була домашня освіта.

У чеських школах працювали досвідчені вчителі-чехи, які перебували на утриманні місцевих громад. Частково ці навчальні заклади фінансувала держава, що відрізняється від становища національних шкіл інших етнічних меншин. Найбільша кількість державних початкових чеських шкіл у середині 1920-х рр.

діяла в Луцькому повіті, зокрема у колоніях Баківці, Боратин-Чеський, Нове Теремне, Старе Теремне, Шклінь, Озеряни-Чеські, Струмівка тощо [245, с. 47]. Варто зауважити, що чехи, які проживали в селах з переважною більшістю українців чи поляків, навчали своїх дітей у польських або польсько-українських двомовних школах.

На Волині чехи мали тільки початкові школи (див. Додаток Г), власних закладів середньої освіти у них не було, а тому заради отримання атестату зрілості доводилося далі продовжувати навчання у польських гімназіях або ліцеях. Проте, у сфері вищої освіти волинські чехи явно віддавали пріоритет не польським, а чехословацьким університетам. Загалом таких осіб було небагато [23, арк. 51-56]. За інформацією польського дослідника З.Тобіянського у міжвоєнне десятиліття серед волинських чехів лише 60 людей завершили середні навчальні заклади, і тільки 15 – вищі [305, с. 144].

Від середини 1920-х рр. становище чеських шкіл почало погіршуватись, оскільки польська влада взяла курс на поступове їх закриття або перетворення на утраквістичні заклади, спираючись при цьому на норми закону 1924 р. про шкільництво національних меншин. Так, у 1924 р. чехословацький посол у Польщі В.Гірша офіційно поінформував Прагу про те, що на Волині польська влада ліквідувала 30 чеських шкіл. У 1925 р. чеських шкіл у воєводстві залишилося тільки 10 [10, арк. 89]. Внаслідок закриття шкіл чимало педагогів стали безробітними. Як і у випадку з німецькомовним шкільництвом, більшість чеських шкіл було закрито після того, як набрав чинності Закон 1924 р. про шкільництво національних меншин.

У квітні 1925 р. було підписано польсько-чехословацький міждержавний договір. Це позитивно вплинуло на ситуацію з чеськими школами на Волині, оскільки обидві сторони взяли на себе взаємні зобов'язання дбати про дотримання прав національних меншин, зокрема, у сфері їх культурно-освітнього розвитку.

Статті 16–22 угоди були присвячені питанням створення початкових шкіл для чеських дітей у Польщі. У них, зокрема, йшлося: «Сторони зобов'язуються дозволити в тих шкільних округах, де не було умов для організації державних

початкових шкіл, існування приватних шкіл із мовою викладання тієї чи іншої меншини. Польський уряд надаватиме всіляке сприяння приватним школам з чеською мовою викладання на Волині» [306, с. 90]. За умовами документу офіційна Варшава брала на себе зобов'язання фінансувати чеські школи, забезпечувати їх чеськомовними педагогічними кадрами, посібниками, різноманітним приладдям та необхідним навчальним інвентарем [305, с. 141].

Зіткнувшись з проблемою скорочення державних шкіл, активісти чеської громади на Волині звернули свою увагу на створення широкої мережі власних приватних навчальних закладів [61, арк. 2–5]. Найбільш помітний внесок у цьому плані зробили члени заснованої у липні 1923 р. організації «Чеська шкільна матиця» (ЧШМ). У прийнятті всіх офіційних рішень ЧШМ керувалася статутом товариства, який був затверджений воєводською адміністрацією та вступив у дію 4 жовтня 1923 р. Тож відповідно статуту основною метою своєї діяльності зазначена громадська організація вбачала саме у «підтримці освіти серед чеського населення Волинського воєводства» [245, с. 49]. Товариство власним коштом утримувало початкові школи, організовувало курси для дорослих, друкувало навчальну літературу. ЧШМ, центральний осередок якої знаходився у Луцьку, мало свої філіали у Горохівському, Дубенському, Здолбунівському, Ковельському, Луцькому та Рівненському повітах, де функціонували чеські сільські бібліотеки, публічні читальні, освітні гуртки. У 1931 р. у Волинському воєводстві діяло понад 50 гуртів та 20 бібліотек «Чеської шкільної матиці», членами якої було майже 2 тис. волинських чехів [22, арк. 22–28]. Головну управи товариства очолював чеський громадсько-культурний діяч В. Меснер.

Серед пріоритетних напрямків діяльності ЧШМ була культурно-освітня робота: утримання початкових шкіл із чеською мовою викладання на Волині, освітніх курсів для дорослих, видання підручників чеською мовою. Товариство мало досить розгалужену мережу своїх осередків на місцях.

Таким чином, освітня політика польського уряду щодо української, російської, німецької та чеської меншин на території Волинського воєводства впродовж першої половини 1920-х рр. була спрямована на поступове скорочення

державних шкіл із національними мовами викладання та заміну їх двомовними або польськими школами.

Підсумовуючи зазначимо, що ситуація з освітою у найбільших національних меншинах, що проживали на території Волинського воєводства, відрізнялась. Ця диференціація загострилась після прийняття в 1924 р. законів С. Грабського, коли внаслідок легалізованого державного курсу на ополячення завдання підтримки національного шкільництва лягло на плечі національних меншин. Указане призвело до обмеження освітніх можливостей цих національних меншин лише сферою приватного шкільництва. Саме тому створення та підтримка системи національного шкільництва перетворилося на прерогативу виключно вищезгаданих етнічних меншин.

Наведені обставини обумовили розширення мережі приватних шкіл, кількість яких та матеріальне становище безпосередньо залежало від фінансової спроможності громад. У найбільш виграшному становищі опинилися німці внаслідок заможності етнічної меншини, яка була здатна самотійно фінансувати навчальні установи, та чехи – через наявність титульної держави, яка дбала про їх права шляхом укладання міждержавних угод з Другою Річчю Посполитою, що стосувалися і галузі освіти.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СТРАТЕГІЇ НА ВОЛИНІ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ТАБОРУ САНАЦІЇ (1926–1939 рр.)

4.1. Початкова та загальна середня школа

Результати невдалої політики ендеків вилилися в державний переворот та встановлення режиму «санації». 12 травня 1926 р. заколотники за підтримки військових і духовенства взяли під контроль Варшаву. У Польщі було встановлено «санаційний» режим, що неофіційно надавав широкі повноваження Ю. Пілсудському, який обійняв посаду Головного інспектора Збройних сил Польщі і сприяв зміцненню позиції правлячих кіл. Прийшовши до влади під гаслами оздоровлення суспільно-політичної та економічної ситуації в країні, прихильники Маршалка поставили за мету здійснити широкі зміни у сфері національної політики. Пріоритетним, на їхнє переконання, мало стати формування почуття приналежності до польської державності непольського населення за умов збереження власної національної ідентичності.

Водночас незабаром після здійснення травневого перевороту влада дещо змінила наголос у своїй діяльності й переорієнтувалась на поступовий процес асиміляції населення шляхом залучення місцевих жителів до співпраці з державою паралельно з наданням деяких прав самоврядування. Зокрема, у положеннях своєї програми прихильники Пілсудського задекларували позиції щодо впровадження вивчення української мови як навчального предмета в державних школах. Також вони публічно заявляли про сприяння відкриттю державних гімназій, ліцеїв та професійних шкіл з недержавною мовою навчання.

Крім того, було розроблено концепцію державного виховання, яка стала складовою частиною ідеологічної програми санаційного табору. Для розкриття її сутності показовою є думка, висловлена міністром віросповідань і народної освіти в одному із санаційних урядів К. Светальського. Він стверджував, що «не можемо і не хочемо вимагати від шкіл чи інших виховних закладів у Польщі, аби німців чи українців виховали на поляків, на протестантів чи на православних, але маємо

право і обов'язок категорично домагатись того, щоб всі форми і засоби виховання, які є в нашому розпорядженні, були спрямовані на те, щоб у серцях наших дітей та молоді закласти міцний підмурок розквіту і потуги Речі Посполитої. Беручи до уваги загрозу втрати державної незалежності, державне виховання в Польщі мусить здійснюватися в такий спосіб, аби кожен поляк, будучи за своїм переконанням націоналістом, соціалістом чи народником, залишався передовсім державником, щоб кожен єврей, німець чи українець, котрий проживає в Польщі, відчував і розумів, що має залишатися передовсім громадянином найяснішої Речі Посполитої» [315, с. 112-113].

Президентом країни на той час було обрано І. Мосьціцького. Відразу після приходу до влади, Ю. Пілсудський (див. Додаток Е) поставив перед урядом завдання підготовки таких директив у царині національної політики, які би сприяли реалізації програми державної асиміляції. Невдовзі на одному з перших засідань уряду, 18 серпня 1926 р., було проголошено курс на проведення державної асиміляції непольського населення на приєднаних територіях Другої Речі Посполитої. Новий уряд Польської держави чудово розумів, що серед низки нерозв'язаних проблем національної політики на перший план виходить саме українська, яка стала для Речі Посполитої важливим зовнішнім та внутрішнім питанням.

Наголосимо, що національна політика «санаційної» влади впродовж 1926–1939 рр. базувалася на концепції польського прометеїзму. Основоположники режиму вважали, що для досягнення своїх цілей достатньо відмовитися від політики примусової національної асиміляції і розпочати курс на політику державної асиміляції. Згідно з ідеєю прихильників прометеїзму, на перший план необхідно було поставити забезпечення лояльності національних меншин до держави, що мало сприяти відверненню населення від боротьби за національне самовизначення та ідей незалежності.

Реалізація концепції прометеїзму передбачала здійснення політики національної асиміляції під гаслами рівного ставлення уряду до всього населення

країни, тому представники уряду обіцяли наділити національні меншини широкими правами у сфері економічного, культурного та освітнього розвитку.

З початком нового політичного курсу в державі почались зміни, які охопили й освітню галузь. Уже 19 січня 1926 р. міністр релігійних визнань та публічної освіти К. Бартел розіслав розпорядження про підготовку освітньої реформи та створення Комісії шкільної реформи. Документ було адресовано кураторам шкільних округів Другої Речі Посполитої, у тому числі й Волинського воєводства. У розпорядженні містилася інформація про засади впровадження нової освітньої політики. Документ передбачав створення в освітній сфері умов для належного розвитку шкільництва, основою для якого мав стати позитивний імідж польської держави та її боротьби за права національних меншин серед міжнародних партнерів [61, арк. 45-46].

Під час перебування на посаді міністра релігійних визнань та публічної освіти К. Бартел обстоював думку, що шкільна адміністрація повинна дбати про поширення польської культури, виховання молоді і навчання в школі в дусі поваги до незалежності Другої Речі Посполитої та її державності.

Результатом подальшої роботи Комісії шкільної реформи став «Закон про організацію шкільництва», прийнятий 1927 р. [89, с. 251]. За його умовами всі школи й виховні заклади поділялися на чотири основні групи: заклади дошкільного виховання, загальноосвітні школи, загальноосвітня професійна освіта та вища освіта.

Одним із найважливіших законодавчих актів у галузі освіти, що визначив права та обов'язки педагогів початкових та середніх навчальних закладів за часів Другої Речі Посполитої, є закон від 1 липня 1926 р. про службові відносини вчителів [90, с. 183]. Відповідно цей законодавчий акт регулював положення щодо прийому на роботу осіб, які претендують обійняти посаду вчителя, а також умови їхнього звільнення. Окремі пункти закону присвячені дисциплінарній відповідальності вчителів, їхнім службовим обов'язкам тощо.

Таким чином, претендувати на заміщення посади вчителя могли особи, які досягли 40 років і більше, однак погоджувати ці кандидатури обов'язково мав

міністр віросповідань та освіти [90, с. 186]. Зазначимо, що до конкурсу не допускались ті, хто в минулому мав судимість за вчинені дії, спрямовані проти інтересів держави та суспільства.

Умовно вчителів поділяли на постійних та тимчасових. Перша група приступала до виконання своїх обов'язків після складання службової присяги, а друга – службової обіцянки [90, с. 188].

Важлива роль відводилась так званому вчительському контролю, що відбувався у вигляді атестації, яка була диференційованою та оцінювалася за 3-бальною системою: добре, задовільно, незадовільно. Оцінка, отримана під час проходження атестації, заносилась у спеціальну кваліфікаційну карту кожного вчителя.

Особам, що перебували на службі, заборонялося без згоди шкільної адміністрації вступати до будь-яких партій. За невиконання своїх зобов'язань для вчительського складу встановлювалося покарання у формі догани, вирахування із заробітної плати, позбавлення права виборності на певний термін і навіть звільнення із займаної посади [280, с. 41]. Це вказує на деполітизацію системи освіти в Другій Речі Посполитій.

Директор школи представляв свій навчальний заклад перед керівництвом Волинського шкільного округу в справах організації шкільного життя, відповідав за порядок навчання та виховання учнів, контролював виконання обов'язкових шкільних правил [28, арк. 34].

З метою збереження безперервності навчального процесу звільнення директора або вчительського персоналу могло відбутися лише в кінці навчального року. Призначення та заміна адміністративно-господарчого персоналу відбувалася за пропозицією директора освітньої установи [28, арк. 36].

Як свідчить аналіз законодавчих актів, критерієм призначення на посаду вчителя, у першу чергу, виступала національність цієї особи та її лояльність до чинної влади. Досить часто питання освітнього рівня та професійних знань вчителів були другорядними. Перевага надавалася вчителям-полякам, які мали

прищепити дітям любов до Польської держави та польської культури, виховувати молодь у дусі польського патріотизму [161, с. 230] (див. Додаток Б 3).

30 червня 1928 р. на Волині було призначено нового воєводу Генріха Юзевського (див. Додаток Е 3), який був добре обізнаний із ситуацією в регіоні [6, арк. 4]. Він був одним із найближчих соратників Ю. Пілсудського у впровадженні політики державної асиміляції. Крім того, воєвода був палким прихильником ідеї польсько-української співпраці.

Під час засідання воєводської ради керівників східних воєводств Польської держави, яка відбувалася 2–3 грудня 1929 р. у Луцьку, воєвода Г. Юзевський (див. Додаток Е 3) виступив з доповіддю про основні ідеї ведення політики на Волині [274, с. 86]. Тези його виступу стали основним плацдармом у впровадженні нової державної політики на Волині, що увійшла в історію під назвою «волинський експеримент». Програма воєводи реалізовувалася на цих територіях упродовж 1928–1938 рр.

У ній і були чітко прописані основні напрямки державної політики, які полягали в повномасштабній інтеграції воєводства до складу Другої Речі Посполитої шляхом українсько-польської співпраці. З метою забезпечення якомога тісніших зв'язків між обома народами передбачалась можливість залучення волинян до участі в роботі законодавчих органів Польської держави, місцевих адміністрацій та органів самоуправління.

У контексті виконання завдань дисертаційного дослідження особливий інтерес становить освітня складова вищезазначеної політики. Одним із важливих завдань воєвода вважав розв'язання невирішених проблем у галузях освіти та культури. З реалізацією «волинського експерименту» адміністрації Г. Юзевського вдалося певною мірою послабити напруженість у польсько-українських двосторонніх взаєминах, яка зберігалася ще із середини 1920-х рр.

Співпраця в культурно-освітньому напрямі базувалася на засадах бікультуралізму і передбачала низку контрольованих поступок українцям у спорудженні нових навчальних закладів, виданні підручників українською мовою тощо [71, арк. 46, 47, 52]. Фактично бікультурна програма виявилася у створенні

2 типів шкіл: польських та утравістичних (двомовних) [27, арк. 94-96]. Проте стосовно освітнього питання воєвода займав дещо упереджену позицію, надаючи перевагу польським школам з обов'язковим вивченням української мови.

Згідно з основними положеннями програми Г. Юзевського, на сферу освіти та культури покладалися завдання виховувати з молоді лояльних громадян Другої Речі Посполитої та прищеплювати населенню почуття приналежності до Польської держави, що неодноразово підкреслювалося у документах [38, арк. 45, 77, 89]. На переконання воєводи, взаємопроникнення польської та української культур мало відбуватися шляхом пошуку мотивів порозуміння між народами різних національностей.

Цілком логічно, що в реалізації своїх намірів влада робила акцент на молодому поколінні. Проводячи колонізацію, польський уряд вживав усіх необхідних заходів, щоб ізолювати молодь від старшого покоління та максимально завоювати довіру й здійснювати на неї вплив. Основна ідея посиленої виховної роботи серед молодих із місцевих мешканців полягала у викоріненні почуття приналежності до свого народу та нав'язуванні байдужого ставлення до національної культури і традицій [154, с. 331].

У той самий час ліквідація шкіл з непольською мовою навчання була одним із засобів впровадження загальнополітичного курсу польського уряду. Тому логічно, що проведення шкільних плебісцитів, які передбачалися законодавством Другої Речі Посполитої, мало єдину мету – створити умови для унеможливлення отримання освіти національними меншинами. Зокрема, у 1930 р. до липневого закону від 1924 р. «Про організацію шкільництва» було внесено доповнення та корективи [145, с. 211]. В оновленому документі йшлося про те, що зміна мови викладання в школах на території Польської держави можлива не раніше ніж через 7 років від дати останнього плебісциту, у ході проведення якого визначалася мова викладання в загальноосвітньому закладі. Під час проведення плебісцитів у 1932/1933 р. це мало негативні наслідки для національних меншин [42, арк. 45-46].

Для прикладу продовж міжвоєнного періоду в Ковелі не було україномовних шкіл. Натомість у якості навчального предмету українська мова викладалася лише у двох школах: №1 до 1930 р. та № 3 до 1939 р., а також у якості необов'язкового уроку в гімназії ім. Ю. Словацького.

Важливим елементом «волинської програми» була спроба польських урядовців штучно роз'єднати етнічні українські землі в межах Другої Речі Посполитої. З цією метою поляки вжили заходи для зміцнення штучного «сокальського кордону», який повинен був розділити Волинське та Галицьке воєводства. Після підписання Ризького договору умовне розмежування територій на теренах Другої Речі Посполитої було остаточно встановлено між західноукраїнськими воєводствами. Відтак Волинське воєводство було відділене від Львівського та Тернопільського.

Адміністративне розмежування територій спрямовувалося на роз'єднання українських земель та розірвання історично встановлених зв'язків між західними українцями. Основна ідея цієї політики полягала в тому, щоб зробити Волинь привабливим місцем для українців з УРСР із перспективою створення там пропольської держави в дусі положень Варшавської угоди від 21 квітня 1920 р.

Використовуючи існування внутрішнього кордону, польські посадовці всіляко намагалися перешкоджати розповсюдженню української періодики, яка виходила за межами волинського воєводства. Надалі, впродовж 1938/1939 рр., контроль над розповсюдженням української преси посилювався.

Одним із пріоритетних завдань, над вирішенням якого працювала адміністрація Г. Юзевського, була реорганізація системи початкового шкільництва. Так, у 1927/1928 н.р. з 1 185 навчальних закладів Волині налічувалося лише 92 школи вищого типу (5-, 6-, 7-класових), 100 середнього типу (3-, 4-класових) і аж 993 шкіл нижчого типу (2-, 1-класових) [269, с. 74]. Ці дані вказують на недостатню шкільну інфраструктуру для підвищення якості освіти.

Серед учнів початкових шкіл нижчого типу переважали українці, оскільки в сільській місцевості це був основний тип школи. Тому воєвода поставив завдання

збільшити кількість шкіл вищого й середнього рівня, мотивуючи це тим, що «лише школа вищого типу дає гарантію здобуття належної освіти і виховання майбутнього громадянина» [274, с. 89].

У 1927/28 н. р. із 218 786 дітей шкільного віку системою початкової освіти на будівництва нових шкіл. «Не говорячи про потребу заміни непристосовані приміщення, нагальним є будівництво 408 нових шкіл», – зазначав у 1929 р. воєвода [194, с. 73]. У цьому ж році було збудовано 84 нових школи, з них 58 за державні кошти. У наступному році кількість новозбудованих шкільних приміщень зросла до 167 [44, арк. 96]. Ці темпи Г. Юзевський вважав надто повільними, тому в 1930 р. він розпорядився почати будівництво ще 230 нових шкільних приміщень [44, арк. 104]. Цей факт вказує на особливу увагу воєводи до розбудови освітньої інфраструктури та на важливість освітнього чинника у впровадженні його політики.

З чи не найбільш значимим розмахом будівництво нових шкіл у Волинському воєводстві набуло саме у 1930-х рр. Так відповідно до закону від 17 лютого 1922 р. у щорічних бюджетах гмінних органів самоврядування обов'язковими були видатки на освіту. Завдяки фінансуванню гмінних самоуправ та допомоги державних кредитів впродовж 1930–1932 рр. збудовано два нових та відремонтовано одне приміщення для початкових шкіл у Горохівському повіті.

Позитивна тенденція щодо розширення мережі нових шкіл стостерігалася на Волині фактично до кінця 30-х рр. ХХ ст. Статистичні дані засвідчують, що до 1939 р. у вже згаданому нами Горохівському повіті споруджено майже сто нових навчальних закладів, вартість будівництва яких становила 770 305 тис. злотих.

У свою чергу, у Дубнівському повіті впродовж 1934–1938 рр. відкрито 50 нових шкільних приміщень. У центрі Волинського воєводства, місті Луцьку, тільки у 1939 р. було покладено початок існуванню 6 навчальних загальноосвітніх закладів.

У зв'язку з реорганізацією системи початкового шкільництва та відкриттям нових шкіл постала проблема забезпечення їх учительськими кадрами. У 1927/1928 н. р. в початкових школах Волині працювало 2 213 учителів [60, арк.

77], отже, на одного вчителя, в середньому, припадало 50 учнів. Відповідно в багатьох початкових школах відчувалася гостра нестача викладачів.

На початку 1930-х рр. у Другій Речі Посполитій відбуваються кардинальної зміни в системі освіти. 11 березня 1932 р. Сеймом було прийнято закон «Про новий устрій польського шкільництва» [94, с. 201], ініціатором якого виступив міністр віросповідань та народної освіти Польщі Я. Єнджеєвіч. В історію цей закон увійшов під назвою «Шкільна реформа 1932 р.», або «Єнджеєвічувка».

Реформа з перебудови шкільного ладу зберігала семирічну обов'язкову початкову загальну освіту, та водночас вона ввела організаційне й програмне диференціювання початкових загальноосвітніх навчальних закладів. За структурною складовою початкова школа умовно була поділена на три ступені, а навчальні програми – на 3 щаблі [94, с. 214]. У школах першого ступеня запроваджували чотирирічне навчання, другого – шестирічне та третього – семирічне. Зокрема, навчання в початковій школі розпочиналося після досягнення дитиною семирічного віку і тривало сім років. У цілому, до школи приймали дітей віком від 7 до 14 років [94, с. 216]. У міжвоєнний період виділяли три типи гімназій: класичні (див. Додаток Є 2), гуманітарні (див. Додаток Є 1) та математично-природничі (див. Додаток Є).

Можна стверджувати, що хоча березневим законом 1932 р. фактично було здійснено реформу системи середньої освіти, навчальні програми та плани в навчальних закладах усе ще суттєво різнилися. Так у чотирирічних школах I ступеня в 3-му класі вчилися 2 роки, у 4-му – 3 роки; у школах II ступеня, які вважалися шестикласними, у перших п'яти класах діти вчилися 1 рік, а в 6-му класі – 2 роки; школи III ступеня були однокласними, тобто навчання там тривало один рік [95, с. 61]. Слід зауважити, що закон 1932 р. не передбачав жодних змін щодо початкових та середніх шкіл для національних меншин. Таким чином, залишалися в силі всі чинні закони 1924 р.

Закон про шкільний устрій 1932 р. впроваджував нову організаційну та програмну систему для загальних та середніх шкіл. Загальні семирічні школи були поділені на 3 етапи: 1– охоплював сферу початкової освіти, 2 – розширення

та поглиблення знань, 3 – повинен був дати розвиток суспільно-громадянського життя.

Відносно середніх шкіл закон впроваджував поділ 6-ти річної загальної середньої школи на 4 річні гімназії (з неповним атестатом зрілості) та 2 річні диференційовані програмні ліцеї (з повним атестатом зрілості), які були класичні, гуманітарні, математично-фізичні та природничі [28, арк. 147].

Одним з позитивних прикладів реалізації освітньої реформи 1932 р. на землях тогочасного Волинського воєводства саме у середній ланці освіти можна показати на існуванні державної гімназії імені Юліуша Словацького у м. Ковель. Так у 1936 р. при цій гімназії був відкритий ліцей за наступними напрямками: математичним, фізичним, гуманітарним та хіміко-біологічним. Навчання у ліцеї відповідно до стандартів державних гімназій відбувалося польською мовою [32, арк. 24], натомість розподіл навчальних годин на вивчення української було вкрай обмеженим. Першим директором ліцею при гімназії імені Юліуша Словацького був Ян Гура, а в 1937 р. його очолював пан Яворчак.

Не менш цікавою вбачається інформація щодо мотиваційних характеристик розміщення навчальних закладів різного ступеня на території Польської держави. Так, школи I ступеня функціонували в місцевостях, де кількість дітей шкільного віку становила не менше 60 осіб [95, с. 73]. У закладах цієї категорії надавали елементарні знання: вчили читати та писати, а також ставити підписи під документами. Більшість шкіл I ступеня функціонувала в сільській місцевості й освіту там, зазвичай, здобували діти селян. Після закінчення школи I ступеня її випускники не могли вступати до середніх та вищих шкіл, що значно обмежувало в правах вихідців із сільської місцевості. Передусім, через це страждали українці, адже саме вони складали переважну більшість населення сіл Волинського воєводства.

Як наслідок, значна кількість дітей залишалась поза виконанням шкільного обов'язку. Для прикладу можна навести такий факт: у 1934/1935 н. р. кількість дітей, які не відвідували школу, складала понад 900 тисяч [251, с. 378]. Варто

зауважити, що як де-факто, так і де-юре освітні заклади I ступеня стали основною формою навчання на Волині в Другої Речі Посполитій.

Варто звернути увагу і на той факт, що у міжвоєнний період темпи народжуваності з 1923 до 1935 рр. сягнули рівня суттєвого скорочення. За дослідженнями українського науковця М. Кучерепа у 1931 р. порівняно з 1923 р. народжуваність скоротилася на 25 %, а в 1935 р. на 35 % у порівнянні з 1923р.

Зокрема, серед інших воєводств Другої Речі Посполитої у 1931–1935 рр. Волинське за народжуваністю було на шостому місці серед 16 воєводств Польщі (після Поліського, Новогородського, Поморського, Станіславського, Білостоцького), причому народжуваність тут була на 7 % вищою від загальнопольської.

У виданому роком пізніше «Статуті початкової школи» (1933 р.) визначалися додаткові умови класифікації початкових шкіл. У школі I рівня мало навчалися від 60 до 120 учнів, школі II – від 121 до 210 учнів, а в школі III рівня – від 211 до 310 й більше учнів [269, с. 154]. Отже, школи II–III ступенів відкривалися лише у великих населених пунктах, до яких діти з невеликих населених пунктів, зазвичай, не могли дістатися. У сільській місцевості діяли переважно школи I рівня, що значно ускладнювало (у тому числі й через розрив у навчальній програмі) доступ сільських дітей до середніх та вищих навчальних закладів.

Критерії географічного розміщення шкіл II ступеня були такими: вони засновувалися та діяли лише у великих населених пунктах (містах та великих селах), де осіб шкільного віку нараховувалося від 120 до 350 чоловік [269, с. 158]. Їх повинні були відвідувати учні з найближчих сіл.

Натомість школи III ступеня відкривалися в містах, де проживало не менше 350 дітей шкільного віку. В основному, це були міста або великі села. Лише після закінчення закладу цього рівня учні могли продовжувати навчання в середній школі [269, с. 160].

Фактично в 1930-х рр. на території Волині, як і на всій території східних воєводств Другої Речі Посполитої, функціонували школи I та II ступенів,

навчальні програми в яких були дуже скорочені. Працювало там лише не більше 3-4 вчителів. З огляду на висунуті державною владою умови, навчальний процес завершувався у дітей після відвідування 2-3 років школи. Беручи до уваги, що польська влада визначила початкову освіту обов'язковою для всього населення Польщі, деяким групам осіб, особливо незаможним представникам з невеликих сіл, це було досить важко здійснити.

Водночас станом на початок 1931 р. 80 тис. дітей у Волинському воєводстві не було залучено до шкільного життя через відсутність приміщень та незадовільний стан існуючих шкіл [251, с. 382]. У цілому, на 1934 р., за даними кураторіуму Волинського шкільного округу, у воєводстві працювало 1 732 державні та 149 приватних початкових шкіл, а також 10 державних та 18 приватних середніх шкіл. Серед них – 631 польська школа з викладанням української мови як навчального предмета, 536 шкіл – утравістичні (польсько-українські) [5, арк. 21–23].

У процесі дослідження можна зробити висновок, що освітня реформа 1932 р. не лише уніфікувала систему шкільництва, а й фактично обмежила доступ молоді до середньої та вищої освіти.

За статтею 20 закону «Про новий устрій польського шкільництва» [95, с. 243] на базі семирічної початкової школи запроваджувалися ще дві ланки середньої освіти – 4-річна гімназія та 2-річний ліцей, між якими були випускні іспити «matura». Гімназії поділялися на загальноосвітні та фахові гімназійного рівня. За новими законодавчими правилами, у чотирирічних гімназіях використовувалася єдина загальноосвітня програма навчання. Натомість до вступу у вищі навчальні заклади готували дворічні ліцеї, яких нараховувалося три типи: загальноосвітні, фахові та педагогічні [95, с. 249]. У кожному закладі відповідно нараховувалося кілька спеціальностей: гуманітарна та фізико-математична або природнича.

Ці зміни в законодавстві, порівняно зі шкільними законами 1924 р., фактично вибудували та упорядкували нову ієрархію середніх навчальних закладів Другої Речі Посполитої.

У той час на території Польської держави гімназії та ліцеї становили елітарний рівень навчання, оскільки освіту в цих закладах у більшості випадків могли здобути лише вихідці з привілейованих сімей та заможних верств населення.

До гімназій зараховували за результатами вступних іспитів після закінчення шести класів початкової школи II ступеня. Сьомий клас був орієнтований на осіб, які не мали наміру продовжувати освіту. До гімназій учні вступали в 13 років, а до ліцеїв – після досягнення 17-річного віку [95, с. 253]. Зокрема, право вступу до навчальних закладів середнього рівня надавалося дітям, які закінчили 5-6 років початкової школи II ступеня.

В усіх гімназіях, які функціонували на території Другої Речі Посполитої, особлива увага приділялася системі виховного процесу. Педагогічна праця викладачів у навчальних закладах була сконцентрована на морально-етичному аспекті навчання. Значна увага приділялася тому, щоб виховання молоді проходило в дусі лояльних громадян Другої Речі Посполитої. У суто польських гімназіях вагоме значення приділяли ще й військовій підготовці учнів. У цілому, система виховання в навчальних закладах базувалася на принципах моралі, любові до рідного краю та прагненні до вдосконалення суспільного та індивідуального.

Зазначимо, що прийнятий закон про шкільний устрій 1932 р. фактично позбавляв випускників школи можливості вступу до гімназії, оскільки між програмою шкіл третього рівня і програмою гімназій штучно створювався розрив у три класи. Крім того, документом остаточно було закріплено державницький принцип побудови школи, за яким на навчальний заклад покладалася основна функція – виховання, а не навчання.

Варто відзначити, що в рамках реалізації реформи 1932 р. в освітній сфері, роком раніше, а саме 1931 р. на території всієї Польської держави, у тому числі й Волинського воєводства на державному рівні впроваджувалися нові нормативи щодо ведення записів у робочих зошитах окремо визначені для учнів та вчителів.

Відповідний наказ було видано Міністерством визнань та освіти публічної [42, арк. 16].

У документі йшлося про те, що за новим зразком у робочих зошитах учнів кількість аркушів повинна складати від 12 до 16 у старших класах, та 12 – у молодших. Окремим пунктом відзначалося і про колір чорнила. Так для учнів рекомендоване забарвлення чорнила може коливатися у межах від темно синього до чорного. У той же час, його консистенція не повинна бути занадто рідкою, щоб уникнути заливки лінії паперу у зошиті під час письма. З метою проведення якісної перевірки індивідуальних завдань учнів та виправлення допущених помилок для вчителів призначалося лише червоне чорнило [42, арк. 18].

У другій половині 1930-х рр., коли в національній політиці «санації» відбулося певне «справіння» ідеології, концепція державного виховання зазнала коригувань. У її основу було покладено національно-державницьку ідеологію виховання. Тогочасний міністр віросповідань і народної освіти А. Свентославський, один із винахідників цієї ідеї, підкреслював, що не може бути державного виховання без елементів національного [290, с. 268].

Вона знайшла своє відображення в «новій педагогіці». Передусім, в освітній процес було привнесено значну частку національного виховання, яке мало «створити» не стільки слухняного громадянина Польської держави, скільки «справжнього поляка». Ця концепція реалізовувалася в Польщі до кінця міжвоєнного двадцятиліття.

У квітні 1938 р. вище керівництво Другої Речі Посполитої прийняло рішення про усунення Г. Юзевського з посади волинського воєводи та переведення його до Лодзі. Відставка волинського воєводи створила досить несприятливу атмосферу у вирішенні двосторонніх українсько-польських відносин, оскільки на той час він був чи не останнім прихильником українсько-польського порозуміння та противником нового курсу виховання молоді.

За десять років його діяльності на посаді воєводи у сфері початкового шкільництва відбулися помітні зміни. Перш за все, зросла кількість дітей, охоплених початковою освітою: якщо в 1926 р. на 100 дітей шкільного віку

припадало 56 учнів, то в 1935 р. – 63 учні; кількість початкових шкіл у Волинському воєводстві збільшилася від 1 185 у 1928 р. та до 1 934 у 1938 р., тобто було збудовано 749 нових шкіл [287, с. 195]. Це вказує на позитивні результати діяльності Г. Юзевського в освітній сфері.

Новим очільником адміністрації на Волині було призначено О. Гауке-Новака, який став останнім воєводою волинських земель за часів існування Другої Речі Посполитої. Своїм головним завданням на посаді він проголосив «прискорення процесу полонізації Волинського воєводства» [251, с. 394]. Уже в лютому 1939 р. О. Гауке-Новак став ініціатором політичної програми, яка стала відомою під назвою «Політична програма державної політики Польщі на Волині» [37, арк. 4].

Зasadничі ідеї цієї програми були таємними, тому до ознайомлення з ними допускалися виключно працівники державної адміністрації та представники пропольських громадських організацій. Над розробленням та затвердженням документа працювали представники Міністерства внутрішніх справ. Програма була таємною і до ознайомлення з нею допускалося обмежене коло людей.

Реалізація програми воєводи мала на меті сприяти соборності волинських та польських земель, а також передбачала розширення та поглиблення засад співжиття представників польського та непольського населення, посилити польські впливи у кооперативах, в органах місцевого самоврядування, польській культурі надавалася не лише перевага, але й виключність. Зокрема, у програмі йшлося про контрольоване розширення переваг на користь волинських поляків.

З ініціативи воєводи 19 лютого 1939 р. у Луцьку відбулися збори польської парламентської групи, на яких воєвода О. Гавке-Новак ознайомив присутніх з основними положеннями нової програми. Всі присутні на зборах схвалили програму «зміцнення полськості на східних кресах». Постановою Ради Міністрів Польщі від 18 березня 1939 р. цю політику було юридично затверджено як державну програму уряду.

Можна зробити висновок, що політика державної асиміляції не виправдала очікування польської верхівки, оскільки вона призвела до зростання загального

незадоволення населення. Як наслідок, санаційний уряд на цьому етапі відмовився від програми державної асиміляції та повернувся до попередньої доктрини мононаціональної польської держави.

Підсумовуючи зазначимо, що після приходу до влади режиму «санації» внаслідок травневого перевороту 1926 р. відбулась зміна державної політики стосовно національних меншин. Так, на заміну національній асиміляції, пропагованій ендеками, прийшла політика державної асиміляції та прометеїзму. Прикриваючись гаслами збереження національної ідентичності, представники уряду поставили на перше місце завдання формування в непольського населення почуття приналежності до Польської держави, що було покладено в основу політики державної асиміляції і відобразилось на сфері освіти.

Реалізацію цієї політики на Волині було покладено на Г. Юзевського, який розпочав так званий волинський експеримент. Він був поборником польсько-української співпраці та одним із найближчих сподвижників Ю. Пілсудського. Стратегічною метою Г. Юзевського була повна інтеграція Волині до Другої Речі Посполитої. Шляхи реалізації свого плану воєвода Г. Юзевський вбачав у якомога тіснішому взаємодії волинських земель з іншими територіями польської держави, взаємопроникнення польської та української культур. Водночас позитивним наслідком його діяльності в освітній галузі став розвиток системи початкової освіти, що проявилось у збільшення як навчальних закладів цього рівня, так і учнів.

У процесі дослідження з'ясовано, що результати цього експерименту мали для Волині дещо суперечливі наслідки. З одного боку, зросла кількість дітей, охоплених початковою освітою – на 10% (у 1926–1935 рр.) та нових шкіл – на 63%. З іншого, його політика не сприяла розвитку освіти національних меншин. Як наслідок, на кінець 1930-х рр. суттєво зменшилась кількість навчальних закладів, де їхні представники могли здобувати освіту рідною мовою.

Незважаючи на реформу й позицію Г. Юзевського щодо освіти, можна стверджувати, що стан освіти українців, які становили переважну більшість населення краю (близько 80%) був вкрай неоднозначним. Паралельно з певними

поступками, які здійснював воєвода щодо розвитку української культури та освіти, водночас неухильно відбувалося впровадження політики державної асиміляції, яка передбачала, у тому числі й перебудову освітнього процесу відповідно до ідейних засад нового курсу. Таким чином, становище середньої освіти для українців на території тогочасного Волинського воєводства характеризувалося як надзвичайно скрутне, адже вона існувала лише за рахунок діяльності трьох приватних установ.

Реформа 1932 р. вирішила питання в галузі освіти дошкільної, початкової, середньої та професійної школи, впорядкувавши та структурувавши вже відомі освітні інституції. Також було впорядковано систему навчання вчителів.

Водночас слід зауважити, що закон не передбачав жодних змін щодо початкових та середніх шкіл для національних меншин. Таким чином, залишалися в силі всі діючі закони щодо шкільництва національних меншин, прийняті в 1924 р.

4.2. Професійно-технічне навчання та приватна освіта

Потреба у кваліфікованих кадрах була обумовлена необхідністю якнайшвидше відбудувати економіку та сільське господарство, що були зруйновані під час Першої світової війни. Тому одразу після її закінчення польський уряд взяв курс на посилену підготовку спеціалістів виробничих та технічних спеціальностей. На початку 1930-х рр. цю політику було продовжено, що вказує на спадкоємність підходу урядів Речі Посполитої до розв'язання цієї проблеми.

Головною умовою забезпечення промисловості необхідними кадрами було створення цілісної системи шкільної професійної освіти. Реформа середньої освіти, що відбулась у 1932 р., докорінно реорганізувала фахове шкільництво. Водночас вона інтегрувала професійну освіту до системи середньої освіти, що сприяло підвищенню її авторитету та збільшення кількості абітурієнтів у відповідних навчальних закладах [158, с. 10].

На велику увагу, приділену в Законі 1932 р. професійній освіті, вказує кількість статей, що її регламентують (статті 24–35) [96, с. 389]. Як свідчить аналіз цього документа, уряд поставив за мету «підготувати кваліфікованих професійних працівників для господарського життя через теоретичне і практичне професійне навчання з врахуванням політичної сфери освіти та через суспільно-громадянське виховання» [96, с. 390]. Закон 1932 р. фактично запроваджував професійно-технічні училища та післядипломне навчання.

Структура системи професійної освіти була достатньо розгалуженою і складалася з курсів та професійних шкіл, які, своєю чергою, розподілялись на «школи, що доучують», школи фундаментального типу та школи професійного пристосовування [96, с. 391]. «Школи, що доучують» передусім були призначені для молоді, яка вже працювала, але мусила отримати середню освіту через її обов'язковість. Навчальна програма таких шкіл була розрахована на три роки і передбачала поглиблення професійної, практичної і теоретичної освіти для учнів цієї категорії. Їх випускники отримували знання, що давали середні навчальні заклади, а також фахову спеціалізацію.

Згідно з законом (1932 р.) професійні школи фундаментального типу розрізнялися за трьома ступенями: нижчий, гімназійний і ліцейський [303, с. 143]. Школи нижчого ступеня мали навчальну програму, яка була розрахована на 2-3 роки і спиралася на програму першої ланки загальної школи. До них могли вступати діти, що досягли 13-річного віку і закінчили найнижчий ступінь загальної школи. Дво- та чотирирічні школи гімназійного типу працювали згідно з програмами другого або третього ступеня загальної школи. Нижню вікову межу кандидатів на вступ до цих шкіл повинен був визначати міністр, однак вона не могла бути нижча ніж 13 років [303, с. 154]. Дво- та трирічні школи ліцейного типу, які закінчували у віці 16 років, здійснювали навчання на основі програми загальноосвітніх гімназій. Випуски цих шкіл отримували право вступу до вищих навчальних закладів [303, с. 156]. Річні школи професійного вдосконалення було призначено для випускників шкіл усіх ступенів і де-факто виступали аналогом сучасних курсів підвищення кваліфікації.

Кількаступенева шкільна професійна освіта взаємодіяла, перш за все, зі школами I і II ступенів. Через те що професійні школи ліцейського типу використовували передусім програми загальноосвітніх гімназій, вступ до них був недоступний для випускників загальної школи III ступеня і нижчих професійних шкіл [13, арк. 42]. На практиці випускники вищезазначених закладів не могли скласти іспит за програмою цих шкіл, оскільки програма загальноосвітньої гімназії була ширша за програму професійної гімназії і, для того щоб її опанувати, потрібна була додаткова підготовка.

Підкреслимо, що надання за вказаним вище законом 1932 р. професійним школам назви гімназії чи ліцею мало величезне значення для підвищення авторитету цих навчальних закладів, адже до реформи середні професійні школи були гіршого ґатунку та не користувались довірою суспільства. Спирання шкіл ліцейського типу на програми загальноосвітніх гімназій, подовження терміну навчання до 12-13 років, підвищення віку вступників до гімназій і професійний ліцеїв – це все забезпечувало вищезгаданим школам більш високий освітній рівень.

Незважаючи на те що Закон визначав привілеї, надані середнім загальноосвітнім школам, нами встановлено часткове вирівнювання з ними в правах професійних шкіл гімназійного і ліцейського типу, випускники яких отримували право вступу до вищих навчальних закладів, що відповідали напрямам їхньої спеціалізації [12, арк. 86–88].

Прикладом привілейованості середньої освіти може слугувати діяльність відкритої на території Волинського воєводства в 1937 р. у Любомилі приватної гімназії імені Юліуша Словацького, першим директором якої був Борис Білецький. У закладі здобували освіти діти заможних верств населення, оскільки плата за навчання сягала 36 злотих за навчальний рік. Приймали до гімназії учнів після закінчення шести-семи класів загальної школи [49, арк. 137].

Загалом реформа 1932 р. значно покращила стан професійної освіти Другої Речі Посполитої порівняно із початком-серединою 1920-х рр. Передусім, це сталося через унормування функціонування середніх навчальних закладів із

професійною підготовкою, інтеграцію в загальнопольську систему початкового та середнього шкільництва та підвищення їхнього освітнього рівня за рахунок імплементації програм загальноосвітніх ліцеїв та гімназій із збереженням певного професійного спрямування [48, арк. 19–23].

Підготовка вчителів спеціалізованих предметів у професійних школах відрізнялася і залежала від типу і ступеня школи. Професійні школи ліцейського типу отримали право на підготовку вчителів для «шкіл, що доучували» та шкіл нижчого ступеня, а вищі навчальні заклади – право на підготовку вчителів для шкіл гімназійного та ліцейського типу [271, с. 103]. Підготовку інструкторів із певного фаху було передано школам гімназійного ступеня. Підготовка вчителів, які викладали «практичну науку» в професійних школах усіх типів і ступенів, повинна була відбуватися на підприємствах, визначених наказом міністра релігійних визнань і публічної освіти. Здобуття педагогічної освіти відбувалось на спеціальних педагогічних курсах (див. Додаток В 6, В 7) [69, арк. 85-86]. Таким чином, викладачі цих закладів отримували комплексну освіту, яка дозволяла їм фахово та на високому рівні викладати свої предмети (див. Додаток Б 4).

Зазначимо, що ці заходи значно підвищили фаховий рівень вищезазначених вчителів порівняно із ситуацією початку 1920-х рр. Крім того, було унормовано та законодавчо затверджено необхідні рівні підготовки педагогів для професійних шкіл різного типу [12, арк. 67-68].

Нами зроблено висновок, що після запровадження змін у законодавстві система професійної освіти отримала нову структуру, за якою фахові заклади поділялися на чотири ступені. Професійні школи нижчого рівня мали дво- або трирічний термін навчання, яке було орієнтовано виключно на виробничу діяльність. Набір учнів у них здійснювався на базі загальноосвітньої початкової школи I ступеня. Наступною ланкою фахового шкільництва вважалися професійні гімназії, які за своїм рівнем та статусом відповідали загальноосвітнім гімназіям. Термін навчання в цих закладах становив два, три або чотири роки. За цей період здійснювалася базова теоретична та практична підготовка. У професійних ліцеях готували молодь до вступу у вищі технічні навчальні заклади [36, арк. 1–12].

Нами встановлено, що в загальному вигляді система професійної освіти мала таку структуру:

- 1) професійні школи нижчого рівня (дво- або трирічний термін навчання, орієнтовані виключно на виробничу діяльність);
- 2) професійні гімназії (дво-, три- або чотирирічний термін навчання, базова теоретична та практична підготовка);
- 3) професійні ліцеї (дво- або трирічний термін навчання, підготовка до вступу до вищих технічних навчальних закладів);
- 4) вищі технічні навчальні заклади (фундаментальна теоретична та практична підготовка, повна вища технічна освіта).

Звертаючись до статистичних відомостей вдалося встановити, що у 1928-1929 рр. на Західній Волині функціонувало 27 фахових шкіл, де освіти здобували 1 777 учнів [288, с. 146].

Після реформи освіти 1932 р. на Волині спостерігалася поступова тенденція до зростання чисельності фахових шкіл. Так у 1933 р. на Волині діяло лише 2 державні фахові школи нижчого рівня і 14 приватних шкіл нижчого рівня [296, с. 178], натомість із середніх фахових шкіл 1 була державною, 5 – приватними. Однак зовсім інша картина була представлена у 1936-1937 рр. – у воєводстві діяло вже 35 професійних навчальних осередків: 26 шкіл та 9 курсів (див. Додаток В 1) [303, с. 176].

На основі вищезгаданих статистичних даних робимо висновок про успішність реформ 1932 р. у галузі професійної освіти та про поступове досягнення мети уряду Польської держави щодо забезпечення промисловості та сільського господарства країни необхідними кадрами.

Зміни в реформуванні фахового шкільництва зачепили середні школи, що мали сільськогосподарську спеціалізацію. Аграрно-промисловий комплекс залишався одним з найважливіших напрямків економіки Волинського регіону, тому гостро відчувалася потреба в забезпеченні цієї галузі кваліфікованими працівниками. Тому керівництво Волинського воєводства приділило значну увагу поширенню позашкільної освіти серед селян та відкриттю сільськогосподарських

шкіл. Здебільшого це відбувалося на різноманітних курсах, конкурсах, де учасники демонстрували теоретичні та практичні знання з ведення сільського господарства і ділилися ними з присутніми.

Маємо констатувати, що, починаючи із середини 1930-х рр., польський уряд заборонив відкривати на території Західної України не лише державні, а й приватні фахові школи з українською мовою навчання, що давало чергову можливість польському уряду обмежити кількість кваліфікованих українських спеціалістів [300, с. 145]. Це фактично ставило в нерівне положення представників етнічних меншин та польське населення регіону.

Приватне шкільництво було одним із найважливіших аспектів освітнього процесу на території Волинського воєводства. Передусім, ця ситуація постала через значну кількість національних меншин, які не були задоволені освітнім рівнем чи польською мовою викладання в державних закладах. Саме тому за допомогою культурно-освітніх товариств було відкрито значну кількість закладів такого типу на початку 1920-х рр.

Приватні загальноосвітні школи, які діяли на території Другої Речі Посполитої, були двох типів: з повними та обмеженими правами. Після закінчення навчального закладу першого типу випускники отримували свідоцтва (див. Додаток В 4, В 5), які прирівнювалися до документів державної школи. Інакшою була ситуація зі приватними школами з обмеженими правами. Учні цих навчальних закладів для отримання атестату за зразком державних шкіл після завершення навчання складали відповідні екзамени за програмами державних шкіл.

Реформа освіти 1932 р. не лишила поза увагою приватну ланку освіти. Згідно із Законом про приватну освіту, прийнятому 1932 р., контроль за діяльністю приватних шкіл ставав одним із повноважень міністра освіти [127, с. 254]. Вирішення організаційних, навчальних та кадрових питань покладалося на інстанції шкільної влади: кураторію та шкільних інспекторів. Серед низки вищезазначених питань, які мали безпосереднє відношення до забезпечення життєдіяльності освітніх закладів, належали: ухвалення рішень щодо відкриття чи

ліквідації школи, формування педагогічного колективу, здійснення контролю за реалізацією навчальних програм та вихованням молоді в лояльному до Польської держави дусі, нагляд за виконанням дотримання обов'язкових державних вимог в освітній сфері [127, с. 264].

Приватні навчальні заклади могли отримати права громадських та державних шкіл, але за умови належного виконання поставлених перед ними вимог. Серед них обов'язковими були: власники шкіл повинні були мати польське громадянство, а директори, керівники та педагогічний склад – бездоганне минуле та професійну кваліфікацію [128, с. 172]. Це певною мірою ставало на заваді перетворення приватних шкіл національних меншин на державні, адже відкривало широкий простір для інтерпретацій «бездоганності». Закон 1932 р. забезпечив органів управління освітою на функціонування приватного шкільництва. Нагляд здійснювався через начальників шкільних округів, представників Міністерства релігійних визнань та народної освіти. Вирішувалися питання про відкриття чи ліквідацію школи, підбір вчителів, директорів, реалізацію шкільних програм та виховання у лояльному дусі по відношенню до держави.

У 1933 р. новий законодавчий акт «Про академічні школи» доповнив положення реформаторських законів 1932 р. Документ констатував існування трьох типів шкіл: державних, приватних та прилюдних [47, арк. 246-247]. Останній тип шкіл утримувала держава спільно з територіальними або господарськими самоврядними органами [35, арк. 15–18].

Згідно з статистичними даними, наприкінці 1930-х рр. у Західній Україні функціонувало 20 приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів – гімназій та ліцеїв – і 7 фахових шкіл [7, арк. 44–49]. Зокрема, серед них потрібно назвати і землемірно-дорожню професійно-технічну школу, яка діяла у Ковелі в 1938 р. Її директором був інженер Адам Годовський.

Підсумовуючи, зазначимо, що подальший розвиток професійного шкільництва було зумовлено, передусім, курсом держави на розвиток господарства та індустріалізацію. Основу для цього закладала шкільна реформа

1932 р., яка упорядкувала професійні школи, визначала їхнє місце в державній освітній ієрархії та принципи функціонування. Також окремо було врегульовано питання підготовки вчителів для цих закладів. Тому як державна політика, так і впровадження її на території Волинського воєводства Г. Юзевським призвели до поступового зростання кількості професійних шкіл з 27 станом на 1928 р. до 35 станом на 1938 р. [33, арк. 26]

Також реформою 1932 р. унормовувалась діяльність приватних навчальних закладів. Цей аспект був досить важливим для Волинського воєводства з огляду на значну кількість національних меншин, адже саме приватні навчальні заклади, на відміну від державних, надавали можливість освіти неполякам.

Згідно постанови шкільної кураторії Луцького шкільного округу від 11 березня 1932 р. щодо устрою шкільництва, Луцька українська гімназія ім. Лесі Українки переходила на 4-ри річний термін навчання та визначалася як «гуманітарна з вивченням латини». Зміни передбачали викладання уроку історії тричі на тиждень у всіх класах за винятком IV (другого півріччя) [48, арк. 29].

Переведення навчання у ЛУГ на чотири річний термін навчання йшло поступово. Для прикладу у 1934/1935 н. р. іспити можна було складати до 5, 6 та 7-го класів старого типу. За таких обставин учні приймалися до навчального закладу на умовах, що діяли у попередні роки [45, арк. 127].

З'ясовано, що чотирикласна класна гімназія нового типу відповідала трьом – шести класам гімназії старого типу. У детальному розрізі паралелі вибудовувались наступним чином: перший клас нової гімназії приблизно відповідав третьому класу колишньої гімназії, другий – четвертому, третій – п'ятому, четвертий – шостому [45, арк. 128].

Реформою 1932 р. визначалися нові правила прийому на навчання і до ЛУГ. Так до 1-го класу нового типу приймали підлітків віком від 12 до 16 років. Особи, які надавали свідоцтво про закінчення 6-го чи 7-го класу загальноосвітньої школи складали вступні іспити складали з переліку окремих предметів програми 6-го класу школи, а саме: українська та польська мови, географія, математика.

Натомість всі інші бажуючі, у кого таких документ був відсутній, вступні іспити складали за всією програмою 6-го класу, окрім німецької мови [49, арк. 34].

До 2-го класу нового типу гімназії приймали підлітків віком від 13 до 16 років, але тільки після складання іспиту з усіх предметів 1-го класу гімназії нового зразка. У цьому випадку обов'язково відбувалася перевірка знань з німецької та латинської.

Освітня реформа початку 30-х рр. визначала відміну випускних екзаменів. Після закінчення навчання у гімназіях нового типу учні, як на території Волині, так і по всій другій Речі Посполитій не складали матуру (так звані випускні іспити). Натомість свідоцтво (див. Додаток В) про закінчення гімназії отримували на основі підсумкових річних оцінок. Варто звернути увагу, що такого зразка свідоцтво про закінчення навчального закладу гімназійного типу надавало право вже колишнім учням вступати до ліцеїв різного напрямку спеціалізації [49, арк. 31].

Зазначимо, що окрім навчального напрямку, у приватних навчальних закладах Волинського воєводства значна увага приділялася виховному процесу, який полягав насамперед формуванні морально-етичних цінностей, насадження патріотичних якостей та прихильного ставлення до польської мови, культури, традицій. Наслідуючи цю мету представниками шкільної влади на місцях, за сприяння польської адміністрації, організовувались екскурсії по українських та польських містах. Зокрема, найбільш частими були поїздки до Почаєва, Тернополя, Варшави, Кракова тощо [46 арк. 26]. Зокрема, одна з таких екскурсій у 1939 р. була організована до Почаєва для учнів Луцької української гімназії (див. Додаток Б 1).

Представники польської правлячої верхівки вбачали, що саме через освітню сферу та ще зі шкільної лави можна сформувати патріотично налаштовану особистість та привити такі якості характеру як національна усвідомленість приналежності саме до польського етносу.

Наслідуючи таку мету, у вересня 1930/1931 н.р. польською шкільною владою Волинського воєводства спільно для учнів ЛУГ та державної гімназії ім.

Т. Костюшка організовано краєзнавчу екскурсію. Її маршрут проходив через міста Львів – Краків –Закопани – Познань – Гданськ – Гдиня – Варшава – Луцьк [46, арк. 30]. Архівні матеріали вказують на те, що в екскурсії взяли участь учні ЛУГ у наступній кількості: 9 осіб з 7- го класу та 11 осіб з 8- го класу [46, арк. 30].

Повертаючись до Луцької гімназії, важливо відзначити, що значну роль у навчально-виховному процесі у цьому закладі відігравала позалекційна робота з учнями. За ініціативою завідувача з питань виховної роботи М. Лівіцького та головного вихователя З. Орловської, з учнями постійно проводилися лекції-бесіди на виховну та патріотичну тематику задля формування у них принципів свідомих українців з високими моральними, освітніми та культурними якостями. Для прикладу лише у 1930-1931 навчальному році кількість таких бесід становила більше тридцяти [44, арк. 36].

У ЛУГ діяв організаційно-виховний комітет, до компетенції якого входила організація дозвілля учнів у позаурочний час. У гімназії діяло учнівське самоврядування та внутрішні правила розпорядку, які склалися членами класових громад для кожного класу індивідуально. До складу класової громади входили всі учні класу. Класова громада мала свій Статут, відповідно до якого вона сприяла врегулюванню стосунків між учнями, у разі виникнення непорозумінь, та стежила за належним зовнішнім виглядом класу [164, с. 23].

У 1930/1931 н. р. при ЛУГ було налагоджено видавничу справу. Так, завдяки активістам літературної секції клубу «Юнак», було розпочато видання періодичного часопису [48, арк. 59]. Згідно задуму самих учнів, ним мав стати щомісячний журнал «Промінь», який редагувала сама шкільна молодь. Журнал інформував про всі визначні події шкільного життя молоді ЛУГ. Від редколегії постійно звучали заклики щодо розширення співпраці та залучення нових авторів, адже через щомісячник кожен учень мав нагоду спробувати свої сили на літературній ниві, проявити творчі здібності у написанні та оформленні статей до часопису. Кожного другого тижня учасники клубу «Юнак» готували настінну газету «Промінь».

Зокрема, при клубі «Юнак» працювало три секції: літературно-наукова, спортивна та секція для дівчат. Гімназисти за власним бажанням мали можливість відвідувати ту чи іншу секцію для реалізації своїх мрій та розкриття здібностей.

В 1930-1931 навчальному році учні 5-го класу ЛУГ розпочали видання газети «Шуліка» (у світ вийшло 7 номерів до кінця року) [48, арк. 69]. Варто зауважити, що учнівство гімназії у своїй діяльності досить тісно співпрацювало з міжшкільною газетою Волині «Крайове вогнище».

Діяв при ЛУГ ще й гуманістичний гурток, який засновано у другому півріччі 1931/1932 н. р. Мета створення гуртка полягала в наступному: вивчення української, польської та при можливості німецької мови; розвиток вмінь та закріплення вже здобутих навичок щодо правильного висловлювання думки учнів. В середовищі гуманістичного гуртка панувала взаємодопомога та розуміння: учні загальними силами опрацьовували та спрощували важкі для сприйняття навчальні лекції, спільно вивчали граматику польської та української мов [44, арк. 21].

На засіданнях гуртка влаштовувалися літературні вечори, де учні виступали з рефератами, промовами на різну тематику, розповідали короткі оповідання, нариси, новели, вірші (у багатьох випадках власного авторства). На окремих засіданнях учнями обговорювалися актуальні питання української та польської літератури, їх зв'язок зі світовою літературою, розглядали напрями та школи в літературознавстві, дискутували з приводу прочитаних творів українських та польських письменників.

На зібраннях гуманістичного гуртка учні разом з вчителем української мови призначали виступаючих, затверджували теми рефератів та промов на наступних зборах. Всі зібрання гуртка відбувалися один-два рази на тиждень в присутності вчителя з української мови [44, арк. 23].

У серпні 1938 р. у Польській державі прийняли закон стосовно приватних українських шкіл. У документі наголошувалося, що усі навчальні предмети повинні викладати саме поляки. 1 грудня 1939 р. ЛУГ була закрита та

звинувачувалася у поширенні українського націоналізму. Натомість гімназистів було переведено до різних класів школи № 2 у місті Луцьку [132, с. 3].

Варто зауважити, що представники української інтелегінції, які були надзвичайно пройняті невимовною вірністю рідному народу, всіляко намагалися зберегти у національній пам'яті імена своїх співвітчизників, які творили та жили для України. На одному із засідань Товариства ім. Лесі Українки розглядалося питання стосовно зміни назви вулиці, на якій того часу вже розташовувалась будівля ЛУГ. Так 22 березня 1938 р. до Луцької міської ради надіслано колегіальне звернення з проханням перейменувати вулицю Плотську на вулицю ім. Лесі Українки [49, арк. 51].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що починаючи з другої половини 30-х рр. на землях Волині відчутним стає помітне пожвавлення господарської активності. У цей час практично завершилася інтеграція воєводства в у так званий економічний організм Польської держави, а центральна влада виявляла значимо більший інтерес до Волині як до прикордонного краю.

Таким чином, відбудова повоєнної Польської держави та її подальший економічний розвиток актуалізували потребу у кваліфікованих кадрах для модернізації інфраструктури, господарства та промисловості країни. Відповідно до закону 1924 р. «Про устрій шкільництва», на території Другої Речі Посполитої було створено фахові школи засадничого типу, які повинні були надавати спеціалізовану теоретичну та практичну підготовку.

У процесі дослідження встановлено, що професійні школи за формою власності виокремлювали в такі підгрупи: державні, приватні та органів самоврядування. Натомість за структурою діяльності ці заклади було розподілено на три рівні: фахові школи нижчого рівня, гімназійного та ліцейного, а також спеціальні курси, які розрізнялися за обсягом наданих практичних знань. Оскільки розвиток професійного шкільництва в Польській державі здійснювався з огляду на специфіку регіонів та їхні потреби в кадрах, то на території Волинського воєводства діяли передусім заклади ремісничого, торгівельного та сільськогосподарського типів.

Встановлено, що реформа освіти першої половини 30-х рр. не хвилює змін і приватні навчальні заклади, які того часу існували на землях Волинського воєводства. Це насамперед стосувалося як встановлення нових вимог щодо прийому на навчання, так і завершення навчального процесу у відповідних закладах освіти й отримання відповідного документу.

Умови, за яких діяли приватні заклади представників тодішніх національних меншин, не завжди викликали прихильність у представників польської влади, які той час стояли у керма руху Волині. Однак, українцям, навіть за таких часто не дуже легких умов, вдалося дійти порозуміння з польським урядом у питанні збереження національної школи. Зважаючи на те, що ЛУГ діяла на території, яка була підвладна Другій Речі Посполитій, навчання там відбувалося в рамках програм Міністерства віросповідань та народної освіти.

Основний напрямок роботи гімназії був спрямований на формування гармонійно розвинутих і творчих особистостей, які люблять та шанують рідну землю. Цей заклад був для підростаючого покоління українців ніби підготовчим етапом до самостійного життя, де вони отримувала важливі знання соціально-побутового, релігійного, культурно-виховного спрямування [155, с. 47].

В цілому виховний процес в ЛУГ був орієнтований на формування українського патріотизму серед молоді. Керівництво навчального закладу намагалися впроваджувати цю програму шляхом організації пізнавальних заходів та екскурсій до визначних історичних місць, пам'яток архітектури.

4.3. Освітня політика стосовно національних меншин у 1926-1939 рр.

Після приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського керівні кола Другої Речі Посполитої закликали до більш гнучкої політики в національному питанні. Передбачалося проводити більш толерантну мовну та освітню політику. Важливу роль у процесі державної асиміляції місцевого, передусім українського, населення новий волинський воєвода Г. Юзевський відводив системі освіти.

На час призначення Г. Юзевського воєводою в регіоні особливо гостро стояла проблема українського шкільництва. Кількість неписьменних серед

українського населення на початку 1920-х рр. перевищувала 70% [300, с. 142]. На його думку, невирішеність проблем українського шкільництва вела до загострення польсько-українських суперечностей. На перше місце воєвода висунув проблему початкової освіти, оскільки українське початкове шкільництво на теренах Волинського шкільного округу на той час перебувало в занепаді.

Як уже зазначалося, перший шкільний плебісцит відбувся на Волині ще в 1925 р. Його результатом стала майже повна ліквідація україномовного шкільництва та перетворення навчальних закладів з україномовних на польськомовні або утраквістичні. Г. Юзевський розцінював так званий плебісцит Грабського, що відбувся за законами 1924 р., як вкрай шкідливу й навіть антидержавну акцію, яка в «багатьох випадках викликала роздратування і невдоволення населення, створювала умови для антидержавної демагогії українських політичних діячів» [273, с. 97].

Черговий шкільний плебісцит мав відбутися на Волині в 1932/33 н. р. У зв'язку із цим, українські політичні та культурно-освітні організації розгорнули активну пропагандистську кампанію. У відозві культурно-освітнього товариства «Рідна школа» підкреслювалося, що «надійшла пора знову провести всенародну акцію, аби легальним шляхом повернути втрачені українські школи і здобути нові там, де для цього є законні підстави» [269, с. 194]. Відозва закликала активно прийняти участь у загальному плебісциті за українську школу у всіх українських громадах, де її ще не було, та забезпечити необхідний результат.

У повідомленнях Волинського воєводського управління зазначалося, що в шкільну кампанію включалися «усі українські політичні сили, які в той чи інший спосіб акцентували свою неприхильну позицію до польської державності» [269, с. 196].

Зазначимо, що проведені органами поліції і місцевої адміністрації заходи значною мірою вплинули на перебіг української шкільної кампанії 1932/33 рр. У 1932 р. шкільний плебісцит відбувся лише в 144 волинських школах. Його результати були такими: 1 школа перейшла на українську мову навчання, 2 – на

польську і 6 навчальних закладів отримали статус утравістичних [215, с. 20]. У решті шкіл мова навчання не змінилася.

Однак у 1933 р. плебісцит не відбувся в жодній із початкових шкіл Волинського воєводства. Таку ситуацію Г. Юзевський пояснював у звіті насамперед стабілізацією ситуації у сфері початкового шкільництва: «Стан шкільництва значно покращився; характерно, що нині державне шкільництво має цілковиту підтримку населення, випадки роздратування чи невдоволення нинішньою школою трапляються дуже не часто і мають спорадичний характер» [274, с. 181]. На думку воєводи, стан початкової школи на Волині відповідав прагненням широких мас місцевого населення.

Щодо шкіл з українською мовою викладання, то в 1937-38 н. р. їх на Волині налічувалося лише 8, що становило 0,4% загальної кількості початкових навчальних закладів, які існували у воєводстві до 1928 р. У той самий час на його теренах функціонувало 22 школи із чеською, 66 – з німецькою мовами викладання та 50 єврейських шкіл (у 1931 р. чехи, німці та євреї становили відповідно 1,4; 2,2 та 9,8% людності воєводства) [283, с. 264].

Стосовно національності учнів початкових шкіл, то ми констатуємо збереження великої диспропорції не на користь українців: якщо серед дітей поляків початковою освітою було охоплено 95,5%, то серед українців цей показник становив лише 69,3% [300, с. 114]. Несприятливим для українців був і національний склад вчителів початкових шкіл. У 1933-34 н. р. у початкових школах Волині працювало 3304 вчителі, з них 2637 поляків (80%) і лише 447 українців (13,5%) [300, с. 116].

Досить складним було становище і в галузі середньої освіти, у якій спостерігались аналогічні тенденції. У 1928-29 н. р. серед 22 середніх навчальних закладів Волині не було жодної державної школи з українською мовою навчання. Українці могли здобувати середню освіту лише в 3 приватних закладах такого типу – в українській гімназії ім. С. Мілашкевича в Кременці, загальноосвітній гімназії з українською мовою викладання Товариства ім. Лесі Українки в Луцьку та в загальноосвітній гімназії з українською мовою викладання ім. Т. Пекарського

в Рівному [269, с. 182]. Ці навчальні заклади утримувалися коштом батьків та окремих благодійних установ, тобто були приватними.

Наприкінці 1920-х рр. з 5547 учнів середніх шкіл Волині в гімназіях з українською мовою викладання навчалося лише 537 учня, що становило 9,7% від їхньої загальної кількості [300, с. 131]. Щоправда, ще 360 дітей українців навчалося в польських державних і самоврядних школах (у Луцьку, наприклад, це була польськомовна державна гімназія ім. Т. Костюшка, а також приватна учительська семінарія ім. Г. Коллонтая). Отже, загалом 16,2% учнів української національності, які навчалися в середніх школах, були представниками найбільшого в регіоні етносу, який становив близько 80% від усієї кількості мешканців [300, с. 142]. Ще меншим був відсоток учителів-українців, котрі працювали в системі середнього шкільництва.

На наш погляд, незважаючи на певні поступки, на які пішов воєвода Г. Юзефський щодо розвитку української культури та освіти, він провадив політику державної асиміляції, яка передбачала, у тому числі й відповідний навчальний процес національних меншин. Не допомогло збільшити кількість навчальних закладів і проведення шкільного плебісциту в 1932-1933 рр.

Основні напрями організації шкільництва єврейської громади Волинського воєводства Другої Речі Посполитої збереглися і після приходу до влади режиму «санації». У цей час на Волині більшість єврейських релігійних шкіл перебувала під опікою культурно-освітнього товариства «Ябне» («Jabne»), що було засновано в 1927 р. з ініціативи партії релігійних сіоністів «Мізрахі». Виховна концепція, яку пропагували прихильники цього політичного угруповання, базувалася на поєднанні сіоністських ідей з цінностями юдаїзму і традиціями єврейської культури. Метою шкіл організації «Ябне», згідно зі статутом, було поширення івриту, культури й освіти серед єврейського населення в національно-релігійному дусі [316, с. 219].

Луцька філія ЦЄШО («Центральної єврейської шкільної організації»), яку очолював Йосиф Мінензон, була заснована в 1926 р. [312, с. 168]. Школи, що створювались цією організацією, фінансувались за рахунок членських внесків, а

також допомоги благодійників. На підтримку навчальних закладів спрямовувалися кошти від організації платних вистав, імпрез і концертів, які влаштовували члени товариства. У середині 1920-х рр. на території Волинського воєводства діяло вже 20 навчальних закладів ЦЄШО – шкіл, дитячих садків, вечірніх курсів [312, с. 170]. Мовою викладання в них був ідиш.

Потрібно наголосити, що більшість єврейських гімназій та ліцеїв у Другій Речі Посполитій були приватними, з польською мовою викладання. Цей факт пояснюється тим, що здобуття середньої освіти польською мовою євреї розглядали як важливий етап підготовки до навчання у вищих навчальних закладах. Тому в початкових школах перевага надавалася вивченню предметів єврейською мовою, а в середніх – польською. Наприкінці 1920-х рр. на території Волинського воєводства діяло 8 приватних єврейських гімназій, у 6 з яких навчання велось польською мовою [314, с. 100]. Лише у двох гімназіях товариства «Тарбут» (у Ковелі та Рівному) мовою викладання був іврит. На початку 1930-х рр. товариству вдалося відкрити ще одну гімназію – у Луцьку.

Маємо констатувати, що й польська влада усілякими засобами заохочувала вивчення польської мови дітьми єврейської національності. Так, у Рівному в 1930 р. було створено єврейське культурно-освітнє товариство «Сцена і освіта», яке фінансувала місцева адміністрація [316, с. 249]. Метою своєї діяльності товариство проголосило «поширення польської мови і культури серед єврейської молоді, витіснення російської мови з повсякденного ужитку євреїв» [316, с. 254]. Товариство «Сцена і освіта» отримало право влаштовувати театралізовані вистави польською та єврейською мовами, проводити лекції, бесіди, тематичні вечори, засновувати бібліотеки й польсько-єврейські читальні. У березні 1930 р. при цьому товаристві почали діяти безоплатні річні курси з вивчення польської мови для єврейського населення. Вони призначалися переважно для незаможних євреїв. На курсах, фінансування яких здійснював магістрат Рівного, проводилися заняття не лише з польської мови, а й з літератури, історії та географії Польщі. Станом на січень 1931 р. слухачами курсів було 220 осіб [277, с. 272].

Аналіз дозволяє зробити висновок, що з приходом до влади режиму «санації» в 1926 р. та призначення на посаду Волинського воєводи Г. Юзефського особливо не змінили засад єврейського шкільництва, сформованих ще на початку 1920-х рр.

У другій половині 1920-х рр. РТД (Російське товариство доброчинності) продовжило свою активну освітньо-культурну діяльність. Під його патронатом на Волині перебувала приватна семикласна початкова школа в Ковелі (1929 р. у ній навчалося 40 учнів) [355, с. 119], а також приватні російські гімназії в Луцьку та Рівному [9, арк. 12]. Станом на 1925 р. у російській приватній гімназії в Луцьку було вісім класів, у яких навчалося 466 учнів [287, с. 198]. У Рівному російську гімназію в цей самий час відвідувало 287 учнів [9, арк. 23]. Обидві російськомовні гімназії перебували на повному утриманні РТД.

Кошти на підтримку російськомовного шкільництва РТД збирало під час благодійних акцій – музичних вечорів, театралізованих вистав, концертів. Цю діяльність провадили окремі секції товариства. Так, у Рівному культурно-освітня секція налічувала 84 члени і складалася з кількох підсекцій: літературної, драматичної, релігійно-філософської, шахової та спортивної.

Упродовж 1933-1934 рр. члени секції влаштували шість спектаклів, три літературні вечори і 12 тематичних лекцій [9, арк. 38]. У Луцьку традиційними в міжвоєнний період були різдвяні бали, які організовували вчителі та учні російської гімназії [290, с. 321]. Виручені від благодійних акцій кошти у вигляді грошової допомоги передавалися учням із незаможних родин.

Питання розвитку російськомовного шкільництва в Польщі було одним із головних програмних завдань політичної організації росіян у Польщі – РНО («Російське народне об'єднання»). II загальнопольський з'їзд РНО, який відбувся 14 квітня 1929 р. у Володимирі, серед інших питань обговорював і стан російськомовного шкільництва в Польщі. Посол М. Серебрянніков у своєму виступі зауважив, що однією з головних проблем мільйонної російськомовної меншини в Польщі є відсутність можливості для росіян здобувати освіту рідною мовою через «мізерну кількість шкіл, особливо початкових» [287, с. 201].

У прийнятій делегатами з'їзду резолюції з освітнього питання зазначалося: «З особливим смутком з'їзд констатує скрутний стан російського шкільництва, повну відсутність державних шкіл із російською мовою викладання, мізерну кількість приватних середніх навчальних закладів, не забезпечених матеріально і з частково відсутніми правами державних шкіл, відсутність державної підтримки приватного російського шкільництва – усе це створює для росіян безвихідну ситуацію в справі навчання рідною мовою. З'їзд закликає росіян підтримати матеріально вже існуючі школи і домагатися відкриття нових шкіл, особливо в сільській місцевості» [63, арк. 146]. У передвиборчій програмі, з якою РНО йшло на парламентські вибори 1928 р., були вимоги відкриття російськомовних шкіл і обов'язкове вивчення російської мови в польських школах, що з огляду на вказані вище обставини, є логічним.

На початку 1930-х рр. політичний вплив РНО відчутно зменшився. У червні 1931 р. у Варшаві відбувся з'їзд російських громадських організацій, на якому було проголошено створення Союзу російських організацій нацменшин у Польщі. Головою цієї організації став посол Б. Пімонов. Нове політичне угруповання заявило про своє лояльне ставлення до польського уряду [287, с. 216].

Відповідно до нових реалій вибудовувалася й освітня концепція російського табору. У резолюції з'їзду, присвяченій становищу російськомовного шкільництва в Польщі, констатувалося, що «виховання в російських навчальних закладах має бути поставлене так, аби російські діти виховувалися, як законослухняні громадяни Речі Посполитої, здатні працювати на користь держави» [71, арк. 119]. Одночасно Союз російських організацій постановив домагатися зрівняння росіян в освітніх правах з представниками інших нацменшин в Польщі.

Зауважимо, що цю вимогу, як і питання державного фінансування російськомовного шкільництва в Польщі, до кінця міжвоєнного періоду влада так і не задовольнила. Більше того, в директивах уряду в справі «внутрішньої національної політики», датованих 1937 р., зазначалося, що «законодавство не повинно надавати жодних преференцій російській мові; слід викорінювати

російську мову як мову спілкування адміністрації з непольським населенням східних земель. Освітньо-шкільні потреби російська меншина може задовольняти лише в межах приватного шкільництва з російською мовою навчання» [71, арк. 122].

Варто відзначити й те, що наприкінці 1930-х рр. політична активність російських громадсько-політичних організацій у Польщі відчутно ослабла. За винятком окремих місцевих осередків, ці організації не виявляли великої активності й не змогли домогтися від уряду відчутних преференцій на користь російськомовного шкільництва. Якщо, наприклад, у 1923-24 н. р. в Польщі діяло 14 початкових державних російськомовних шкіл, то станом на 1937-38 н. р. залишилася тільки 1 така школа, у якій навчалося усього 292 учні [253, с. 235].

Однією з найчисельніших національних меншин на території Волинського воєводства та одними з найбільш активних поборників національної освіти на початку 1920-х рр. були німці. Згідно з інформацією волинських пасторів, у чотирьох парафіях, де проживали німецькі колоністи, – Луцькій, Рожищенській, Рівненській та Тучинській, у 1929 р. налічувалося 70 німецькомовних шкіл, із них 53 – приватні, а 17 – державних. Ці школи відвідували 3–3,1 тис. дітей, зокрема в приватних навчальних заходах освіти здобувало 2,2–2,3 тис. учнів, а в державних – 826 учнів [8, арк. 37–46]. У листі луцького пастора А. Кляйндінста до кураторіуму Луцького шкільного округу від 5 грудня 1935 р. згадується, що до 1932 р. (тобто до впровадження в життя нового шкільного закону) на території Волинського воєводства існувала 81 приватна школа з німецькою мовою навчання [8, арк. 50–55].

Результат проведеного аналізу наявної статистики дає підстави стверджувати, що наприкінці 20-х рр. ХХ ст. на території Волинського воєводства функціонувала доволі значна кількість німецькомовних шкіл. На противагу цьому, початок 30-х рр. вже можна характеризувати як період політичної зміни курсу польської влади по відношенню до освіти німецької меншини. Водночас, після призначення у 1928 р. Г. Юзевського волинським воєводою ситуація з німецькомовним шкільництвом набула більш яскравого забарвлення. На

переконання очільника воєводської адміністрації на Волині, присутність німців на згаданій території становила реальну загрозу зриву в реалізації польської державної політики фактично на усіх землях «східних кресів». У баченні Г. Юзевського німці, які тогочас проживали на землях Волині, були таким собі чужорідним елементом, без пристосованості до життя у польській державній політиці.

Зауважимо, представники воєводської адміністрації Г. Юзевського у своїй діяльності керувалися відповідними нормативно-правовими актами, затверджених Міністерством внутрішніх справ, зокрема серед найбільш значимих у налагодженні двостороннього діалогу стосовно нацменшин, вважалися саме «Директиви польської внутрішньої національної політики» (1926 р.) [274, с. 157]. Зміст документу акцентований на впровадження повного, але водночас і поступового переходу німецьких шкіл під державну юрисдикцію. Також передбачалося здійснення регулярного контролю над усіма культурними та освітніми заходами, організованих німецькою меншиною Волинського воєводства.

З окресленої ситуації можна зробити висновок, що у реальному житті такі кроки польської влади фактично вказували на два чинники реформування німецького шкільництва у цей період: наступ на приватні осередки навчання з подальшою повною ліквідацією та впровадження двомовних (польсько-німецьких) державних шкіл.

Зауважимо, що у порівнянні з іншими воєводствами, на Волині, дітей німецьких колоністів, які не були охоплені освітою нараховувалася чимала кількість. Так у першій половині 1930-х рр. близько 65,5% дітей німецької нацменшини віком від 10 до 15 років не вміли ні читати, ні писати [287, с. 145]. Значний рівень неосвідченості спостерігався у місцевостях, які були територіально віддалені від німецьких колоній. Насамперед, така ситуація була характерна для українських та польських сіл. За матеріалами сучасників, батьки підростаючого молодого покоління німців без особливого захоплення віддавали своїх дітей на навчання як до українських, так і до польських шкіл. На їх думку

саме навчання вдома дасть більше користі дитині та сприятиме розвитку релігійної освідченості [251, с. 144-145].

У першій половині 1930-х рр. Волинським шкільним кураторіумом прийнято рішення про ліквідацію канторських шкіл із заміною створення польсько-німецьких навчальних закладів державного типу [270, с. 222]. Сприяливими умовами на цьому шляху були закони 1932 р. «Про шкільний устрій» та «Про приватні школи» [95]. Вказані нормативні документи створювали значимі перешкоди для подальшого розвитку освітньо-культурної сфери. Зокрема, існування приватного шкільництва залежало від позиції Міністерства освіти та воєводських адміністрацій. Зауважимо, що у переважній більшості німецькі освітні заклади Волинського воєводства були приватного типу. Відповідно до вказаних законів обмежень також зазнавали різні ініціативи місцевих національних громад освітнього характеру, які у додаток до всього ще й перебували на контролі представників державної влади на місцях.

Факти вказують, що реалізація шкільної реформи 1932 р. призвела до істотного скорочення шкіл із німецькою мовою навчання на Волині. Усього за чотири роки (1932–1936 рр.) на території воєводства було ліквідовано близько 50 німецьких приватних шкіл [270, с. 338]. На місці більшості з них виникли державні школи з польською мовою викладання. Так, чинну з 1927 р. у колонії Користь Рівненського повіту початкову приватну школу з німецькою мовою викладання, концесіонером якої була управа євангелістської парафії в Тучині, розпорядженням кураторіуму від 15 квітня 1934 р. було зачинено, «оскільки з 1 серпня 1933 р. у Користі було відкрито державну початкову школу з польською мовою навчання та німецькою й українською мовами як понаднормовими предметами» [276, с. 281].

Часто свої дії шкільний кураторіум пояснював тим, що «навчальний і виховний рівень канторських шкіл був незмінно низький, господарські умови – злиденні, педагогами були та й надалі залишаються люди без учительської освіти і колишні вчителі державних початкових шкіл звільнені за професійну невідповідність» [287, с. 154].

Переважно канторські німецькі школи зачинялися в тих місцевостях Волині, де діяли державні школи. Так, 30 квітня 1936 р. було скасовано приватну однокласну школу з німецькою мовою викладання в колонії Глинищі Луцького повіту. Причину скасування навчального закладу шкільний куратор д-р Є. Новицький виклав у листі до Міністерства освіти: «Колонія Глинищі належить до району двокласної початкової державної школи в Кременці, до якої будуть переведені всі діти, а дітям німецької національності гарантуватиметься вивчення рідної мови та євангелістської релігії» [270, с. 341].

Нерідко приводом до ліквідації німецьких шкіл було «порушення» дирекцією норм шкільних законів від 11 березня 1932 р. Так, у звіті шкільного інспектора Л. Краєвського, за результатами інспекції приватної школи з німецькою мовою навчання в Луцьку, здійсненої 16 березня 1938 р., читаємо: «Інспектована школа відповідно до статуту має бути двокласна, а насправді, є трикласною (три приміщення і три вчителі), а з погляду навчальної програми вона швидше належить до третього ступеня, аніж до першого» [309, с. 153]. І вже 9 квітня 1938 р. управа євангелістської парафії, на утриманні якої перебувала школа, отримала попередження кураторіуму про закриття навчального закладу.

Утисків з боку польської влади німецьке шкільництво Волинського воєводства зазнавало не лише через ліквідацію канторських шкіл, але й через повну реорганізацію цих навчальних закладів на державні польські школи або двомовні польсько-німецькі теж державної форми власності [323, с. 19].

Яскравим проявом такої політики стосовно національної меншини було те, що місцеві органи державної адміністрації попросту «заморожували» видачу дозволів на будівництво та відкриття нових закладів приватної освіти для навчання грамоті дітей німецької нацменшини на Волині. Так контролюючі органи воєводства свідомо уникали прийняття рішень щодо затвердження відповідного пакету документів, які надавали б право німецькій громаді на спорудження нових шкільних приміщень. Оскільки законодавчо прописаної заборони стосовно цього запитання від апарату центральної влади не надходило. Траплялися випадки, коли представники громади на власний розсуд розпочинали

споруджувати шкільні приміщення, не маючи на руках жодних документів щодо затвердження проектів будівництва для освітнього закладу [323, с. 20].

Однак навіть після закінчення будівництва влада роками не видавала дозволів на експлуатацію приміщень. Так, зокрема, було зі школами в колоніях Кам'янці Людвипільської гміни Костопільського повіту, Мар'янівці Рожищенської гміни Луцького повіту та ін. [272, с. 13]. Станом на 1936 р. 10 німецьких шкіл на Волині очікували дозволи воєводської адміністрації на введення в експлуатацію їхніх нових приміщень.

Внаслідок дій шкільної влади на Волині на середину 1938 р. із 7,5 тис. німецьких дітей шкільного віку 5,8 тис. не мали можливості навчатися рідною мовою [8, арк. 51]. Тому в місцевостях, де проживали колоністи, дедалі більшого поширення набувало нелегальне навчання німецьких дітей. Так, у відповідь на заборону німецькій громаді с. Річища Дубенського повіту відкрити приватну школу в молитовному будинку кантор О. Льойшнер розпочав таємно навчати місцевих дітей, за що його було оштрафовано на 100 злотих [191, с. 401]. Вже у травні після впровадження «єнджеєвічуйки» на Волині залишилось тільки 27 приватних шкіл [49, арк. 27].

Чергове загострення стосунків німецької громади Волині з місцевою воєводською адміністрацією відбулося в 1938 р., коли новим волинським воєводою було призначено О. Гауке-Новака. У лютому 1939 р. воєвода проголосив нову програму державної політики на Волині, головна мета якої полягала в прискореній полонізації краю. Об'єктом асиміляції, за задумом урядовця, мали стати не лише українці, а й росіяни, чехи та німці [38, арк. 92–94].

Воєвода О. Гауке-Новак ретельно дотримувався визначених ще 19 грудня 1938 р. Міністерством внутрішніх справ «Директив у ставленні до німецької меншини», у яких стверджувалося, що передбачуване міждержавною декларацією від 5 листопада 1937 р. польсько-німецьке порозуміння щодо національних справ не відбулося. Ставлення Рейху до поляків у Німеччині «ні в чому не змінилося і польська меншина надалі піддається примусовій германізації». Водночас німецька меншина в Польщі, «морально підтримувана міжнародними успіхами

Рейху, окреслила свою політичну позицію про те, що вона є складовою частиною великого німецького народу не тільки з етнічного, а й політико-правового погляду, а частина земель у Польщі є національно німецькими» [206, с. 167]. За такої ситуації директиви наказували органам місцевих адміністрацій сприяти державній політиці стосовно німецького населення, окреслюючи засоби, які мали використовувати в щоденній діяльності воєводи.

Зокрема передбачалися такі заходи:

1) для розв'язання проблеми німецької меншини у сфері шкільництва зосередження дітей німецької національності в державних школах і лише за відсутності такої можливості – у німецьких приватних;

2) заборона органам влади I та II інстанцій у справі будівництва шкіл, проектів будинків для шкільних цілей як нових, так і вже чинних, ухвалювати рішення без узгодження з Міністерством внутрішніх справ;

3) остаточна ліквідація релігійних шкіл, їх заміна на державні [206, с. 169].

Отже, вищезгадані дії польської влади, по суті, були спрямовані на повну ліквідацію німецькомовного шкільництва на теренах Волинського воєводства. До кінця 1930-х рр. на території воєводства більшість шкіл із німецькою мовою викладання була замінена польськими або двомовними (польсько-німецькими) навчальними закладами. Була також вироблена схема створення труднощів для відкриття приватних навчальних закладів.

Також активно продовжила свій розвиток і національна освіта чеської меншини. Основними діячами як і на початку 1920-х рр., які забезпечували її розвиток, були суспільні громадсько-освітні організації.

Станом на 1927 р. чеське населення було сконцентроване у Дубенському, Здолбунівському, Луцькому та Горохівському повітах. У Луцькому повіті проживало 5 411 чол. – 2, 11 % від загальної кількості населення [305, с. 169]. Чехи проживали у сільській місцевості та займалися сільським господарством, в основному м'ясо-молочного напрямку. Однак на відміну від німців чехи широко займалися освітянською діяльністю. Так у 1927 р. у Луцькому повіті було 16 шкіл та 16 освітянських гуртків ЧШМ [306, с. 90].

Предметом особливої уваги «Чеської шкільної матиці» був розвиток чеськомовного шкільництва на Волині. Станом на 1931 р. ЧШМ утримувала 12 приватних чеських навчальних закладів, зокрема в Дубенському повіті – 4 школи, в Рівненському – 3, Здолбунівському та Луцькому повітах – по 2 школи. Організація не тільки оплачувала роботу вчителів і забезпечувала заклади всім необхідним, а й купувала підручники для малозабезпечених дітей, організовувала обіди для учнів, а також, за потреби, допомагала в придбанні чи оренді приміщення для шкіл [245, с. 84].

Школи, що їх організувала ЧШМ у чеських колоніях, існували за рахунок членських та добровільних внесків, фінансової допомоги польського уряду та з-за кордону, коштів, що їх збирали чеські організації під час благодійних акцій (аматорських вистав, концертів тощо). Допомога з боку польського уряду була незначною. Державні дотації покривали лише одну четверту коштів, що були потрібні для утримання шкіл ЧШМ на Волині, решту фінансували самі колоністи [305, с. 41]. Для прикладу, на будівництво чеської школи в Луцьку ЧШМ виділила 10 тис. злотих, Міністерство освіти в Празі надіслало 10 тис. чеських крон, у самій Чехії зібрали пожертв на цю справу в розмірі 1,1 тис. злотих [305, с. 42].

Розбудові національного чеського шкільництва на Волині активно сприяли окремі представники чеської громади. Так, відомий у краї чех, засновник першої в Луцьку броварні, В. Земан у 1934 р. для потреб чеської школи в Луцьку подарував земельну ділянку вартістю 6000 злотих [305, с. 172].

Свою допомогу ЧМШ, зокрема школам товариства, надавали Об'єднання чехів за кордоном, центральний осередок якого розміщувався в Празі, уряд Чехословаччини, окремі представники інтелігенції та громадські організації. Значну методичну та навчальну допомогу надавало Міністерство освіти Чехословаччини. За його сприяння на Волині організовувалися курси чеської мови, читалися лекції учителям, надсилалася методична та навчальна література. Так, на курси чеської мови, які були організовані в Луцьку в 1927 р., було запрошено два професори-філологи з Чехословаччини. У 1934 р. Курси чеської мови пройшли 28 місцевих учителів-чехів [305, с. 148].

Для кращого забезпечення навчального процесу в чеських школах Волині в 1931 р. було створено Товариство вчителів державних і приватних шкіл у Польщі [313, с. 142]. За його ініціативи двічі на рік у Луцьку відбувалися конференції, на яких чеські вчителі ознайомлювалися з новими методиками викладання, обмінювалися досвідом тощо.

Станом на 1931 р. на Волині налічувалося 45 шкіл, у яких повністю або частково викладання велося чеською мовою [305, с. 142]. Чеське шкільництво в цей час було представлено чотирма типами навчальних закладів: приватні школи з чеською мовою викладання (школи ЧШМ), яких налічувалося 12; 17 чесько-польських державних шкіл, де навчання провадилося польською та чеською мовами; 15 польсько-чеських шкіл, у яких чеську мову викладали як обов'язковий предмет у межах двох годин на тиждень; і, нарешті, 1 державна польська школа, у якій чеську мову викладали факультативно [305, с. 154]. У цих школах працювало 65 учителів, із яких лише 35 були чехами [305, с. 156].

Важливою подією в історії чеського шкільництва на Волині стало заснування чеської школи в Луцьку. Перший навчальний рік у школі розпочався 3 січня 1929 р. На той час у ній навчалося лише 15 учнів 1–3 класів. Це були здебільшого діти з чеських сімей, які проживали в Луцьку та найближчих околицях. Кожного наступного року кількість учнів і класів зростала. Так, у 1933/34 н. р. у школі функціонувало вже 6 класів, у яких налічувалося 74 учні [243, с. 34].

Починаючи з 1934/35 н. р., чеській школі в Луцьку було надано статус вищого типу початкового навчального закладу, який давав повну семирічну освіту. На цей час у ній навчалося 132 учні [245, с. 96]. Зазначимо, що в старших класах (5–7-му) чеської школи навчалося більше учнів ніж у початкових. Так, у 1935/36 н. р. у 1–3 класах навчалося 58 учнів, а в 4–7 класах – 95 учня, тобто вдвічі більше [245, с. 97]. Імовірно, що батьки переводили до цієї школи чеських дітей, які отримали початкову освіту у двомовній або державній польській школі. Така тенденція зберігалася до останнього навчального року в школі. Найбільшою

була кількість випускників чеської школи в Луцьку в 1936/37 н. р. – 169 [34, арк. 32].

Однак у другій половині 1930-х рр. розвиток чеського шкільництва на Волині наштовхнувся на дедалі більші перешкоди з боку польської влади: поступово було ліквідовано початкові чеські державні школи, які найчастіше реорганізовувалися на двомовні. Найгіршою була ситуація з державними чеськомовними школами. У них навчання поступово переводили на польську мову.

Цей факт можна підтвердити словами посла Чехословаччини в Польщі Ю. Славіка, який у своєму звіті від 17 жовтня 1936 р. зазначав, що в державних чеськомовних школах на Волині навчання ведеться переважно польською мовою: «Ці школи є вже або суто польські або так звані польсько-чеські, у яких чеська мова вивчається як обов'язковий предмет, або ж так звані утравістичні школи, де чеська мова практично не викладається» [306, с. 94]. Посол звертав увагу й на те, що серед учителів чеськомовних шкіл чимало поляків, котрі «зовсім не володіють чеською мовою замість чеських учителів до шкіл, у яких навчаються переважно чеські діти, приїзять учителі польської національності з Сілезії, які хоча й розмовляють чеською мовою, проте працюють у чисто польському дусі» [306, с. 95].

На становищі чеськомовного шкільництва негативно відбилися модернізаційні процеси в польській системі освіти. Реформа 1932 р. передбачала зміну організаційних засад шкільництва. Переведення освітніх установ на триступеневу структуру сприяло їхньому оновленню та оптимізації, але водночас обмежувало освітні ініціативи місцевих національних громад, зокрема й чехів, ставило їх під пильний контроль з боку держави [159, с. 240].

Більшість шкіл, у яких навчалися чеські діти (а це переважно сільські школи), належали до навчальних закладів нижчого типу. На Волині в 1933/34 н. р. 36 таких шкіл були однокласними, дво- і трикласних шкіл налічувалося лише 6. Шкіл вищого рівня, у яких здобували освіту чехи, було ще менше: 1 чотирикласна, 2 п'ятикласні, 1 шестикласна та 1 семикласна школи [305, с. 144-]

145]. Більшість навчальних закладів нижчого рівня в ході реформи ліквідовувалися, а дітей, котрі навчалися в них, переводили до окружних шкіл вищого типу. Зазвичай, у цих школах чеські діти складали невелику групу учнів, тому кількість годин на вивчення чеської мови в польських державних школах, у яких навчалися чехи, поступово скорочувалась.

Запровадження освітньої реформи 1932 р. негативно відбилося й на становищі чеського приватного шкільництва. Кількість дітей у школах ЧШМ поступово зменшувалася, оскільки не всі з них забезпечували достатній рівень знань для того, щоб продовжувати навчання в школах вищого типу. Серед шкіл ЧШМ лише 3 – у Луцьку, Рівному та Здолбунові – були семикласними [306, с. 97]. Місцева адміністрація обмежувала й фінансові можливості осередків ЧШМ. У 1936 р. польська влада заборонила проведення в Луцьку тижня шкільної матиці, який традиційно відбувався у вересні. Під час імпрез (аматорських вистав, концертів), які влаштовували члени ЧШМ, збиралися благодійні кошти на потреби чеськомовних шкіл. Заборона їх проведення позбавляла ЧШМ важливих джерел фінансування.

Дискримінаційна політика польської влади щодо чеської меншини пояснювалася як внутрішньополітичною ситуацією (у національній політиці «санації» відбувся поворот управо, посилювався полонізаційний тиск на нацменшини), так і погіршенням у другій половині 1930-х рр. міжнародної ситуації в Європі й загостренням на цьому тлі стосунків між Польською державою та Чехословаччиною. Політика національної асиміляції, яку польський уряд почав активно втілювати в життя наприкінці 1930-х рр., була спрямована на поступову ліквідацію національного шкільництва на Волині, у тому числі й чеського.

Прихід до влади режиму «санації» в 1926 р. та призначення на посаду Волинського воєводи Г. Юзевського майже не змінили засад єврейського шкільництва, сформованих ще на початку 1920-х рр. Початковою освітою продовжили опікуватися єврейські громадські та культурно-релігійні організації. Більшість єврейських гімназій та ліцеїв залишились приватними, з польською

мовою викладання. Лише в початкових школах перевага віддавалася вивченню предметів єврейською мовою. І держава, і єврейські організації заохочували навчання представників меншини в середній школі польською мовою, адже, з одного боку, це надавало право вступу до вищих навчальних закладів, а отже, і подальшого кар'єрного зростання, а з іншого – було одним із аспектів асиміляції єврейського населення.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що становище національної освіти російської меншини в цей період почало занепадати. Це сталося, передусім, через зміну вектору суспільно-політичної боротьби – з протиборства влади до співпраці з нею – і призвело до значного скорочення російських навчальних закладів. Як наслідок, станом на 1937/1938 н. р. залишилась лише 1 чинна школа.

Виявлено, що однією з найчисельніших та найактивніших національних меншин на території Волинського воєводства у сфері національної освіти на початку 1920-х рр. була німецька. Після приходу до влади режиму «санації» та Г. Юзефського їхнє освітньо-культурне становище значно погіршилося, передусім, через особисте вороже ставлення воєводи, який вважав німецьку меншину однією із найбільших загроз своїй політиці.

Варто зауважити, що з прийняттям шкільної реформи 1932 р. почався наступ на німецькі, передусім, канторські школи. Ситуація ще більш погіршилася після 1938 р. – приходу нового Волинського воєводи О. Гауке-Новака та загострення міжнародної ситуації.

Вдалося встановити, що становище чеської національної освіти також було неоднозначним. Незважаючи на значну підтримку Чехословаччини та місцевих культурно-освітніх організацій, які займались шкільництвом, і навіть підтримки з боку Польської держави, після 1932 р. розвиток його розвиток на Волині нашттовхнувся на зростаючі перешкоди з боку влади: поступово було ліквідовано початкові чеські державні школи, що здійснювалося переважно шляхом реорганізації на двомовні. Найгіршою була ситуація з державними чеськомовними школами. На кінець 1930-х рр. навчання в них було переведено на польську мову.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати дослідження та сформульовано основні положення, що виносяться на захист.

1. Аналіз історіографії та джерельної бази засвідчує, що тема політики польської влади у галузі освіти у Волинському воєводстві не була об'єктом спеціального наукового дослідження та не мала належного висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. З'ясовано, що у вітчизняній історіографії зазначена тематика окреслених питань не стала предметом комплексних наукових досліджень на противагу студіям, присвяченим проблемі становища українського населення в складі Другої Речі Посполитої. Чимало праць лише побіжно висвітлюють різні аспекти зазначеного питання. Загалом, вони є фрагментарними та висвітлюють окремі аспекти вказаної теми, до того ж, багато з них мають суб'єктивний характер. Ця ситуація часто обумовлена тим, що головна увага авторів акцентується на політичних, суспільних та економічних аспектах розвитку Другої Речі Посполитої. Характерно, що навіть упродовж останніх десятиліть підходи українських та зарубіжних істориків до висвітлення зазначеної проблематики змінювалися залежно від суспільно-політичних умов, науково-методологічних підходів та доступної бази історичних джерел. Варто зауважити й на тому, що аналіз висвітлення державної політики польської влади на Волині в галузі освіти в 1921–1939 рр. в історичній науці дозволив зробити висновок про недостатнє розкриття цієї теми у вітчизняній історіографії, порівняно з польською. З'ясовано, що польська історіографія з вказаної теми почала розвиватись паралельно з українською. Перші роботи щодо відносин Польської держави та українського населення з'явилися ще в міжвоєнний період. Уже із середини ХХ ст. з'явилися перші критичні праці, у яких автори негативно оцінили внутрішню політику Польщі, включаючи галузь освіти. Встановлено також, що сучасна польська історіографія приділяє значно більше уваги висвітленню зазначеної теми. Однак попри наявність чималої кількості наукових доробків, наразі немає досліджень, які б комплексно висвітлювали тему політики польської

влади в галузі освіти у Волинському воєводстві у 20-х – 30-х рр. XX ст. та в цілому систематизовано розкривали проблематику реалізації тогочасних державних реформ у цій галузі.

Вищезазначені факти актуалізують використання різноманітної джерельної бази для якнайширшого та неупередженого розкриття державної політики польської влади на землях Волині в міжвоєнний період, а також дозволяють неупереджено проаналізувати існуючі матеріали та максимально об'єктивно відтворити різні аспекти насадження освітньої політики поляків на Волині в 1921–1939 рр. і висвітлити суперечливі питання українсько-польських відносин на високому фаховому рівні. У цьому контексті важливу роль відіграють матеріали польських архівів, що містять велику кількість оригінальних документів. Встановлено, що використану джерельну базу достатньо репрезентовано для належного дослідження та висвітлення обраної теми. Основну групу джерел для дослідження освітньої політики Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства у міжвоєнний період складають архівні матеріали, опубліковані нормативно-правові та законодавчі акти друкованих видань центральної влади Польської держави, матеріали місцевої періодики тощо. Використання широкого кола вже відомих на сьогодні джерельних матеріалів та комплексний і критичний аналіз напрацювань вітчизняних і закордонних фахівців дозволяє фронтально та цілісно дослідити проблему державної політики польської влади на Волині в галузі освіти 1921–1939 рр.

2. Доведено, що формування організаційно-адміністративних тенденцій становлення та функціонування системи органів державного управління Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства було підпорядковано завданню розбудови такої вертикалі влади, яка сприяла б поступовій та повній ліквідації національно-культурної самобутності населення регіону, виступала важливим дієвим інструментом в рамках реалізації політики правлячої верхівки на захоплених землях, яка була спрямована на швидке забезпечення умов приєднання території Волині до складу Другої Речі Посполитої та інтеграції населення цих земель. Зокрема, ще з початку 1919 р. польська влада розпочала

встановлення в цьому регіоні власної адміністрації, що пояснюється прагненням сформувати міцну основу держави в регіоні. З'ясовано, що перебуваючи в підпорядкуванні центру, керівники на місцях стежили за втіленням у життя політичної програми польських урядовців, які прагнули швидкими темпами забезпечити умови приєднання території Волині до складу Польської держави. Адміністрація виступала важливим дієвим інструментом в рамках реалізації політики правлячої верхівки на захоплених землях, яка була спрямована на швидке забезпечення умов приєднання території Волині до складу Другої Речі Посполитої та інтеграції населення цих земель. Компетенція повноважень органів місцевого самоврядування різних рівнів стосувалась господарських та соціально-культурних питань, а їхня діяльність цілком і повністю підпорядковувалась органам урядової адміністрації. У зв'язку із цим освітня галузь розглядалась як один з ключових елементів системи державного управління. На неї покладалось завдання формування у непольського місцевого населення Волинських земель, передусім українців, лояльного ставлення до чинної влади. Відповідно концептуальні тенденції існування державних органів управління освітою, а особливо їх функціональність на місцях були спрямовані на полонізацію освітньо-виховної сфери. У процесі дослідження вдалося з'ясувати, що формування системи органів влади, включаючи освітню сферу, на теренах Волині відбувалось у кілька етапів: перший тривав з 1919 по 1921 рр. та був пов'язаний з невизначеністю статусу цих територій; другий розпочався після офіційного створення Волинського воєводства в 1921 р. Упродовж початку 1920-х рр. низкою законодавчих актів було врегульоване питання діяльності шкільної освіти та професійної освіти, що вказує на створення певного законодавчого підґрунтя для розвитку освітнього процесу на теренах Другої Речі Посполитої. Встановлено, що уже до середини 1920-х рр. система державного управління та освіти в регіоні набула загальнодержавних обрисів.

3. З'ясовано, що основний зміст державної політики Другої Речі Посполитої в освітній галузі за часів урядування національних демократів (ендеків) на Волині полягав насамперед у впровадженні загальнодержавної ідеї «національної

асиміляції», яку впроваджували представники тогочасного польського уряду на підконтрольних польській державі територіях. Упродовж 1918–1926 рр. в освітній галузі на Волині відбувався процес унормування та уніфікації відповідного законодавства. Головною метою шкільної реформи 1924 р., було перетворення шкіл з мовою викладання національних меншин на двомовні («утраквістичні») школи, а одним інструментів досягнення цієї мети – обрано польську мову викладання в навчальних закладах. Така політика впроваджувалась і на землях Волинського воєводства в межах виконання основної мети уряду у сфері шкільництва – виховання відданих та свідомих громадян Другої Речі Посполитої. Встановлено, що напрями реалізації державної політики ендеків на Волині повністю охоплювали освітню галузь. Нормативно-правовими актами було врегульовано питання середньої освіти, яка перейняла передусім засади німецької та австро-угорської традицій. Навчальні заклади середнього рівня було поділено за двома напрямками: природничо-математичним та гуманітарним. Вони були представлені восьмирічними гімназіями, що мали двоступеневу структуру. Перший етап навчання – підготовчий – тривав три роки, під час яких викладались дисципліни загальноосвітнього характеру; певна часткова спеціалізація розпочиналась на другому етапі, який тривав п'ять років. Відповідно до закону 1924 р. «Про устрій шкільництва» створювалися фахові школи засадничого типу, які повинні були надавати спеціалізовану теоретичну та практичну підготовку. За структурою діяльності ці заклади було розподілено на три рівні: фахові школи нижчого рівня, гімназійного та ліцейного, а також спеціальні курси, які розрізнялися за обсягом наданих практичних знань. Оскільки розвиток професійного шкільництва в Польській державі здійснювався з огляду на специфіку регіонів та їхні потреби в кадрах, то на території Волинського воєводства діяли передусім заклади ремісничого, торгівельного та сільськогосподарського типів.

4. Обґрунтовано, що зміни в освітній сфері в період режиму «санації», встановленого внаслідок «травневого перевороту» 1926 р. у Другій Речі Посполитій, призвели до кардинальних змін у подальшій державній політиці

країни в цілому. Представники уряду визнали пріоритетним завдання формування в непольського населення почуття приналежності до Польської держави, що було покладено в основу політики «державної асиміляції» і мало значний вплив на розвиток освіти. На території Волинського воєводства така державна політика отримала назву «волинський експеримент». Встановлено, що результати цього експерименту мали для регіону суперечливі наслідки. З одного боку, ця концепція розвитку регіону сприяла зростанню кількості дітей, охоплених початковою освітою та кількості нових шкіл, а з іншого – призвела до домінування на Волині утравістичних шкіл, адміністративного свавілля задля зриву шкільних опитувань. Кардинальні зміни в системі освіти відбулися після прийняття Сеймом Другої Речі Посполитої закону «Про новий устрій польського шкільництва» (1932 р.), ініціатором якого виступив міністр віросповідань та народної освіти Польщі Я. Єнджеєвіч. Реформа з перебудови шкільного ладу не обійшла осторонь і територію Волинського воєводства. Так у середній ланці освіти зберігалася семирічна обов'язкова початкова загальна освіта, однак було введено організаційне і програмне диференціювання початкових загальноосвітніх шкіл. За структурною складовою початкова школа умовно була поділена на три ступені, а навчальні програми – на 3 щаблі. У школах I ступеня запроваджували чотирирічне навчання, II – шестирічне та III – семирічне. Зокрема, навчання в початковій школі розпочиналося після досягнення учнями семирічного віку і тривало сім років. У цілому, до школи приймали дітей віком від 7 до 14 років. Після освітньої реформи 1932 р. спостерігається значне покращення стану професійної освіти, що стало можливим завдяки унормуванню функціонування системи середніх навчальних закладів із професійною підготовкою, інтеграцію в загальнопольську систему початкового та середнього шкільництва. У цей час система професійної освіти отримала новий структурний розподіл, за якою фахові заклади було поділено на 4 ступені; також було регламентовано норми підготовки викладачів.

5. Визначено, особливості впровадження освітньої політики польської влади стосовно національних меншин (євреїв, чехів, росіян, німців), що проживали на

території Волинського воєводства 1921–1939 рр., мали неоднозначний характер упродовж міжвоєнного періоду. Аналіз цього питання дозволив виокремити два етапи цього процесу. Перший (1921–1932 рр.) характеризується активним розвитком національної освіти у найчисельніших етнічних меншинах, що проживали на цій території. Упродовж 1-ї пол. 1920-х рр. освітню політику польського уряду щодо російської, німецької та чеської меншин було спрямовано на поступове скорочення державних шкіл із національними мовами викладання та заміну їх двомовними або польськими школами. Водночас значно кращі умови для розвитку національного шкільництва у вказаний період мали німці та чехи. Однак це не стосувалося єврейської меншин та безпосередньо українців як місцевого населення. Наведені факти дозволяють стверджувати про певну «привілейованість» національних шкіл різних етнічних меншин, обумовлену політичними та економічними чинниками. Досліджено, що двомовні – «утраквістичні» – школи фактично перетворилися на основний тип державних шкіл для національних меншин у Другій Речі Посполитій. Другий етап (1932–1939 рр.) відзначається поступовим занепадом шкільництва практично всіх національних меншин. Стан середньої освіти для українців, які становили переважну більшість населення краю, був украй неоднозначним та скрутним. Паралельно з певними поступками польської влади водночас неухильно відбувалося впровадження політики державної асиміляції, яка передбачала перебудову освітнього процесу відповідно до ідейних засад загальнополітичного курсу Другої Речі Посполитої. Освіта українців існувала лише за рахунок діяльності трьох приватних установ, які діяли впродовж міжвоєнного періоду. Визначено, що навчальні заклади національних меншин повністю залежали від матеріальних і фінансових ресурсів громад і діяли або при підтримці релігійних інституцій цих меншин, або спираючись на фінансування громадських організацій, які займалися питаннями розвитку культури і освіти.

6. Встановлено, що роль приватного шкільництва у системі функціонування навчальних закладів та виховання молоді мала першочергове значення для збереження національно-культурної самобутності національних меншин, які

проживали на землях Волинського воєводства. Реформа 1932 р. призвела до зміни в системі приватної освіти, що унаочнено в чіткому розподіленні повноважень її суб'єктів: контроль за діяльністю приватних шкіл було покладено на міністра освіти, а вирішення організаційних, навчальних та кадрових питань відійшло до компетенції інстанцій шкільної влади: кураторію та шкільних інспекторів. У контексті розвитку приватної освіти на теренах Волинського воєводства важливу роль відігравали такі повноваження цих інституцій: ухвалення рішень щодо відкриття чи ліквідації школи; формування педагогічного колективу; здійснення контролю за реалізацією навчальних програм; вихованням молоді в лояльному дусі до польської держави; нагляд за виконанням дотримання обов'язкових державних вимог в освітній сфері. Саме від реалізації цих функцій залежав розвиток освіти національних меншин, зокрема створення механізмів боротьби з полонізацією. Водночас приватна освіта національних меншин поступово почала занепадати, що відбулось внаслідок акценту в державній політиці на першочергове виховання свідомих громадян Польської держави, що передбачало її полонізацію. Насамперед, значну роль у цьому процесі зіграли освітні реформи 1932 р., які створили труднощі для приватної освіти, та зміна національної політики Другої Речі Посполитої після 1935 р. в бік національної асиміляції. У процесі дослідження встановлено, що завдяки функціонуванню ЛУГ, яка була єдиним середнім навчальним закладом з українською мовою навчання на 6 повітів (Луцький, Ковельський, Любомльський, Дубнівський, Володимирський та Горохівський), зроблено суттєві позитивні зрушення у питанні розвитку та збереження національної школи на Волині. Досліджено, що вагомим зусиль у питанні збереження та примноження національно-культурних здобутків докладали представники української інтелігенції, серед яких і тодішні місцяни Волинського воєводства. Свої прагнення вони намагалися реалізовувати шляхом збереження, хоч і досить невеликою кількості, освітніх закладів з українською мовою навчання, а також запровадження та популяризація такого різновиду навчання як приватна освіта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Archiwum Akt Nowych, m. Warszawa

1. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/IV.46 «Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych od 1.II do 15.III.1928 r.».
2. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/I.47 «Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za trzeci kwartał 1931 r.».
3. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/I.938 «Zarys programu, zadań i prac państwowych na Polesiu wojewody poleskiego St. Downarowicza, 1.III.1923 r.».
4. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/I.977 «Korespondencja w sprawie dostępu dzieci do szkół mniejszościowych niemieckich, 1931 r.».
5. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/I.1037 «Pismo wojewody wołyńskiego do MSW przedstawiające stan życia politycznego społeczeństwa ukraińskiego na Wołyniu, 1933 r.».
6. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, sygn. arch. 2/9/0/2.2/I.1077 «Koncept pisma MSW do MWRiOP z załączonym okólnikiem urzędu wojewódzkiego wołyńskiego do starostw w sprawie ruchu unickiego na Wołyniu, 30.VII.1927 r.».
7. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament I Ogólny, sygn. arch. 2/14/0/1/98 «Rachuba – budżet 1938/1939, dział 5 (szkolnictwo zawodowe)».
8. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament II Szkolnictwa Ogólnokształcącego, sygn. arch. 2/14/0/2/162 «Wydział

Szkolnictwa – szkoły z niemieckim językiem nauczania – ogólne i szczegółowe wg kuratoriów».

9. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament II Szkolnictwa Ogólnokształcącego, sygn. arch. 2/14/0/2/165 «Wydział Szkolnictwa – szkoły z rosyjskim językiem nauczania».
10. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament II Szkolnictwa Ogólnokształcącego, sygn. arch. 2/14/0/2/219 «Wydział Wychowania – okólniki, zarządzenia wewnętrzne, pisma okólne, skład osobowy».
11. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament II Szkolnictwa Ogólnokształcącego, sygn. arch. 2/14/0/2/220 «Wydział Wychowania – sprawy różne higieny i wychowania».
12. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament III Szkolnictwa Zawodowego, sygn. arch. 2/14/0/3/221 «Szkolnictwo zawodowe – okólniki, zarządzenia wewnętrzne i pisma okólne».
13. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament III Szkolnictwa Zawodowego, sygn. arch. 2/14/0/3/222 «Szkolnictwo zawodowe – wykazy szkół zawodowych, program nauki».
14. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/367 «Normatywy międzyministerialne – stan prawny w dziedzinie wyznaniowej na ziemiach wschodnich».
15. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/416 «Ogólne sprawy wyznania katolickiego – obrządek wschodnio-słowiański (bizantyjski) – normatywy, ogólne informacje, odpisy ważniejszych spraw».
16. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/859 «Majątki pounickie i świątyni – sprawy

ogólne dotyczące rewindykacji świątyń i gruntów pokatolickich będących w rękach Kościoła prawosławnego».

17. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/987 «Sprawy ogólne wyznania prawosławnego na terenie Polski – sprawozdania wojewodów, memoriały ludności, korespondencja z metropolitą, referaty».
18. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/1442 «Ewangeliczni chrześcijanie i baptyści – sprawy – stowarzyszenia (t.II)».
19. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/1444 «Ewangeliczni chrześcijanie i baptyści – sprawy różne w układzie chronologicznym, cz.II (t.III)».
20. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament V Wyznań, sygn. arch. 2/14/0/5/1446 «Baptyści tzw. sztundyści vel zwolennicy nauki pierwszych chrześcijan».
21. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. arch. 2/322/0/-/2238 «Mniejszość niemiecka w Polsce. Działalność organizacji i szkolnictwa. Sprawozdania, notatki, korespondencja, wyrok preciw NSDAP w Polsce».
22. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. arch. 2/322/0/-/5698 «Mniejszość czeska w Polsce, główne sprawy szkolnictwa na Wołyniu. Noty, korespondencja, 1936 r.».
23. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. arch. 2/322/0/-/5698 «Sprawa nauczyciela Włodzimierza matouska i innych nauczycieli czeskich na Wołyniu. Noty, korespondencja, 1932-1938 r.».
24. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. arch. 2/322/0/-/10625 «Nauczyciele czescy w Polsce, głównie na Wołyniu. Obsada nauczycielska w szkołach polskich w Czechosłowacji. Raporty, noty, korespondencja, notatki, 1936, 1937, 1939 rr.».

25. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. arch. 2/322/0/-/11490 «czeska Macierz Szkolna i sprawy szkolnictwa czeskiego na Wołyniu. Korespondencja, sprawozdanie, wycinki prasowe, 1936, 1937, 1939 rr.».

Державний архів Волинської області (ДАВО)

Фонд 38: Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства

Опис 1

26. Спр. 1 – Циркулярные указания кураторыума по вопросу курсов для допризывников и просветительно-воспитательной работе среде молодёжи (14 февраля 1921–28 августа 1937 гг.).
27. Спр. 21 – Книга протоколов заседания предметных комиссий гимназии (за 5 декабря 1928–13 сентября 1939).
28. Спр. 2 – Циркуляры и распоряжения попечительства об изменении штата учителей, о преподавании религии, об открытии школьных секций при гминных управлениях (23 ноября 1921–4 апреля 1939 гг.).
29. Спр. 12 – Циркуляр попечительства о содержании школ, не имеющих определённого контингента детей и списки этих школ (18 января 1926–18 марта 1927 гг.).
30. Спр. 14 – Циркуляры попечительства о курсах, инструкторах, мастерских при школах, о количестве часов преподавания украинского языка в школах с польским языком обучения (6 декабря 1926–27 декабря 1927 гг.).
31. Спр. 42 – Циркуляр школьного инспектора о составлении списков детей польской национальности (19 ноября 1938 г.).

32. Спр. 44 – Распоряжения попечительства об определении языка преподавания в школах (23 октября 1919–7 ноября 1939 гг.).
33. Спр. 48 – Распоряжения попечительства и инспектора по личному составу (1 апреля 1921–23 июня 1939 гг.).
34. Спр. 51 – Распоряжения попечительства о строительстве и открытии школ и переписка с гминными управлениями о строительстве и открытии школ (28 декабря 1921–17 июня 1930 гг.).
35. Спр. 89 – Инструкция попечительства о частных школах (8 ноября 1933 г.).
36. Спр. 91 – Инструкция для школ профессионального обучения (1934 г.).
37. Спр. 100 – План работы инспектора на 1938-1939 учебные годы.
38. Спр. 165 – Переписка с попечительством и начальными школами о составлении проектов организации начальных школ (17 марта 1938–4 июня 1938 гг.).
39. Спр. 170 – Рапорты учителей о состоянии школьных помещений. Заявления товариществ о разрешении проведения спектаклей в школьных помещениях (28 ноября 1921–21 января 1939 гг.).
40. Спр. 188 – Заявления учителя Зарембского об открытии курсов по изучению польского языка при школе имени Яховича в г. Луцке. Сообщения о временном прекращении работы этих курсов. Отчет о работе курсов (21 февраля 1921–27 февраля 1939 гг.).
41. Спр. 241 Списки школ Луцкого повета на 1929–1930 гг.
42. Спр. 267 – Сведения о состоянии школьного дела в Луцком повете и проект на 1933 учебный год.

Опис 2

43. Спр. 2 – Протокол з'їзду делегатів польського населення Луцького повіту від 27 липня–4 вересня 1919 р.

Фонд 73: Луцька приватна українська гімназія Товариства імені Лесі Українки

Опис 1

44. Спр. 12 – Переписка с попечителем Волынского школьного округа по учебно-воспитательным вопросам и программа обучения 1–8 классов гимназии (2 мая 1927–1930).
45. Спр. 29 – Циркуляры попечительства Волынского школьного округа по учебным вопросам (3 ноября 1930–22 июня 1932).
46. Спр. 32 – Отчёты об экскурсиях учеников гимназии в города Львов, Гдыню, Гданск, Варшаву (23 июня 1930–18 апреля 1933 гг.).
47. Спр. 36 – Переписка с Волынским окружным школьным инспекторатом о приёме, увольнении и благонадёжности учителей (21 июля 1931–2 марта 1936 гг.).
48. Спр. 43 – Директивные распоряжения по учебно-воспитательным вопросам и переписка с попечителем Луцкого школьного округа, гимназиями и учителями о приеме их на работу, о публикациях, экскурсиях, по административно-хозяйственным вопросам (24 апреля 1932–1934).
49. Спр. 47 – Директивные распоряжение попечителя Луцкого школьного округа (18 апреля 1933–20 июля 1939).

Фонд 190: Луцьке Товариство імені Лесі Українки

Опис 1

50. Спр. 2 – Протоколы заседаний педсовета, полугодовые отчёты, бюджет и другие документы Луцкой украинской гимназии. Списки учителей, родительского комитета. (4 августа 1924–23 декабря 1930 гг.).

51. Спр. 10 – Устав Луцкого Товарищества имени Леси Украинки и переписка с попечительством Волинского школьного округа об утверждении устава гимназии (8 мая 1930–15 июня 1937 гг.)
52. Спр. 19 – Отчёты класных руководителей о воспитательной работе. (1932 г.).
53. Спр. 24 – Подписные листы по сбору средств для гимназии имени Леси Украинки (1934 г.)
54. Спр. 32 – Переписка с уполномоченными товарищества о сборе средств. (19 ноября 1935–28 августа 1938 гг.).

**Фонд 454: Кураторіум Волинського шкільного округу, м. Ровно
Ровенського повіту Волинського воєводства.**

Опис 2

55. Спр. 8. – Указания Министерства религии и публичного просвещения 1922 г.
56. Спр. 17. – Материалы (списки, табеля, сообщения) о начислении надбавки за выслугу лет учителям польской гимназии в г. Дубно (12 апреля 1922–2 августа 1926 гг.).
57. Спр. 19. – Материалы (списки, табеля, сообщения) о начислении надбавки за выслугу лет учителям польской гимназии в г. Острог (7 июля 1922–1928 гг.).
58. Спр. 25. – Цыркуляры Министерства религии и публичного просвещения Волинского школьного округа о предоставлении отпусков учителям, строителям школы, организации летних каникул школьников и другим вопросам (10 января 1923–2 июля 1923 гг.).

59. Спр. 45. – Личные карточки учителей гимназии воеводства за 1924–1933 гг.
60. Спр. 47. – Указания Министерства вероисповедания и всеобщего обучения попечительства об организации школ, библиотек и других вопросах (7 мая 1925–9 ноября 1937 гг.).
61. Спр. 503. – Циркуляры Министерства религии и публичного просвещения, попечительства, об организации школ для взрослых, выдаче единовременных пособий служащим и других вопросах (23 сентября 1926–13 июня 1927 гг.).
62. Спр. 504. – Инструкция о внутреннем распорядке попечительства за 1926 г.
63. Спр. 512. – Циркуляры и указания Министерства религии и публичного просвещения, попечительства об организации школ, публичных библиотек и другим вопросам (4 января 1927–17 декабря 1928 гг.).
64. Спр. 520. – Материалы (заявления, свидетельства, характеристики) о приеме учеников школ в гимназию в г. Ровно (21 января 1927–6 сентября 1931 гг.).
65. Спр. 530. – Циркуляры попечительства об организации курсов для учителей начальных и средних школ, летних лагерей и другим вопросам (15 декабря 1929–22 декабря 1930 гг.).
66. Спр. 553. – Циркуляры и инструкции попечительства об организации школ, библиотек и другим вопросам (29 ноября 1930–3 ноября 1931 гг.).
67. Спр. 570. – Проекты устройства семикласной частной школы (еврейской) «Е Тарбут» в г. Здолбуново на 1932–1939 гг.
68. Спр. 585. – Проекты устройства ческой школы в с. Езерцы Здолбуновского повета на 1933–1937 учебные годы.
69. Спр. 594. – Переписка со школьными инспекторатами об организации школ (6 мая 1933–1 декабря 1936 гг.).

70. Спр. 652. – Статистические данные о начальных семилетних школах, начальном составе учеников Костопольского повета за 1936 г.
71. Спр. 668. – Указания Министерства вероисповедания, попечительства Волынского школьного округа о подготовке молодежи к противовоздушной обороне (17 мая 1937–5 мая 1939 гг.).

Волинський краєзнавчий музей, м. Луцьк

72. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ). – ДМ № 4932; ДМ № 15761; ДМ № 20513, 20514.
73. КДФ № 11429, КВ № 52764; КДФ № 11431, КВ № 52766.
74. КДФ № 13767, КВ № 62169; КДФ № 13769, КВ № 62170; КДФ № 13770, КВ № 62171.
75. КДФ № 13938, КВ № 63034.
76. КДФ № 14464.
77. КДФ № 17360, КВ № 75199.
78. КДФ № 23468, КВ № 100798; КДФ № 2370, КВ № 9470.
79. КДФ № 2452, КВ № 12232.
80. КДФ № 2561, КВ № 10807; КДФ № 2563, КВ № 11116.
81. КДФ № 3711, КВ № 9402.
82. КДФ № 4958, КВ № 10007.
83. КДФ № 8305, КВ № 34157.

Періодичні видання

84. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej – Dz. Urz. MWRiOP). – Warszawa, 1919. – № 9. – Poz. 4; 39.

85. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1920. – № 50. – Poz. 304. – S. 120–126.
86. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1922. – № 31. – Poz. 370. – S. 85–96.
87. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1924. – R. 7. – № 1–20. – 339 s.
88. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1925. – R. 8. – № 1–19. – 360 s.
89. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1927. – R. 10. – № 1–15. – 559 s.
90. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1928. – R. 11. – № 1–14. – 596 s.
91. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1929. – R. 12. – № 1–13. – 572 s.
92. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1930. – R. 13. – № 1–12. – 624 s.
93. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1932. – R. 15. – № 4. – 164 s.
94. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1932. – R. 15. – № 6. – 292 s.
95. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1932. – R. 15. – № 8-9. – 384 s.
96. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1933. – R. 15. – № 5-10. – 460 s.
97. Dz. Urz. MWRiOP. – Warszawa, 1934. – R. 17. – № 1–10. – 508 s.
98. Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego (dalej – Dz. Urz. WW). – Łuck, 1928. – R. 8. – № 2. – S. 1–15.
99. Dz. Urz. WW. – Łuck, 1928. – R. 8. – № 7. – S. 1–11.
100. Dz. Urz. WW. – Łuck, 1928. – R. 8. – № 8. – S. 1–17.
101. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej – Dz. U. ZCZW). – Warszawa, 1919. – № 3. – Poz. 15. – S. 10-11.
102. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (dalej – DzU ZCZW i FP) . – Warszawa, 1920. – № 1. – Poz. 1–2. – S. 1–3.
103. DzU ZCZW i FP. – Warszawa, 1920. – № 6. – Poz. 79. – S. 77-78.
104. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. URP). – Warszawa, 1919. – № 14. – Poz. 146 i 147. – S. 190–197.

105. Dz. URP. – Warszawa, 1919. – № 14. – Poz. 185. – S. 280–285.
106. Dz. URP. – Warszawa, 1919. – № 16 – Poz. 217–219. – S. 351–353.
107. Dz. URP. – Warszawa, 1920. – № 50. – Poz. 304–312. – S. 871–885.
108. Dz. URP. – Warszawa, 1921. – № 15. – Poz. 91–92. – S. 211–214.
109. Dz. URP. – Warszawa, 1921. – № 44. – Poz. 267. – S. 633–658.
110. Dz. URP. – Warszawa, 1924. – № 29. – Poz. 285–298. – S. 389–400.
111. Dz. URP. – Warszawa, 1928. – № 11. – Poz. 86–92. – S. 155–170.
112. Dz. URP. – Warszawa, 1933. – № 29. – Poz. 246–257. – S. 593–624.
113. Dz. URP. – Warszawa, 1933. – № 60. – Poz. 450–455. – S. 1107–1130.
114. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polski (dalej – Dz. Urz. RP). – Warszawa, 1928. – R. 11. – № 2–4.
115. Dz. Urz. RP. – Warszawa, 1930. – R. 13. – № 101–103.
116. Dz. Urz. RP. – Warszawa, 1938. – R. 21. – № 4–7.
117. Dz. Urz. RP. – Warszawa, 1939. – R. 22. – № 1–4.
118. Dziennik Praw Państwa Polskiego (dalej Dz.Pr. PP.). – Warszawa, 1918. – № 17. – Poz. 35.
119. Dz.Pr. PP. – Warszawa, 1919. – № 14. – Poz. 186. – S. 286–291.
120. Dz.Pr. PP. – Warszawa, 1919. – № 63. – Poz. 371.
121. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/22 (dalej – Rocznik statystyki RP). – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1923. – R. 1. – Cz. 2. – 376 s.
122. Rocznik statystyki RP 1923. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924. – R. 2. – Cz. 3. – 224 s.
123. Rocznik Wołyński (dalej – RW). – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1930. – T. 1. – 317 s.

124. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1931. – T. 2. – 548 s.
125. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1934. – T. 3. – 678 s.
126. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1935. – T. 4. – 348 s.
127. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1937. – T. 5-6. – 522 s.
128. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1938. – T. 7. – 438 s.
129. Rocznik Wołyński. – Równe : Nakład Wołyńskiego Zarządu okręgowego związku polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1939. – T. 8. – 476 s.
130. Волинське слово. – Луцьк, 1938. – № 10 (47).
131. Волинське слово. – Луцьк, 1938. – № 19 (56).
132. Волинське слово. – Луцьк, 1939. – № 7 (78).
133. Волинське слово. – Луцьк, 1939. – № 16 (87).
134. Українська нива. – Луцьк, 1928. – 1 листопада.
135. Українська нива. – Луцьк, 1928. – 16 грудня.
136. Українська нива. – Луцьк, 1931. – 18 січня.
137. Українська нива. – Луцьк, 1934. – 11 травня.
138. Українська нива. – Луцьк, 1934. – 20 вересня.
139. Українська нива. – Луцьк, 1936. – 14 червня.
140. Українська нива. – Луцьк, 1936. – 8 листопада.
141. Дзвін. – Рівне, 1926. – 5 грудня.

Література

Монографії, статті, брошури

142. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.», Варшава, 22–24 травня, 1997. – Варшава, 1998. – Т. 1 – 2. – С. 29–46.
143. Алексієвець Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1939) / Л. М. Алексієвець. – К.; Тернопіль : Астон, 2002. – 320 с.
144. Алексієвець Л. М. Освітній чинник у контексті польського національно-державного відродження 1918–1926 / Л. М. Алексієвець // Україна–Європа–Світ : Міжнародний наук. зб. – Серія : Історія, міжнародні відносини. – Вип. 8. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 115–119.
145. Алексієвець Л. М. Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія : Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 209–215.
146. Алексієвець Л. Польща : утвердження незалежної держави 1918–1926 рр. / Л. Алексієвець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
147. Басай О. Самоврядування на західноукраїнських землях у 1921–1939 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX столітті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 264 с.
148. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 1999. – 208 с.

149. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність / А. В. Василюк. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 340 с.
150. Василюк А. Реформування шкільної освіти Польщі на початку XX ст. [Електронний ресурс] / А. Василюк. – Режим доступу: pri.edu.ua!/e-book/book/html/D/ispu_kiovst_Demyanenko/300.html.
151. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1918–1939) / І. К. Васюта. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1978. – 220 с.
152. Великанович Д. За українську школу / Д. Великанович. – Львів, 1937. – 56 с.
153. Венгер А. Г. Реалізація національної політики в східних воєводствах Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва на поч. 20-х рр. XX ст. / А. Венгер // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 3–4. – С. 211–215.
154. Волонтир О. Головні мотиви польської державної політики на Волині за програмою «волинського експерименту» / О. Волонтир // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського) : матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету». – К., 2016. – С. 330–332.
155. Волонтир О. О. Луцька українська гімназія (1918–1939) : проблеми створення та функціонування / О. О. Волонтир // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 74 (№ 7). – С. 45–48.
156. Волонтир О. О. Навчальний процес у Луцькій українській гімназії / О. О. Волонтир // Дні науки історичного факультету – 2013 : матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Київ, 25 квітня 2013 р.). – Вип. VI. – Ч. 5. – К., 2013. – С. 73–75.

157. Волонтир О. О. Організаційні засади освіти національних меншин на території Волинського воєводства в першій половині 1920-х рр. / О. О. Волонтир // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Вид-во «Гілея», 2017. – Вип. 123 (№ 8). – С. 37–42.
158. Волонтир О. О. Професійно-технічна освіта у Волинському воєводстві за часів Другої Речі Посполитої / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – Вип.
159. Волонтир О. О. Реалізація положень польської державної реформи освіти 1932 р. на Волині / О. О. Волонтир // Шевченківська весна – 2014 : історія : матеріали XII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 25–28 березня 2014 р.). – Ч. IV. – К. : Логос, 2014. – С. 238–240.
160. Волонтир О. О. Система управління освітою на Волині (1921–1939 рр.) / О. О. Волонтир // Матеріали VI Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.) : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 57–60.
161. Волонтир О. О. Умови перебування на державній службі вчителів за часів панування Другої Речі Посполитої на Волині / О. О. Волонтир // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю прийняття Конституції України (м. Дніпро, 29-30 червня 2016 р.). – Дніпро : Роял Принт, 2016. – С. 229–231.
162. Волонтир О. О. Формування органів польської державної адміністрації на Волині (1919–1921) / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 3 (116). – С. 10–13.
163. Волонтир О. О. Шевченківські академії у Луцькій українській гімназії та ставлення польської влади / О. О. Волонтир // Києвознавчі читання :

- історичні та етнокультурні аспекти : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського (м. Київ, 27 березня 2014 р.). – К., 2014. – С. 94–98.
164. Волонтырь Е. А. Культурно-воспитательный процесс и ученическое самоуправление в Луцкой украинской гимназии (1918–1939) / Е. А. Волонтырь // *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2014. – № 2 (March–April). – S. 21–26.
 165. Вронський С. Суспільно-економічні відносини на Волині напередодні Другої світової війни / С. Вронський // *Український історичний журнал*. – 1964. – № 6. – С. 62–69.
 166. Герасимович І. Нова реформа шкільництва в Польщі / І. Герасимович // *Рідна школа*. – Львів, 1932. – 15 січня. – Ч. 2. – С. 17–20.
 167. Герасимович І. Українські школи під польською владою / І. Герасимович. – Станиславів : Бистриця, 1924. – 22 с.
 168. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання в радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939) / М. П. Гетьманчук. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
 169. Гетьманчук М. П. Політика Польщі щодо українського шкільництва у процесі реалізації умов Ризького договору (1921–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук // *Військово-науковий вісник Військового інстит. при Націонал. ун-тет «Львівська політехніка»*. – Львів, 2002. – Вип. 4. – С. 49–58.
 170. Гон М. Етнополітичні протиріччя й конфлікти на західноукраїнських землях (1926–1939 рр.) / М. Гон // *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*. – 2006. – Вип. 18. – С. 64–69.

171. Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) / М. Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 192 с.
172. Гон М. Українці та євреї в політичній думці польської національної демократії (1918–1939) / М. Гон // Історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 79–86.
173. Громов Є. В. Організація професійної технічної освіти у Другій Речі Посполитій (1918-1939 рр.). / Є. В. Громов [Електронний ресурс] // Вісник Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – № 41. – С. 112–115.
174. Гулай В. В. Етнічна структура шкільної освіти та вчительства Західної України в складі Другої Речі Посполитої / В. В. Гулай // Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Історія та географія. – 2013. – Вип. 47. – С. 126–130.
175. Дмитрук В. З історії єврейського громадського життя на Волині у міжвоєнний період (1921–1939) / В. Дмитрук // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст. : зб. наук. пр. : матеріали конф. (28–30 серп. 2001 р.) / редкол. : Г. Аронов [та ін.]. – К. : Ін-т юдаїки, 2002. – С. 33–41.
176. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М. С. Дністрянський – Л. : Світ, 1992. – 190 с.
177. Добровичинська В. Професійне шкільництво Західної Волині (1921–1939) / В. Добровичинська // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наук. вісн. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2008. – Вип. 14. – С. 123–129.
178. З історії західних земель [в 5 т.] / під ред. І. П. Крип'якевича. – К. : Наукова думка, 1957 – 1960. – Т.4. – 152 с.

179. Заболотний І. Нескорена Волинь : нарис з історії революційного руху на Волині 1917–1939 / І. Заболотний. – Львів : Каменяр, 1964. – 204 с.
180. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 759 с.
181. Зашкільняк Л. О. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / Л. О. Зашкільняк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 листоп. 1996 р.) / відп. ред. П. Федорчак. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 156–160.
182. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2011. – Вип. 60. – С. 68–80.
183. История Польши : в 3-х т. / под. Ред. Ф.П. Зуева. – М., 1958. – Т. 3. – 668 с.
184. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів / Іван Кічий, Олексій Михайлюк, Микола Півницький [та ін.]. – Львів : Вища школа, 1988. – 238 с.
185. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, С. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мокренко, В. А. Смолій; редкол. : С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
186. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939) / С. Качараба. – Львів : Вид. Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 415 с.
187. Ковальчук Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. Ковальчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 110 с.

188. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 359 с.
189. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі / Д. Коренець // Рідна школа. – Львів, 1934. – № 1. – С. 21–23.
190. Корнійчук Л. Я. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі / Л. Я. Корнійчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 69 с.
191. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.): монографія / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
192. Крамар Ю. В. Національні меншини в політиці воєводської адміністрації Г. Юзевського на Волині (1928–1938 рр.) / Ю. В. Крамар // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія : історичні науки. – Луцьк, 2000. – Вип. 1. – С. 83–88.
193. Крамар Ю. В. Організація, структура та принципи функціонування польського адміністративного апарату на Волині у міжвоєнний період / Ю. В. Крамар // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – Вип. 22. – С. 95–100.
194. Крамар Ю. В. Шкільна освіта на Волині у міжвоєнний період (1919– 1939 рр.) / Ю. Крамар // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 1. – С. 72–77.
195. Крамар Ю. Українське початкове шкільництво на Волині у 1921–1926 рр. / Ю. Крамар // Науковий вісник Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – Серія : історія. – Луцьк, 1997. – Вип. 3. – С. 43–46.
196. Кульчицький В. С. Україна між двома війнами (1921–1939) / В. Кульчицький. – Київ: Видавн. дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.

197. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Т. 2 / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 578 с.
198. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель / М. Лозинський. – Женева : [б. в.], 1924. – 76 с.
199. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Л., – 1983. – 256 с.
200. Мудрий В. Вибори до польських законодавчих установ / В. Мудрий // Шлях нації. – Львів. – 1935. – Ч. 5. – С. 1–2.
201. Надольська В. Німці на Волині: етапи розвитку діаспори і сучасне національно-культурне відродження / В. Надольська // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. – Вип. 16. – К. : УНІСЕРВ, 2004. – С. 114–119.
202. Нариси з історії та культури євреїв України / ред. Леонід Фінберг. – К. : Дух і літера, 2009. – 456 с.
203. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.) : монографія / Р. Оксенюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 276 с.
204. Павлюк І. С. Колонізаторська політика польських окупантів в галузі народної освіти на Волині в період 1919–1939 рр. / І. С. Павлюк // Наукові записки Луцького державного педагогічного ін-ту ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Т. 2. – Вип. 1. – К. : 1954. – С. 79–101.
205. Панасюк В. В. Національно-освітня політика волинських воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака (1928–1939) / В. Панасюк // Друга світова війна і доля народів України : матеріали II Всеукр. конф., м. Київ, 30-31 жовт. 2006 р. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 343–358.

206. Панасюк В. Німецькомовне шкільництво на Волині у 1928–1939 роках: чинники та межі політики державного толерування / В. Панасюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. Ювілейний випуск. – 2007. – № 1. – С. 160–170.
207. Панасюк В. Організація шкільництва у Волинському воєводстві в 20-ті роки : до проблеми польсько-українського порозуміння / В. Панасюк // Збірник навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту. – Луцьк, 1998. – Вип. 3. – С. 82–87.
208. Панасюк В. Режим двомовності у шкільництві на Волині у 1920–1930-х роках / В. В. Панасюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2000. – № 1: Іст. науки. – С. 69–79.
209. Парнета О. Міжнародне становище Польщі та її зовнішня політика в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / Оксана Парнета // Україна–Європа–Світ. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 302–307.
210. Парнета О. Польща 1918–1923 рр. : усталення кордонів держави / Оксана Парнета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Українсько-польсько-білоруське сусідство : ХХ століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; голова редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. : М. Литвин, В. Футала. – Львів, 2008. – Вип. 17. – С. 138–144.
211. Перга Ю. Діяльність українського товариства доброчинності «Рідна хата» 1919-1930 рр. / Ю. Перга // Часопис української історії. – К., 2014. – Вип. 30. – С. 95–100.
212. Перга Ю. Суспільно-політичне життя українців на території Холмщини і Південного Підляшшя 1935–1939 рр. / Ю. М. Перга // Wrocławskie Studia Wschodnie. – Wrocław, 2015. – № 19. – S. 155–174.

213. Понедельник Л. Правовий статус чеської національної меншини у II Речі Посполитій / Л. Понедельник // Чехи і Дубенщина: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. – Дубно, 2011. – С. 51–55.
214. Пономаренко С. Є. Діяльність Волинської шкільної кураторії в документах (1919–1939 рр.) / С. Є. Пономаренко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія : історичні, філологічні, філософські науки. – Луцьк, 2003. – Вип. 10. – С. 49–53.
215. Пономаренко С. Є. З історії шкільництва в Західній Україні у 1921–1939 рр. / С. Є. Пономаренко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 1996. – Вип. 2. – С. 19–22.
216. Пономаренко С. З історії заснування товариства «Просвіта» в Луцьку / С. Пономаренко // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Серія: історія. – Луцьк, 1997. – Вип. 3. – С. 47–50.
217. Разиграєв О. В. Польська державна поліція в Західній Волині у 1919–1926 рр. / О. В. Разиграєв. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – 444 с.
218. Реєнт О., Коляда І. Україна між світовими війнами (1914–1939). Події. Люди. Документи: Нарис історії. / О. Реєнт, І. Коляда – К. : Школа, 2004. – 544 с.
219. Рубльов О. С. Західноукраїнські землі в складі II Речі Посполитої 1921–1939 : історичні нариси. Навч. пос. / О. С. Рубльов, Н. Ж. Коростіль, О. П. Безносюк. – К., 2010. – 226 с.
220. Савченко І. А. Динаміка адміністративно-територіального устрою Волинської області / І. А. Савченко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2003. – Вип. 8. – С. 261–267.
221. Саган Г. В. Закордонні вчені в Україні у 20-30 рр. XX століття / Г. В. Саган // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ-Хмельницький, 2002. – Т. 8. – Ч. II – С. 102–114.

222. Садовський В. Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р. // Студії з поля суспільних наук і статистики / заг. ред. М. Кордуби. – Львів, 1927. – Т. 4. – Вип. 1. – С. 1–50.
223. Сауляк П. О. Формування учительських кадрів у Волинській області в 1939–1976 рр. / П. О. Сауляк // Минуле і сучасне Волині. Освіта. Наука. Культура: тези доповідей та повідомлень IV Волинської краєзнавчої конференції 13–14 квітня 1990 р. – Ч. 2. – С. 81–82.
224. Свинчук А. В. Основні напрямки культурно-освітньої політики польського уряду щодо Волині в 20–30-х рр. XX ст. / А. В. Свинчук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2001. – Вип. 5. – С. 148–152.
225. Свинчук А. В. Україномовна преса на Волині в 20 – 30-ті рр. XX ст. / А. В. Свинчук // Матеріали 21-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. — Луцьк, 1995. – Ч. 2. – С. 51.
226. Свинчук А. Національна політика польської держави періоду санаційного режиму на Західній Україні / А. В. Свинчук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 1997. – Вип. 2. – С. 17–21.
227. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль : КЖВ «Тернопіль», 1997. – 440 с.
228. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Сливка. – Львів : Каменяр, 1989. – 93 с.

229. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 272 с.
230. Стовбуха Д. Політика Другої Речі Посполитої щодо західноукраїнських земель у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / Д. Стовбуха // Україна і Польща в ХХ ст.: проблеми і перспективи взаємовідносин: зб. наук. праць / за ред. П. М. Чернеги. – Київ–Краків : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – С. 102–104.
231. Стрільчук Л. В. Генеза українсько-польських відносин: історична ретроспектива / Л. В. Стрільчук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 1. – С. 152–157.
232. Стрільчук Л. В. Питання етнічних меншин у відносинах між Україною та Польщею / Л. В. Стрільчук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2009. – Вип. 3. – С. 96–102.
233. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення / Б. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 299 с.
234. Ткачук П. Політика уряду Польщі в галузі народної освіти на Волині (1919–1939 рр.) / П. Ткачук // Волинь і Волинське зарубіжжя : тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції (16–18 червня 1994 р.). – Луцьк, 1994. – С. 150–153.
235. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі / С. Томашівський. – Львів : Ін-т дослідів національних справ у Варшаві, 1929. – 48 с.
236. Українська гімназія в Луцьку : спогади (1918–1939) / ред. та упоряд. Л. Токарук. – Луцьк : [б. в.], 1998. – 214 с.
237. Філіпович М. Преса Волинського воєводства як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1920 – 1939 рр.) / М. Філіпович //

Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 1. – С. 225 – 230.

238. Хлібовська Г. Інформаційний потенціал джерел з історії чеської общини Волині / Г. Хлібовська, С. Шульга // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 22. – С. 169–173.
239. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939) / О. Цибко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 137 с.
240. Цимбалюк І. Л. Громадські організації національних меншин у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 1. – С. 65–70.
241. Цимбалюк І. Л. Етнополітична ситуація на Волині в 1921–1939 рр. / І. Л. Цимбалюк // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Серія: історичні науки. – Луцьк, 2009. – Вип. 11. – С. 108–113.
242. Цимбалюк О. Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій (1920–1939 рр.) / Олена Цимбалюк // Наук. зап. Терноп. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 313–317.
243. Шульга С. Виникнення та функціонування чеських освітніх закладів на Волині у 20–30-ті рр. ХХ ст. // Чехи і Дубенщина: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. – Дубно, 2011. – С. 32–37.
244. Шульга С. Чеська община Волині в національній політиці польських урядів 1920–1930-х років / С. А. Шульга // Друга світова війна і доля народів України : матеріали II Всеукр. наук. конф. – К., 2007. – С. 358–368.
245. Шульга С. Чеське шкільництво на Волині у міжвоєнний період / С. Шульга // Česká matice školská. Чеська загальноосвітня школа /

- упоряд. Л. Й. Младанович, С. Г. Кратофіл, С. А. Шульга; пер. М. А. Юхтовського-Шпака. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. – 112 с.
246. Ющук В. Л. Становлення і функціонування державно-адміністративних та самоврядних органів влади на Любомльщині в міжвоєнний період / В. Л. Ющук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 22. – Іст. науки. – С. 300–310.
 247. Ягольніцька О. К. Особливості переписів населення Польщі 1921 та 1931 рр. та картина етнічного і конфесійного складу суспільства Другої Речі Посполитої / О. К. Ягольніцька // Вісник Дніпропетровського університету. – 2010. – Вип. 18. – С. 186–190.
 248. Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995 / Henryk Chałupczak, Tomasz Browarek. – Lublin : Wyd. UMCS, 2000. – 323 s.
 249. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. – 262 s.
 250. Cichocka-Petrazycka Z. żywiół niemiecki na Wołyniu / Zofia Cichocka-Petrazycka. – Warszawa, 1933. – 45 s.
 251. Cichoracki P. Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych / Piotr Cichoracki. – Łomianki : Wyd. LTW, 2014. – 478 s.
 252. Cygański M. Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej w latach 1919–1939 / Mirosław Cygański. – Łódź : Wyd. Łódzkie, 1962. – 186 s.
 253. Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939) / R. Dąbrowski. – Szczecin : Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – 278 s.
 254. Dmowski R. Polityka narodowa w odbudowanym państwie / R. Dmowski. – Warszawa, 1939. – 123 s.
 255. Drozdowski M. M. Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / M. Drozdowski // Polska odrodzona 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1982. – S. 408–462.

256. Duber P. Z dziejów polityki edukacyjnej obozu sanacyjnego. Kazimierz Świtalski jako reformator polskiej oświaty i wychowania / P. Duber // *Dzieje Najnowsze : Studia i artykuły*. – Katowice; Warszawa, 2011. – Rocznic XLIII. – Z. 2. – S. 3–14.
257. Falski M. Koncepcja szkoły powszechnej i jej rola w ustroju szkolnictwa w okresie międzywojennym w Polsce / M. Falski. – Wrocław, 1958. – T. 1 – S. 169–217.
258. Gierowska-Kallaur J. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920) / Joanna Gierowska-Kallaur. – Warszawa, 2003. – 447 s.
259. Giertych J. O program polityki kresowej / J. Giertych. – Warszawa : Polityka, 1932. – 164 s.
260. Gładyszuk S. Ruch ukraiński a formowanie polskiej administracji na Wołyniu w latach 1919–1921 (w świetle dokumentacji Towarzystwa Straż Kresowa) / S. Gładyszuk // *Rocznik Przemyski*. – 2015. – T. 51. – Z. 3 (18) : Historia. – S. 149–165.
261. Gomółka K. Polityka rządów polskich wobec mniejszości białoruskiej w latach 1918–1939 / Krysytka Gomółka // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – 1995. – № 4. – S. 106–119.
262. Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej / S. Grabski. – Warszawa : Nakładem księgarni wydawniczej L. Igła, 1925. – 58 s.
263. Gulczyńska J. Rozwój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Poznaniu w okresie międzywojennym 1918–1939 / J. Gulczyńska. – Poznań, 2001. – 150 s.
264. Gumuła T., Majewski S. Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Drugiej Rzeczypospolitej – organizacja i zasięg społecznego oddziaływania / T. Gumuła, S. Majewski // *Rozprawy z dziejów oświaty* / red. J. Miąso. – Warszawa : Wyd. IHN PAN, 1994. – T. 36. – S. 111–150.

265. Halczak B. Cele polityki endeckiej wobec mniejszości Żydowskiej w Polsce w latach 1919–1939 / Bohdan Halczak // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. – 1995–1996. – № 2/3 – S. 37–49.
266. Historia Polski / pod redarj Leona Grosfelda i Henryka Zielinskiego. Tom IV: 1918–1939. Czesc I: 1918–1926. Opracowali: A. Ajnenkiel, A. Gwizdz, T. Fedruszczak, Z. Kolankowski, B. Lesnodorski, H. Zielinski. – Warszawa : Panstwowe Wyd. Naukowe, 1966. – 525 s.
267. Holówko T. Kwestia narodowościowa w Polsce / T. Holówko. – Warszawa, 1922. – 62 s.
268. Horak S. M. Poland and her national minorities (1919–1939) / S. M. Horak. – New-York : Vintage press, 1961. – 259 s.
269. Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. – Siedlce : Wyd. Uczelniane WSP w Siedlcach, 1975. – 272 s.
270. Iwanicki M. Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. – Warszawa : Państwowe Wyd. Naukowe, 1978. – 436 s.
271. Jamrożek W. Oświata i myśl pedagogiczna w Polsce okresu międzywojennego / W. Jamrożek // Historia wychowania. – Poznań, 1994. – S. 91–105.
272. Juśko E. Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych [Електронний ресурс] / E. Juśko. – S. 1–16. – Режим доступу: https://www.kul.pl/files/803/biblioteczka_cyfrowa/jusko_wdrazanie_powszechnosci.pdf.
273. Kęsik J. Pomiedzy współpracą a irredentą. Ukraińska mniejszość narodowa w Drugiej Rzeczypospolitej / Jan Kęsik // Tematy polsko-ukraińskie. Historia. Literatura. Edukacja / red. R. Traba. – Olsztyn, 2001. – S. 80–91.

274. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henrika Józewskiego : 1892–1981 / J. Kęsik. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 213 s.
275. Kmiecik T. Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego w latach 1918–1939. – Słupsk, 2005. – 323 s.
276. Kotowski A. Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939 / Albert Kotowski. – Toruń : Wyd. Adam Marszałek, 2002. – 328 s.
277. Kozmian D. Podreczniki szkolne mniejszości narodowej żydowskiej w Polsce międzywojennej / Danuta Kozmian // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1900–1939 / Pod red. A. Bilewicz i S. Walasek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 269–276.
278. Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921) / Waldemar Kozyra // Ukrainica Polonica. – 2004. – № 1. S. 169–185.
279. Krysiński A. Liczba i rozmieszczenie ludności polskiej na Kresach Wschodnich / A. Krysiński. – Warszawa, 1930. – 51 s.
280. Kulpa J. Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1919–1939 / J. Kulpa. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963. – 148 s.
281. Kurdybacha L. Polityka oświatowa Drugiej Rzeczypospolitej / L. Kurdybacha // Nowa Szkoła. – 1968. – № 2. – S. 17–26.
282. Mały rocznik statystyczny 1938. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1938. – 406 s.
283. Mały rocznik statystyczny 1939. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1939. – 453 s.

284. Matelski D. Niemcy na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej / Dariusz Matelski // Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. – T. XXXVIII. – Warszawa : Wyd. Naukowe Semper, 2003. – S. 247–278.
285. Mauersberg S. Dzieje oświaty i myśli pedagogicznej w Polsce w latach 1914–1939 / S. Mauersberg // Historia wychowania wiek XX. – Warszawa, 1990. – S. 121–138.
286. Mauersberg S. Sejm nauczycielski (14-17 kwietnia 1919 r.) / S. Mauersberg // Rozprawy z dziejów oświaty. – T. XXIII. – Warszawa, 1980. – S. 139–156.
287. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mauersberg. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1968. – 230 s.
288. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988. – 202 s.
289. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / Mirosława Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.
290. Pęcherski M., Świątek M. Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977 : podstawowe akta prawne. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. – 410 s.
291. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa : Nakładem Głównego urzędu statystycznego, 1926. – T. XXIII. – XV. – 229 s.
292. Rudnicki-Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich / I. Rudnicki-Kedryn // Biuletynpolsko-ukraiński. – 1936. – № 25. – 21 czerwca. – S. 257–258.

293. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. 1. / M. Siwicki. – Warszawa : Tyrsa, 1992. – 317 s.
294. Snyder T. Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę / Timothy Snyder. – Kraków : Wyd. Znak, 2008. – 340 s.
295. Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / pod. red. Zygmunta Zagórowskiego. – Lwów–Warszawa : Książnica Polska, 1924. – 641 s.
296. Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / pod. red. Zygmunta Zagórowskiego. – Rocznik II. – Warszawa – Lwów : Książnica Polska, 1926. – 667 s.
297. Srokowski K. Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich / Konstanty Srokowski. – Kraków : Drukarnia «Czasu», 1924. – 56 s.
298. Stankiewicz R. Prawne podstawy działalności szkolnictwa dla mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej / Ryszard Stankiewicz; pod red. A. Bilewicz i S. Walasek // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1900–1939. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 169–181.
299. Studia o szkolnictwie i oświacie mniejszości narodowych w XIX i XX wieku / red. Stefani Walacek. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 164 s.
300. Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo / M. Syrnyk. – Wrocław : Krynica desing studio, 1996. – 186 s.
301. Szkice z dziejów związku nauczycielstwa polskiego. Związek nauczycielstwa polskiego. – Warszawa, 1939. – 102 s.

302. Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925–1926 (Stan z dnia 1 grudnia 1925 roku). – Warszawa : Państwowe wydawnictwo książek szkolnych, 1927. – 698 s.
303. Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej / F. Śliwiński. – Wyd. III. Książnica-atlas. – Lwów–Warszawa, 1932. – 208 s.
304. Śliwiński F. Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce Odrodzonej / F. Śliwiński. – Warszawa : Książnica Atlas, 1929. – 117 s.
305. Tobjański Z. Czesi w Polsce / Zbigniew Tobjański. – Kraków : Wyd. Towarzystwo społeczno-kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce, 1994. – 234 s.
306. Tomaszewski J. Ceska oświata na Wołyniu przed rokiem 1939 / Jerzy Tomaszewski // Przegląd Humanistyczny. – 1995. – № 6. – S. 87–98.
307. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1938–1939 / Jerzy Tomaszewski. – Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. – 224 s.
308. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / Ryszard Torzecki. – Kraków : Wyd. Literackie, 1989. – 468 s.
309. Trzebiatowski K. Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932 / Klemens Trzebiatowski / K. Trzebiatowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1970. – 367 s.
310. Wasilewski L. Istotna liczba Ukraińców w Polsce / L. Wasilewski // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – № 3. – S. 227–236.
311. Wasiluk J. Szkolnictwo mniejszości narodowych w Polsce w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej – próba porównań / Jerzy Wasiluk // Zeszyty politologiczne. – Białystok, 1994. – Z. 1. – S. 66–92.

312. Wasiluk J. Szkolnictwo Żydowskie w Drugiej Rzeczypospolitej / Jerzy Wasiluk // *Pogranicze*. – 1993. – T. 3. – S. 163–183.
313. Władze szkolne w latach 1917/1918–1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – 256 s.
314. Woźniak M. Żydowskie szkoły w II Rzeczypospolitej. Zarys problematyki / Magdalena Woźniak // *Studia o szkolnictwie i oświacie mniejszości narodowych w XIX i XX wieku* / pod. red. Stefanii Walasek. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 91–105.
315. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP / Urszula Wróblewska // *Nauka*. – 2011. – № 2. – S. 109–124.
316. Zieliński K. Szkolnictwo Żydowskie w Polsce w latach 1918–1939 / Konrad Zieliński // *Almanach Historyczny*. – Kielce : Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, 2003. – T. 5. – S. 211–257.
317. Witkowski W. Historia administracji w Polsce 1764-1989 / W. Witkowski. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2007. – S. 322-323.
318. Statystyka szkolnictwa 1931/1932 // *Statystyka Polski* wydawana przez Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1933. – 91 s.
319. Statystyka szkolnictwa 1937/1938 // *Statystyka Polski* wydawana przez Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1939. – 96 s.

Дисертації та автореферати дисертацій

320. Калинович В. Колониальный режим управления западноукраинскими землями в панской Польше (1918–1939 гг.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Калинович. – Львов, 1955. – 16 с.
321. Крамар Ю. В. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук: / Ю. Крамар. – Львів, 1998. – 16 с.
322. Крамар Ю. В. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Ю. В. Крамар; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2015. – 536 с.
323. Присташ Л. Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921–1939 рр.): автореф. дис. канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Л Присташ Львівський держ. ун-тет ім. Івана Франка. – Л., 1998. – 22 с.
324. Хмельовський П. М. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939) рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Хмельовський П. М. ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
325. Юхимюк О. Правовий статус органів місцевого самоврядування на території Західної України в складі Польщі (1918–1939): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: / О. Юхимюк. – Львів, 2004. – 17 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій Волонтир О.О. за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження

Список публікацій здобувача за темою дисертації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Волонтир О. О. Формування органів польської державної адміністрації на Волині (1919–1921) / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 3 (116). – С. 10–13.
2. Волонтир О. О. Луцька українська гімназія (1918–1939): проблеми створення та функціонування / О. О. Волонтир // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 74 (№ 7). – С. 45–48.
3. Волонтырь Е. А. Культурно-воспитательный процесс и ученическое самоуправление в Луцкой украинской гимназии (1918–1939) / Е. А. Волонтырь // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2014. – № 2 (March–April). – S. 21–26.
4. Волонтир О. О. Організаційні засади освіти національних меншин на території Волинського воєводства в першій половині 1920-х рр. / О. О. Волонтир // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Вид-во «Гілея», 2017. – Вип. 123 (№ 8). – С. 37–42.
5. Волонтир О. О. Професійно-технічна освіта у Волинському воєводстві за часів Другої Речі Посполитої / О. О. Волонтир // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. – Вип. (2)133. – С. 9–12.

Список публікацій здобувача за темою дисертації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Волонтир О. О. Навчальний процес у Луцькій українській гімназії / О. О. Волонтир // Дні науки історичного факультету – 2013 : матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Київ, 25 квітня 2013 р.). – Вип. VI. – Ч. 5. – К., 2013. – С. 73–75.
7. Волонтир О. О. Система управління освітою на Волині (1921–1939 рр.) / О. О. Волонтир // Матеріали VI Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.) : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 57–60.
8. Волонтир О. О. Реалізація положень польської державної реформи освіти 1932 р. на Волині / О. О. Волонтир // Шевченківська весна – 2014 : історія : матеріали XII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 25–28 березня 2014 р.). – Ч. IV. – К. : Логос, 2014. – С. 238–240.
9. Волонтир О. О. Шевченківські академії у Луцькій українській гімназії та ставлення польської влади / О. О. Волонтир // Києвознавчі читання : історичні та етнокультурні аспекти : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлинського (м. Київ, 27 березня 2014 р.). – К., 2014. – С. 94–98.
10. Волонтир О. О. Головні мотиви польської державної політики на Волині за програмою «волинського експерименту» / О. О. Волонтир // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського) : матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету». – К., 2016. – С. 330–332.
11. Волонтир О. О. Умови перебування на державній службі вчителів за часів панування Другої Речі Посполитої на Волині / О. Волонтир // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики : матеріали Всеукраїнської наукової

конференції, присвяченої 20-річчю прийняття Конституції України (м. Дніпро, 29-30 червня 2016 р.). – Дніпро : Роял Принт, 2016. – С. 229–231.

Відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи:

- VI Міжнародна наукова конференція молодих учених «Дні науки історичного факультету – 2013» (м. Київ, 25 квітня 2013 р.);
- VI Волинська Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція (м. Житомир, 15-16 листопада 2013 р.);
- XII Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2014: Історія» (м. Київ, 25–28 березня 2014 р.);
- Міжнародна науково-практична конференція «Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти», присвячена 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського (м. Київ, 27 березня 2014 р.);
- IX Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету», присвячена 150-річчю з дня народження М.С. Грушевського (м. Київ, 21 квітня 2016 р.);
- Всеукраїнська наукова конференція «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики», присвячена 20-річчю прийняття Конституції України (м. Дніпро, 29–30 червня 2016 р.).

Додаток Б

Викладачі Луцької української гімназії кінець 1920-х рр.

Джерело: фонди ВКМ. – Інв. № 13769 / КВ № 62170.

Додаток Б 1

Учні V класу Луцької української гімназії імені Лесі Українки в м. Луцьк,
1930 р.

Джерело: фонди ВКМ. – ДМ 15761.

Додаток Б 2

Учениці української жіночої гімназії у м. Луцьк, 1920-ті рр.

Джерело: фонди ВКМ. – Інв. № 13770 / КВ № 62171.

Додаток Б 3

Викладачі польської гімназії в Луцьку, 1930-ті рр.

Перший зліва – викладач німецької мови Кобилянський (племінник Ольги Кобилянської), крайній справа вчитель Таранок, стоїть другий справа вчитель Малатера

Джерело: фонди ВКМ. – Інв. № 13767 / КВ № 62169.

Додаток Б 4**Семінаристи Луцької вчительської семінарії, 1930-ті рр.**

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ № 4958.

Додаток В

Документ учнівський квиток учениці VIII класу Луцької української гімназії імені Лесі Українки, видане Кульчицькій Олені, навчальний рік 1932/1933 (документ збережене без фото). Учнівський квиток підписаний директором Борисом Білецьким

Джерело: фонди ВКМ. – Інв. № 11431 / KB № 52766.

Додаток В 1

Документ свідоцтво про здачу екзамену за результатами проходження ремісничих курсів на професію кравчині

Izba Rzemieślnicza w Lucku

Świadectwo
złożenia egzaminu czeladniczego

Imię Maria Ganczuk
Nazwisko Rozyszcza

urodzony dnia ~~16 grudnia~~ 21 grudnia 1907 r.
w Łowczynie powiat Łucki
województwo Podlaskie wojenacja Ukraino-rosyjska
złożył egzamin czeladniczy w rzemiośle Krawieckim starobym
w dniu 7 grudnia 1937 r.

i o mocy art. 155 Konstytucji Rzeczypospolitej
o dniu 14 sierpnia 1921 roku o prawie przemysłowym (Dz. U. R. P.
Nr. 53 poz. 468) w brzmieniu ustawy z dnia 10 marca 1933 r.
(Dz. U. R. P. Nr. 40 poz. 350) został czeladnikiem Krawieckim st.

Łuck dnia 7 grudnia 1937 r.

Komisja Egzaminacyjna Czeladnicza
dla rzemiosła Krawieckiego
w Łucku

Przewodniczący W. Majchura
p.o. Dyrektora J. Miliński

Zarejestrowano pod Nr. 563/37

Dokument jest przechowywany w zbiorach archiwalnych
Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego
w Warszawie do 12/31-1987r. Nr 3322

Janina
Janina

Джерело: фонди Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) КДФ – 17360 /
КВ 75199.

Додаток В 2

Документ Zawiadomienie szkolne (шкільний табель успішності детально у перекладі – посвідчення) на Романюка, 1909 року народження, учня Луцької повітової однокласної школи (szkola powszechna jednoklasowa). Видане 20. 06. 1924 р.

Rzeczpospolita Polska

Szkoła Powszechna jednoklasowa w *Hamienkach*

Rocznik *I* Oddział *I* L. katal. klasowego *18*.

Zawiadomienie szkolne.

Na Romanuk, urodzony dnia *21 stycznia 1909*
 w *Hamienkach* w wojew. *Wołyńskim* religii *pramocian*
 obrządku —, rozpoczynający naukę szkolną w roku szk. *1922*.
 uczęszcza do szkoły tutejszej od *1922 po 20/VI-1924 r.*

Rok szkolny 192 <i>3/24</i>		I półrocze:	II półrocze:
Zachowanie się:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
Wiedza:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w nauce religii:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w języku polskim:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w języku ruskim:		—	—
w języku ukraińskim:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w rachunkach z geometrią:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w przyrodzie:		—	—
w geografii:		—	—
w historii:		—	—
w rysunkach:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w robotach:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w śpiewie:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
w grach i w gimnastyce:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
Porządek zewnętrzny i wewnątrzplacowy:		<i>bardzo dobrze</i>	<i>bardzo dobrze</i>
Liczba opuszczonych lekcji i dni szkolnych: Inne spr.		—	—
Podpis ojca, matki lub opiekuna:		<i>Georgij Romanuk</i>	<i>Georgij Romanuk</i>

w *20/VI* dnia 192 *4*.

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ 13938 / КВ № 63034.

Додаток В 3

Документ висновок про закінчення шкільного навчального року видане на учня Романюка щодо переведення цього учня на наступний третій рік навчання Луцької повітової однокласної школи (szkola powszechna jednoklasowa). Видане 20. 06. 1924 р.

Ostateczny wynik postępu z końcem roku szkolnego.

Na podstawie powyższych postępów uznaje się Ma Romanian
 uzdolnionego do przejścia do oddziału III (na rocznik III) szkoły jednoklasowej.

W Łanicy dnia 20/VI 192 4

Jan Roman (Dyrektor) Jan Roman (Nauczyciel religii) Jan Roman (Gospod. Kuch.)

U W A G A.

1. Do wypełnienia w razie przejścia ucznia (uczennicy) do innej szkoły (§ 95 Regul.).

był uczniem uczennicą tutejszego zakładu do dnia 192

Niniejsze zawiadomienie wydaje się po myśl § 95 Regulaminu z powodu przejścia tego ucznia tej uczennicy do szkoły powszechnej w

W dnia 192

Jan Roman (Dyrektor) Jan Roman (Nauczyciel religii) Jan Roman (Gospod. Kuch.)

2. Do wypełnienia w razie ukończenia nauki codziennej (§ 96 Regul.).

Na podstawie powyższych postępów uznaje się, że uczeń ten uczennica ta uczynił zadanie obowiązkowej uczęszczania na naukę codzienną. W myśl artykułu 31 kr. ust. szk. z dn. 23 maja 1895 (Dz. U. Kr. Nr. 57) jest on obowiązan do uczęszczania na naukę dopóki nie

W dnia 192

Jan Roman (Dyrektor) Jan Roman (Nauczyciel religii) Jan Roman (Gospod. Kuch.)

SKALA OCENY

Wzrost	ciężar ciała	ciężar serca	ciężar płuc	ciężar wątroby	ciężar nerek	ciężar pęcherzyka żółciowego	ciężar trzustki	ciężar śledziony	ciężar wątroby	ciężar nerek	ciężar pęcherzyka żółciowego	ciężar trzustki	ciężar śledziony
1	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry	bardzo dobry
2	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry	dobry

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ 13938 / KB № 63034.

Додаток В 4

Документ свідоцтво видане на ім'я Анни Іванової (20.10.1906 року народження) про закінчення 8-го класу Луцької приватної змішаної 8-ми класної гімназії імені А. Н. Коленко з російською мовою навчання. Оригінал документу видано польською мовою, 27.03.1926 р.

8 kl. prywatne koedukacyjne gimnazjum A. Kolenko
z językiem nauczania rosyjskim.
w Lucku na Wołyniu.

№ 11 Świadcetwo

Anna Ivanowa
urodzona dnia 20 października roku 1906 w m. Achtyrce
z Chrześcijaństwa wyznania prawosławnego wstąpił a
do klasy II w roku 1917 ukończył kurs klasy osmiej w roku 1925 w 8 kl.
prywatnym koedukacyjnym gimnazjum A. Kolenko z językiem nauczania rosyjskim w
Lucku i składał w tej szkole egzamin końcowy w roku 1925.

Na tej podstawie wydaje się świadectwo następujące:

Obyczaje: bardzo dobre

1) W nauce religii	<u>dobre</u>
2) „ języku polskim	<u>dostateczne</u>
3) „ języku rosyjskim	<u>dobre</u>
4) „ języku łacińskim	<u>dobre</u>
5) „ matematyce	<u>dobre</u>
6) „ fizyce	<u>bardzo dobre</u>
7) „ kosmografii	<u>bardzo dobre</u>
8) „ przepisywane mierzony	<u>dobre</u>
9) „ historii powszechnej	<u>dobre</u>
10) „ historii Polski	<u>dostateczne</u>
11) „ nauce o Polsce współczesnej	<u>bardzo dobre</u>
12) „ geografii powszechnej	<u>dobre</u>
13) „ geografii Polski	<u>bardzo dobre</u>
14) „ przyrodoznawstwie	<u>dobre</u>
15) „ języku ukraińskim	<u>dobre</u>
16) „ języku francuskim	<u>dostateczne</u>
17) „ języku niemieckim	<u>dostateczne</u>

Wobec powyższych postępów Anna Ivanowa
otrzymuje niniejszem świadectwo z ukończenia 8 kl. prywatnego koedukacyjnego gimnazjum
A. Kolenko z językiem nauczania rosyjskim w Lucku.
W Lucku na Wołyniu dnia 27 marca 1926 r.

Dyrektor Mironow
Członkowie Rady Pedagogicznej W. Gromyko
Sekretarz Rady Pedagogicznej K. Lashmanov

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ: Інв. № 2452 / KB № 12232.

Додаток В 5

Документ свідоцтво видане на ім'я Анни Іванової (20.10.1906 року народження) про закінчення 8-го класу Луцької приватної змішаної 8-ми класної гімназії імені А. Н. Коленко з російською мовою навчання (документ перекладено з оригіналу польською мовою). Видане 27.03.1926 р.

Частная Луцкая смешанная 8 классная гимназия А. Н. Коленко
с языком преподавания русским.

№ 44 **Свидѣтельство**
(Переводъ съ польскаго)

Анна Иванова года
родивш адрес дня 20 Октября 1906
въ Вузырков, Харьковск., въ роиспольданія православного
поступила въ II классъ въ 1917 году, окончила курсъ VIII класса
въ 1925 году въ частной Луцкой смешанной 8 классной гимназии А. Н. Коленко
съ языкомъ преподаванія русскимъ и подвергалъ съ этой гимназии окончательному
испытанію въ 1925 году.

На основаніи этого выдается слѣдующее свидѣтельство:

Поведеніе отличное

Успѣхи въ предметахъ:

1) Въ Законѣ Божіемъ	<u>хороше</u>
2) « польскомъ языкѣ	<u>добрыми успѣхами</u>
3) « русскимъ языкѣ	<u>отлично</u>
4) « латинскомъ языкѣ	<u>хороше</u>
5) « математики	<u>хороше</u>
6) « физикѣ	<u>отлично</u>
7) « космографіи	<u>отлично</u>
8) « исторіи общей	<u>хороше</u>
9) « исторіи Польши	<u>добрыми успѣхами</u>
10) „ наукъ о Польшѣ современной	<u>отлично</u>
11) „ географіи общей	<u>хороше</u>
12) „ географіи Польши	<u>отлично</u>
13) „ природовѣдѣніи	<u>хороше</u>
14) „ украинскомъ языкѣ	<u>хороше</u>
15) „ французскомъ языкѣ	<u>добрыми успѣхами</u>
16) „ нѣмецкомъ языкѣ	<u>хороше</u>

Въ виду вышеуказанныхъ успѣховъ Анна Иванова
получаетъ се свидѣтельство объ окончаніи
частной Луцкой 8 классной смешанной гимназии А. Н. Коленко съ языкомъ преподаванія русскимъ.

Луцкъ дня 27 марта 1926 года.

Директоръ Миронъ Коцуръ
Членъ Педагогическаго Совета А. Сорокинъ
Секретарь Педагогическаго Совета Е. Заваровъ

В КИЗКУ

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ: Інв. № 2452 / KB № 12232.

Додаток В 6

Диплом про присвоєння професійної кваліфікації вчителя з французької мови з можливістю викладання у загальноосвітніх школах та вчительських семінаріях. Виданий у Варшаві, 30 серпня 1934 р. на ім'я Helena Wojnowa.

Додаток В 7

Документ свідоцтво видане на ім'я Анни Іванової (20.10.1906 року народження) про закінчення 8-го класу Луцької приватної змішаної 8-ми класної гімназії імені А. Н. Коленко з російською мовою навчання (оригінал польською мовою). Видане 27.03.1926 р.

8. kl. prywatne koedukacyjne gimnazjum A. Kolenko
z językiem nauczania rosyjskim.
w Lucku na Wołyniu.

№ *116* Świadcetwo
Anna Ivanowa

urodzona dnia *20 października* roku *1906* w m. *Achtyrce*
z *Przyznania* *prawosławnego* wstąpiła
do klasy *II* w roku *1917* ukończyła kurs klasy *III* w roku *1925* w 8 kl.
prywatnem koedukacyjnem gimnazjum A. Kolenko z językiem nauczania rosyjskim w
Lucku i składała w tej szkole egzamin końcowy w roku *1925*

Na tej podstawie wydaje się świadectwo następujące:

Obyczaj: *bardzo dobre*

1) W nauce religii	<i>dobre</i>
2) „ języku polskim	<i>dostateczne</i>
3) „ języku rosyjskim	<i>dobre</i>
4) „ języku łacińskim	<i>dobre</i>
5) „ matematyce	<i>dobre</i>
6) „ fizyce	<i>bardzo dobre</i>
7) „ kosmografji	<i>bardzo dobre</i>
8) „ geografji	<i>dobre</i>
9) „ historii powszechnej	<i>dobre</i>
10) „ historii Polski	<i>dostateczne</i>
11) „ nauce o Polsce współczesnej	<i>bardzo dobre</i>
12) „ geografji powszechnej	<i>dobre</i>
13) „ geografji Polski	<i>bardzo dobre</i>
14) „ przyrodoznawstwie	<i>dobre</i>
15) „ języku ukraińskim	
16) „ języku francuskim	<i>dostateczne</i>
17) „ języku niemieckim	

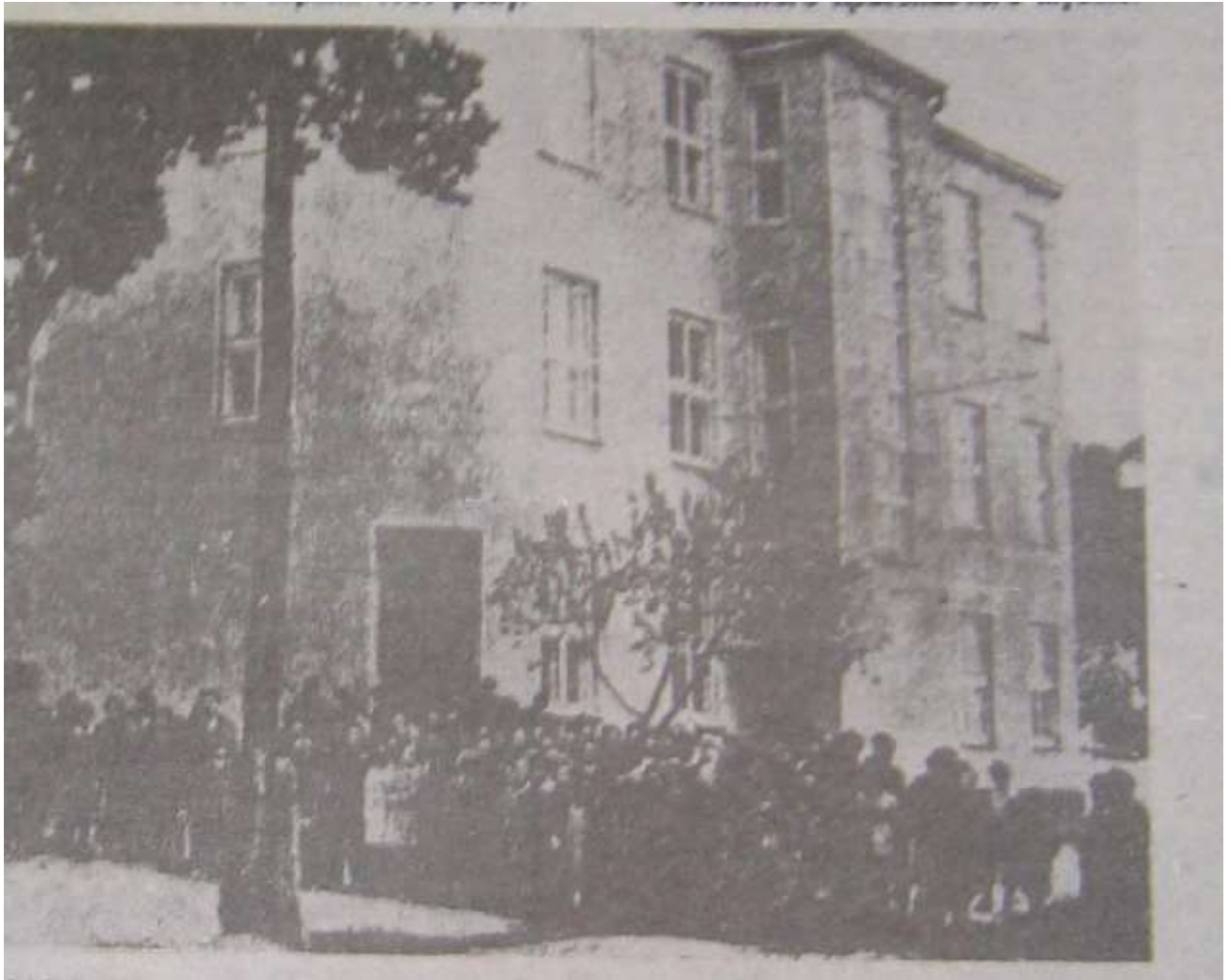
Wobec powyższych postępów *Anna Ivanowa*
otrzymuje niniejszem świadectwo z ukończenia 8 kl. prywatnego koedukacyjnego gimnazjum
A. Kolenko z językiem nauczania rosyjskim w Lucku.
W Lucku na Wołyniu dnia *27 marca* 1926 r.

Dyrektor *Mironow*
Członkowie Rady Pedagogicznej *W. Janyłowicz*
Sekretarz Rady Pedagogicznej *K. Zasmianow*

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ: Інв. № 2452 / KB № 12232.

Додаток Г

Фото приміщення чеської школи в Луцьку кінця 1920-х рр. за матеріалами, що були надруковані у чеській Волинській газеті «Краянське лісти» за 16 червня 1939 р. (за спогадами Святослава Новака учня цієї школи у 1928-1929 навчальному році).

Джерело: Газета Волинь від 22 січня 1993 р. фото зі статті «Чеська школа в Луцьку» до 125-річчя чеської еміграції на Волині, автор публікації Л. Потапчук.

Додаток Г 1

Фото державної гімназії імені М. Коперніка у Володимирі (нині м. Володимир-Волинський Волинської області), ймовірно 1936 р.

Джерело: фонди ВКМ. – КДФ: № 2370 / КВ № 9470, журнал «Wideta» видання державної гімназії імені М. Коперніка у Володимирі, № 8-9, ст. 28.

Додаток Д

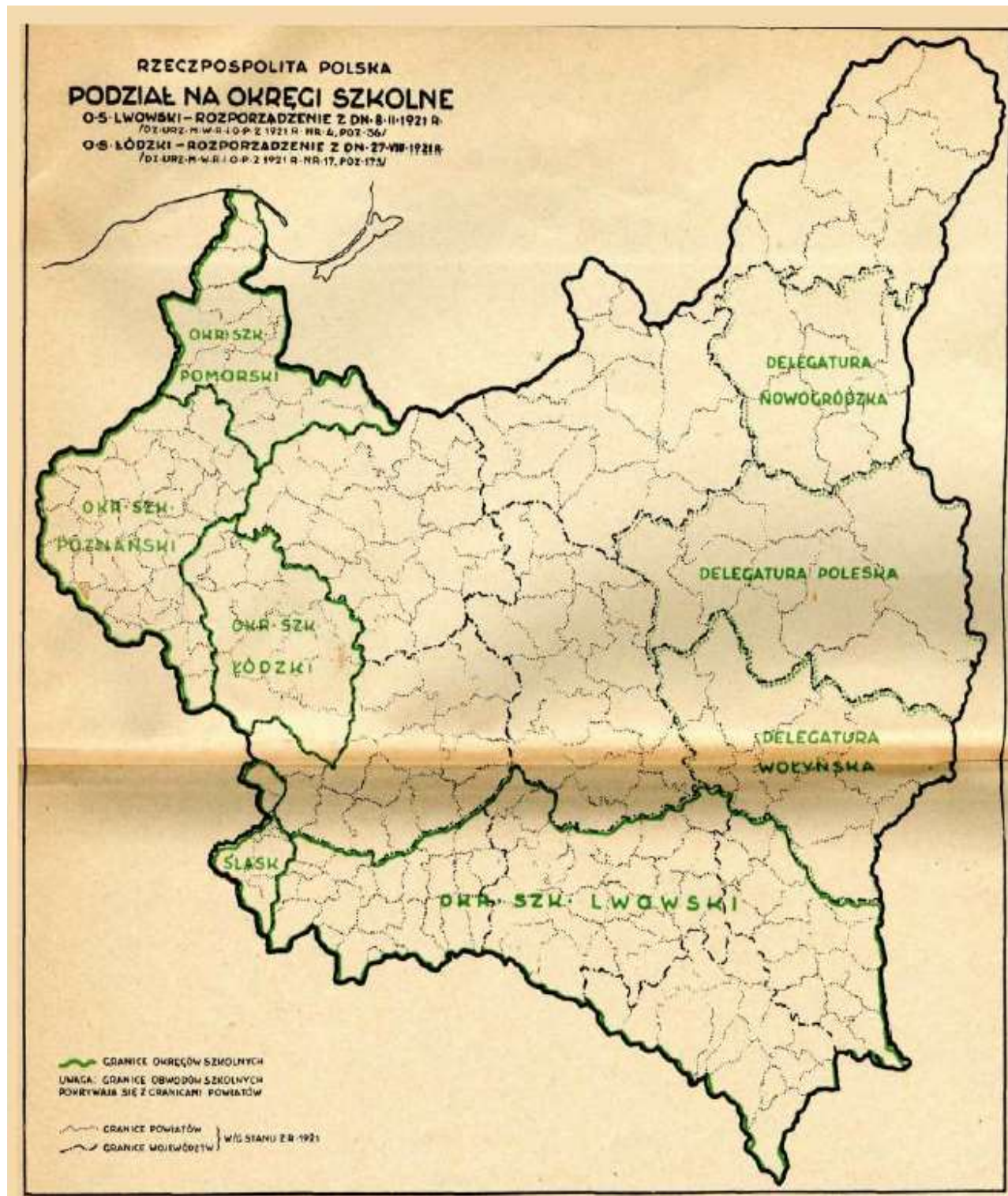
Поділ на шкільні округи. Створення перших округів Польської держави: Поморського та Познанського. Розпорядження Min. WRiOP від 26.01.1921 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – С. 268.

Додаток Д 1

Поділ на шкільні округи. Створення перших Львівського та Лодзького шкільних округів. Розпорядження Min. WRiOP від 08.11.1921 р. та 27.08.1921 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 269.

Додаток Д 2

Шкільні округи Другої Речі Посполитої, розпорядження Min. WRiOP від 18.09.1921 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 270.

Додаток Д 3

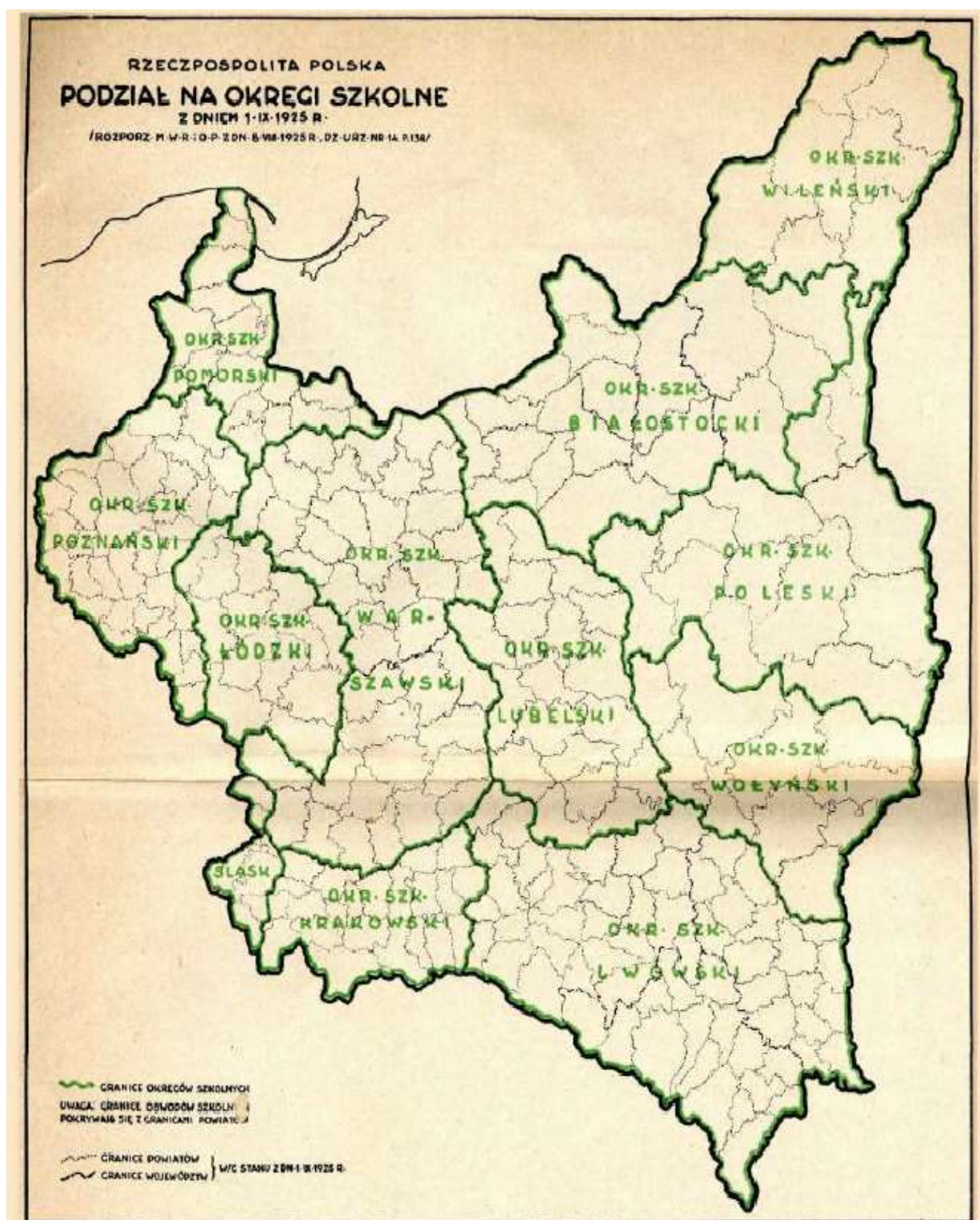
Поділ на шкільні округи станом на 16.05.1922 р., розпорядження Min. WRiOP
від 03.05.1922 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 271.

Додаток Д 4

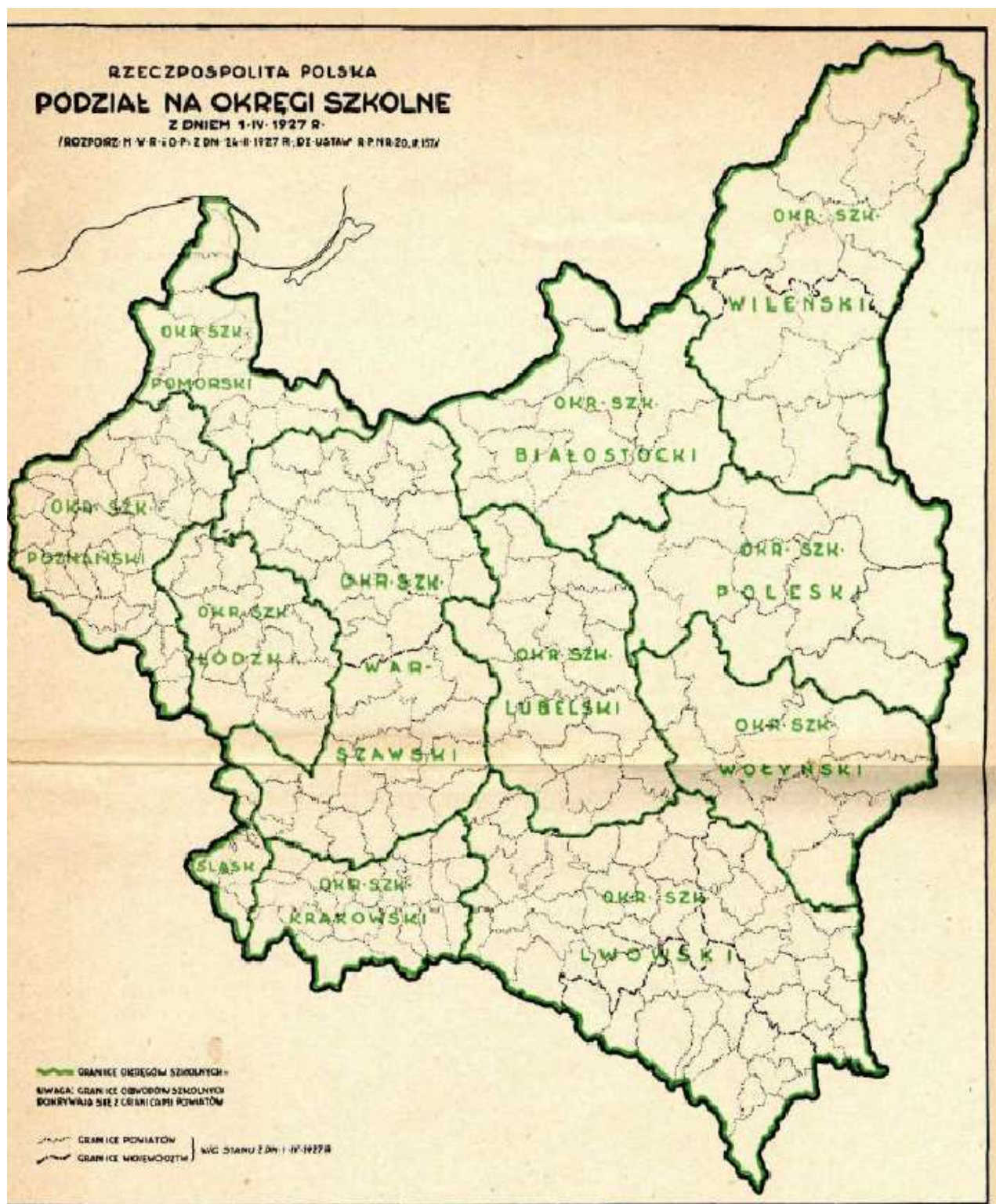
Поділ на шкільні округи станом на 01.09.1925 р., розпорядження Min. WRiOP
від 08.08.1925 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 272.

Додаток Д 5

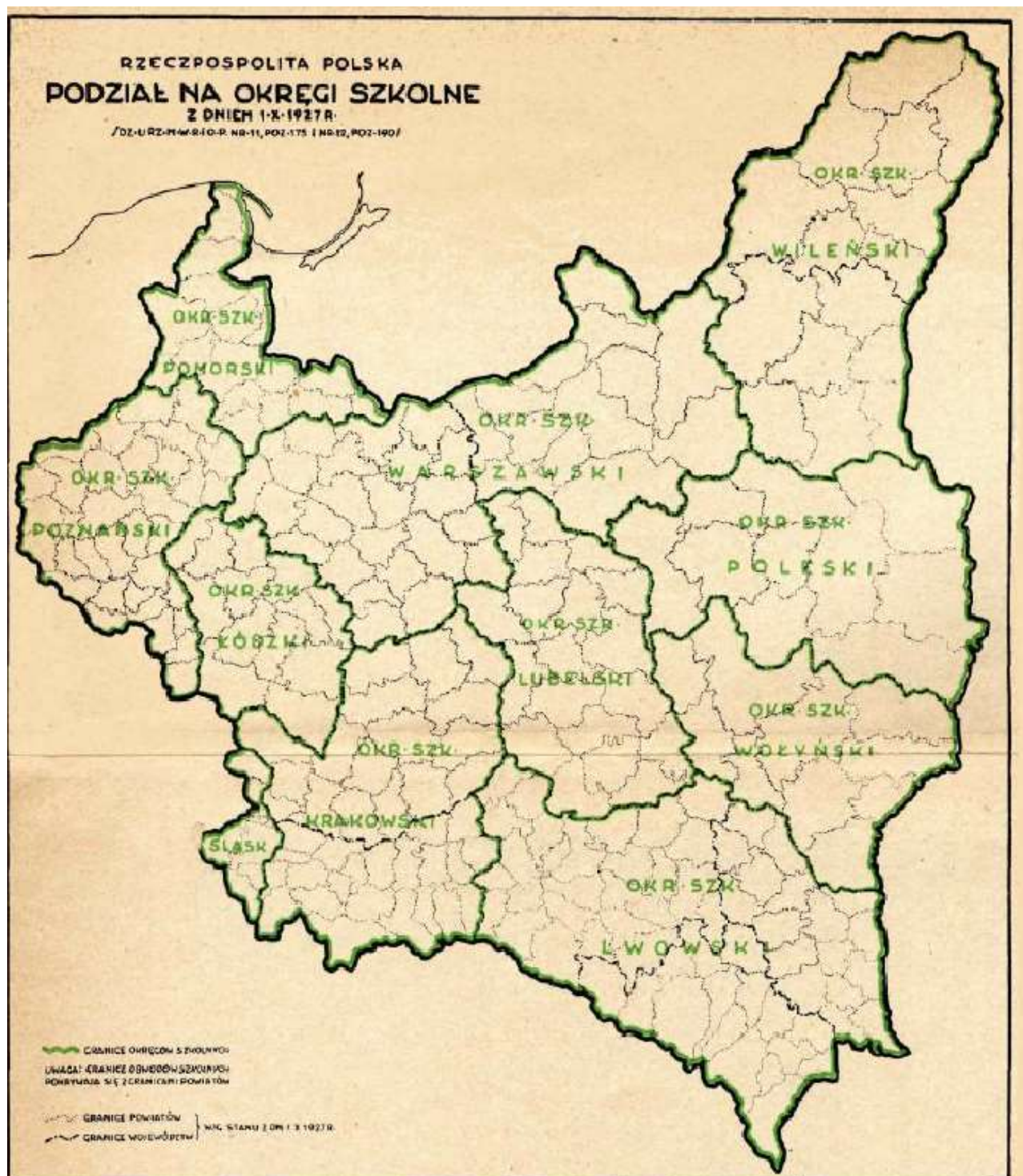
Поділ на шкільні округи станом на 01.06.1927 р., розпорядження Min. WRiOP
від 24.11.1927 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 273.

Додаток Д 6

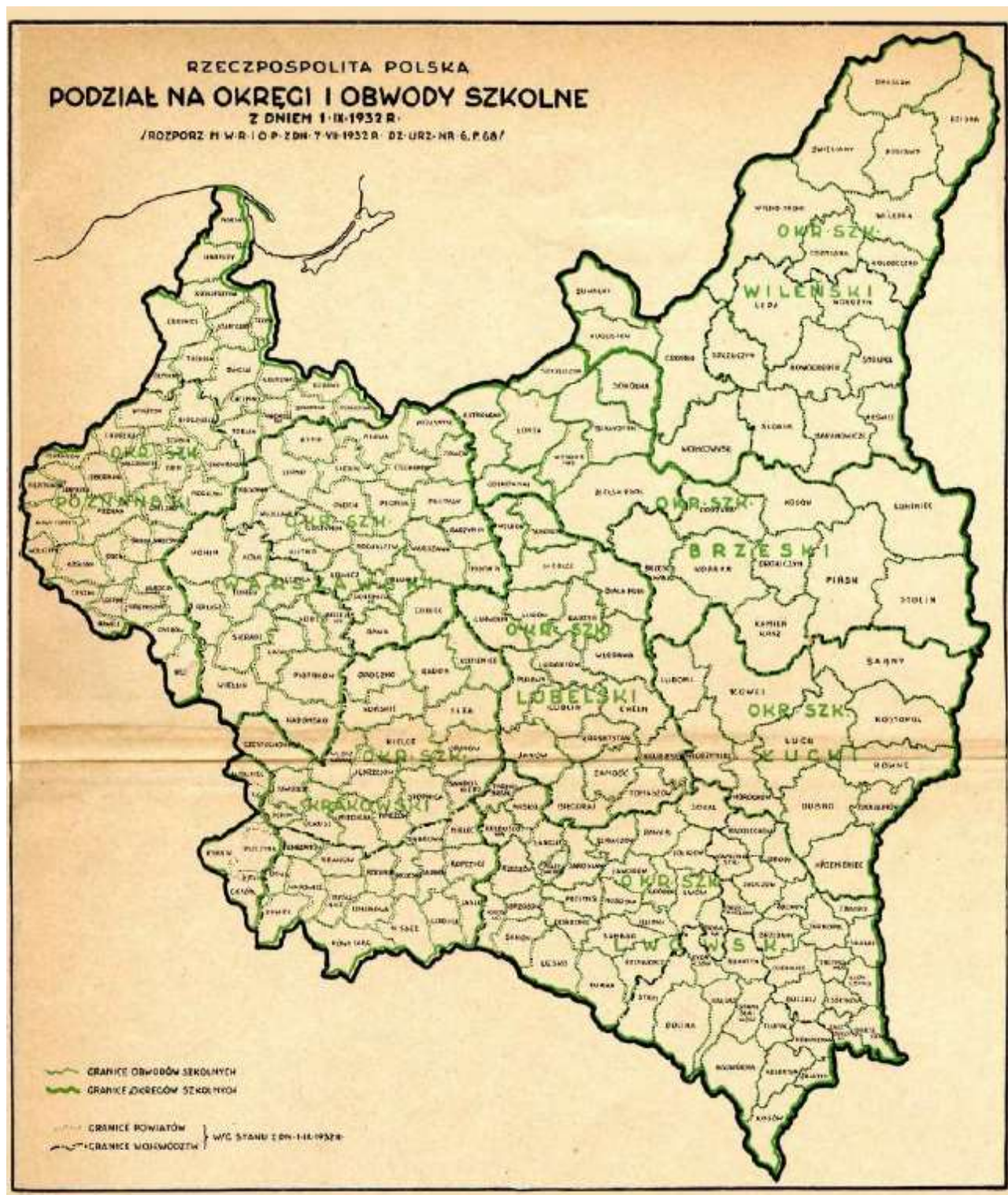
Поділ на шкільні округи станом на 01.10.1927 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 274.

Додаток Д 7

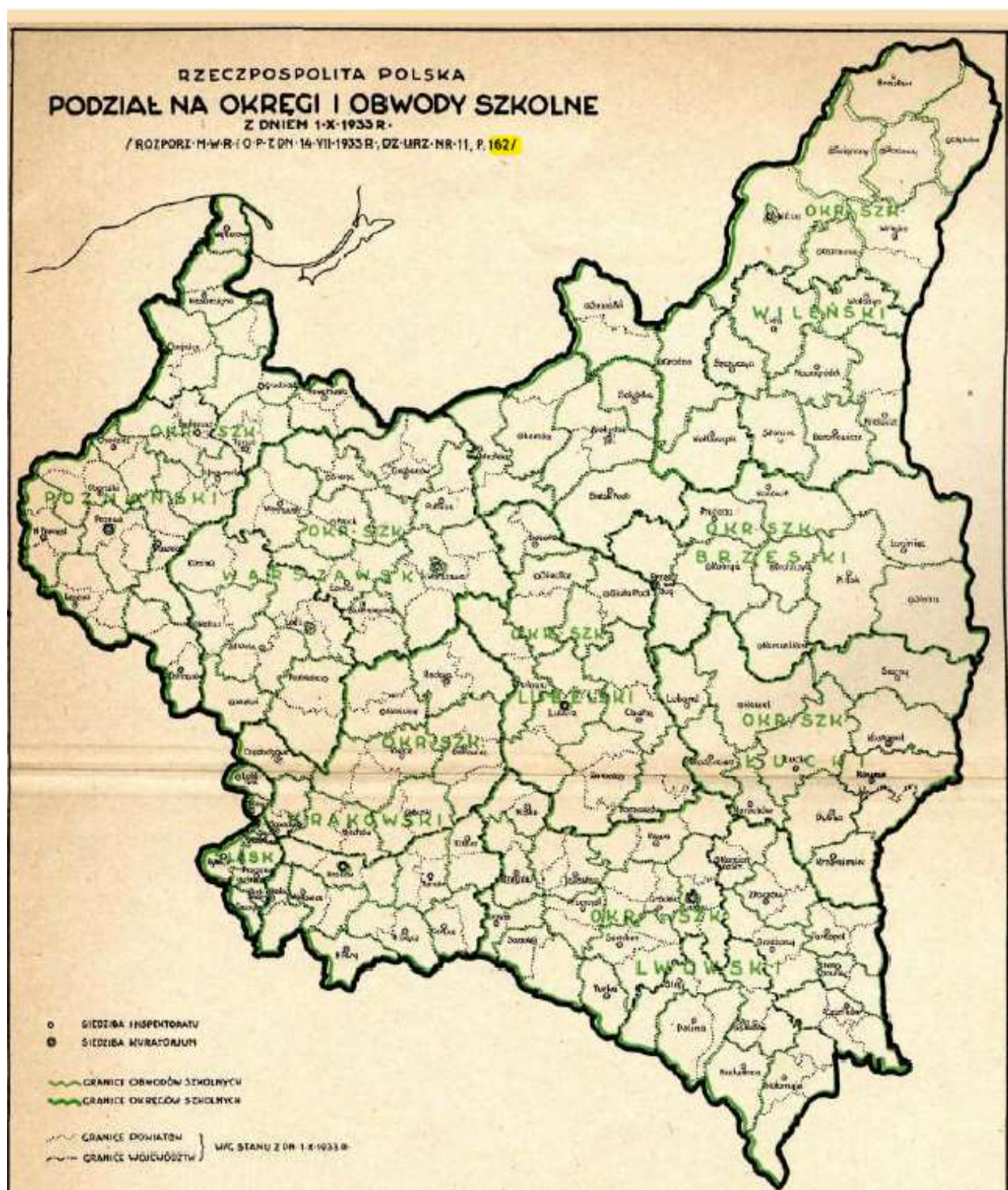
Поділ на шкільні округи та шкільні інспекторати станом на 01.09.1932 р.
розпорядження Min. WRiOP від 07.07.1932 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 275.

Додаток Д 8

Поділ на шкільні округи та шкільні інспекторати станом на 01.10.1933 р.
розпорядження Min. WRiOP від 14.07.1933 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 276.

Додаток Д 9

Поділ на шкільні округи та шкільні інспекторати станом на 01.09.1937 р.
розпорядження Min. WRiOP від 15.05.1937 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 277.

Додаток Д 10

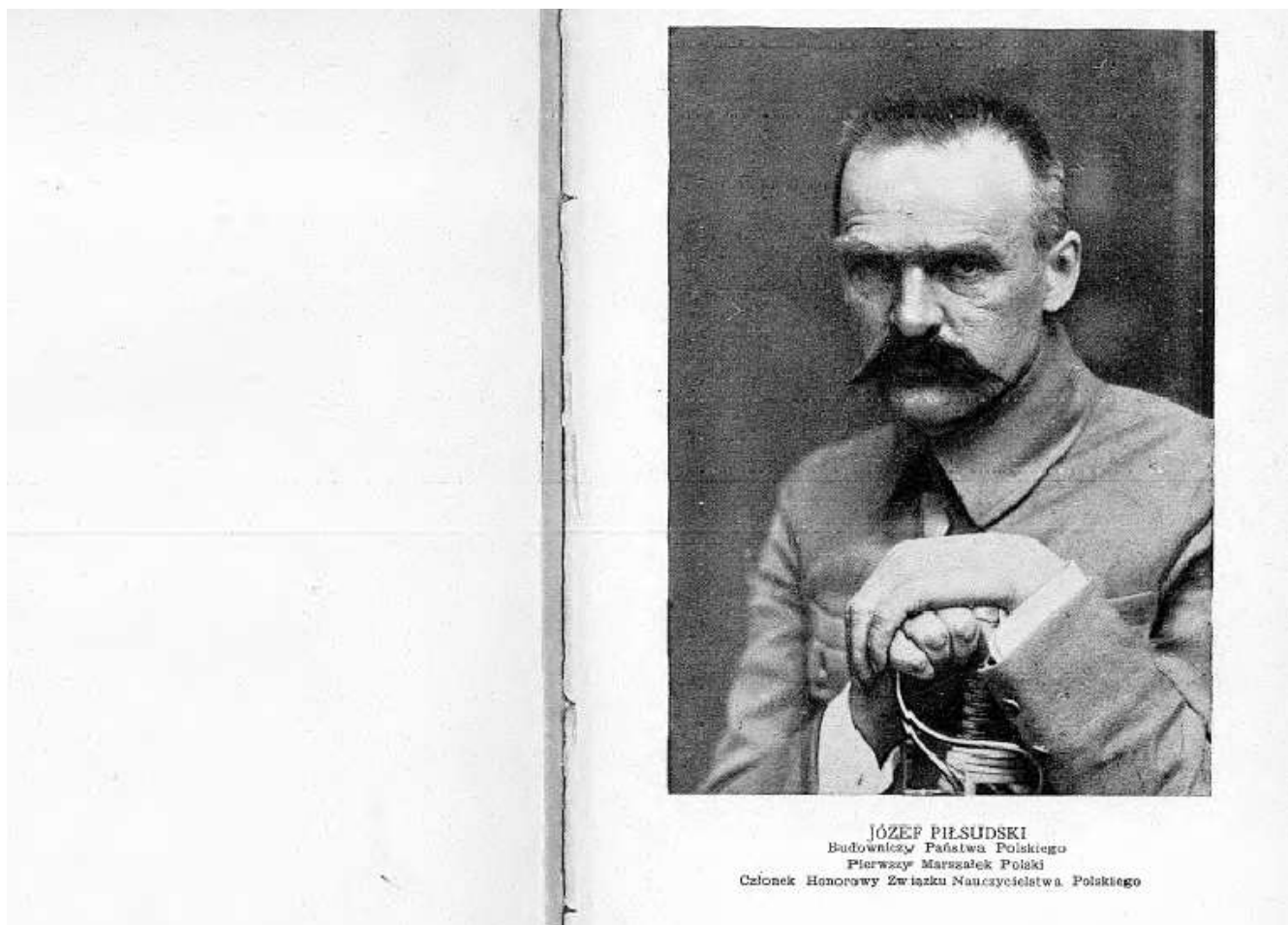
Поділ на шкільні округи та шкільні інспекторати станом на 01.04.1938 р.
розпорядження Min. WRiOP від 08.02.1938 р.

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – C. 278.

Додаток Е

На фото Юзеф Пілсудський

Джерело: Szkice z dziejów związku nauczycielstwa polskiego. Związek nauczycielstwa polskiego. – Warszawa, 1939.

Додаток Е 1

На фото Ксаверій Праусс перший міністр освіти незалежної Польської держави

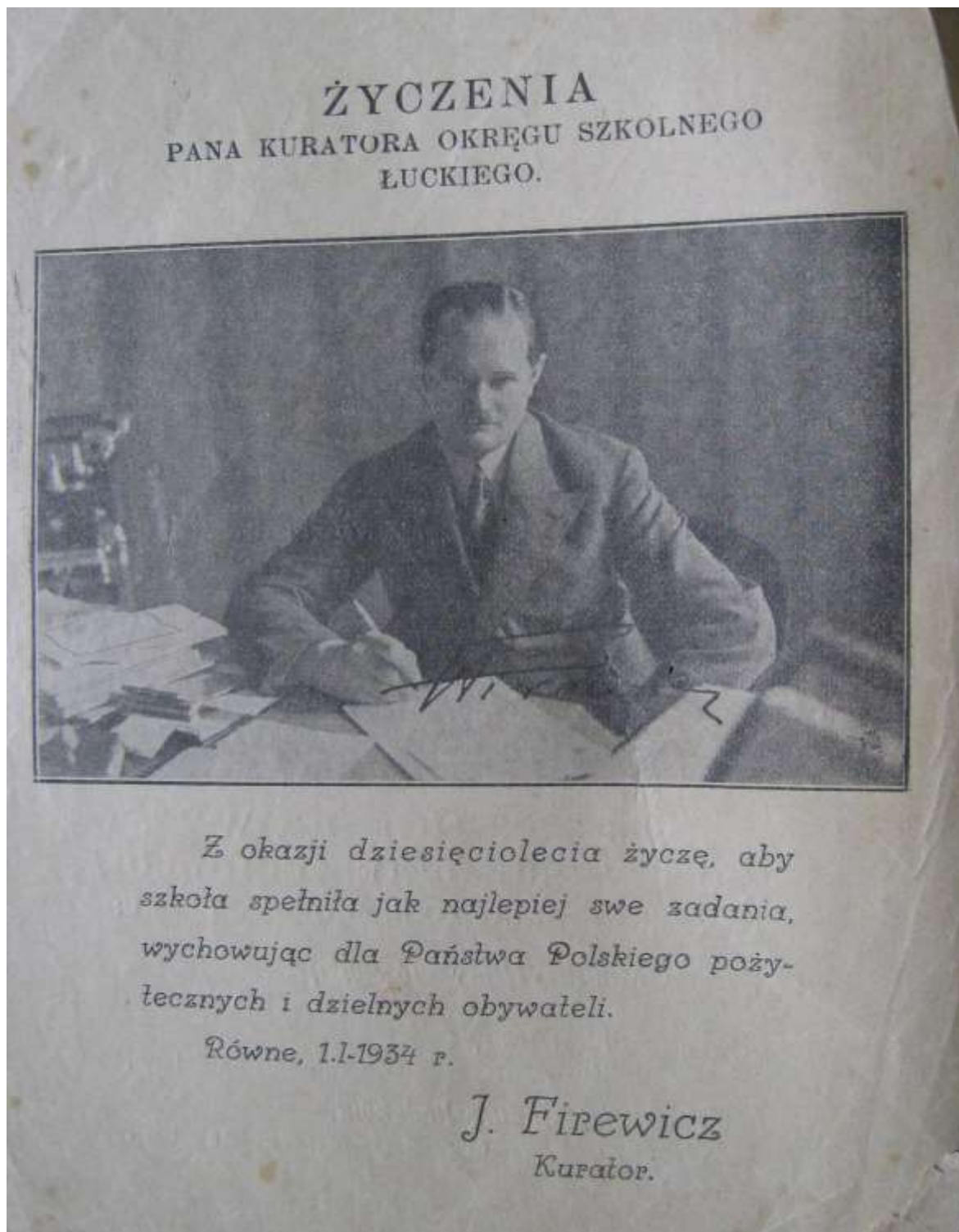

KSAWERY PRAUSS
członek honorowy ZNP, wiceprezes Zrzeszenia Naucz. Polskich
Szkół Średnich, pierwszy Minister Oświaty w Polsce Niepodległej

Джерело: Szkice z dziejów związku nauczycielstwa polskiego. Związek nauczycielstwa polskiego. – Warszawa, 1939.

Додаток Е 2

На фото Куратор Луцького шкільного округу J. Firewicz. Вітання з нагоди 10-ї річниці заснування приватної вчительської семінарії ім. Г. Колонтая в Луцьку.

Джерело: фонди ВКМ. – ДМ: № 4932. – С. 4.

Додаток Е 3

На фото Генріх Юзевський, Волинський воєвода

Джерело: фонди ВКМ. – ДМ: № 4932. – С. 3.

Додаток Є

План шкільних годин на навчальний рік 1930-1031 для державних гімназій з математично-природничим напрямом навчання, затверджених Min. WRiOP від 2 січня 1929 р.

Назва навчального предмету	Клас					Разом годин
	IV (I)	V (II)	VI (III)	VII (IV)	VIII (V)	
Релігія	2	2	2	2	2	10
Польська мова	4	3	3	4	4	18
Загальне мовлення	3	3	3	3	3	15
Історія	2	2	2	3	} 3	10
Географія	2	2	2	—		7
Природознавство	2	3	3	3	—	11
Фізика з хімією та астрономією	4	4	4	5	5	22
Математика	4	4	4	5	5	22
Філософія	—	—	—	—	3	3
Малювання	2	2	2	2	2	10
Трудове навчання	2	2	2	—	—	6
Фізична культура	3	3	3	3	3	15
	30	30	30	30	30	150

Джерело: Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Wyd. III. Książnica-atlas. – Lwów–Warszawa, 1932. – С. 111.

Додаток Є 1

План шкільних годин на навчальний рік 1930-1031 для державних гімназій з гуманістичним напрямом навчання, затверджених Min. WRiOP від 2 січня 1929 р.

Назва навчального предмету	Клас					Разом годин
	IV (I)	V (II)	VI (III)	VII (IV)	VIII (V)	
Релігія	2	2	2	2	2	10
Польська мова	4	4	4	4	4	20
Латинська мова	6	5	5	5	4	25
Загальне мовлення	4	4	4	4	4	20
Історія	3	4	4	5	} 3	17
Географія	2	2	2	—		7
Природознавство	2	2	—	—	—	4
Фізика з хімією та астрономією	—	—	3	4	4	11
Математика	4	4	3	3	3	17
Філософія	—	—	—	—	3	3
Фізична культура	3	3	3	3	3	15
	30	30	30	30	30	150

Джерело: Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Wyd. III. Książnica-atlas. — Lwów—Warszawa, 1932. — С. 111.

Додаток Є 2

План шкільних годин для класичного відділу державних гімназій нового типу навчання класичного відділу (нового типу мається на увазі після реформи 1932 р.)

Назва навчального предмету	Клас					Разом годин
	IV (I)	V (II)	VI (III)	VII (IV)	VIII (V)	
Релігія	2	2	2	2	2	10
Польська мова	4	3	3	3	3	16
Латинська мова	6	6	6	5	4	27
Грецька мова	—	5	6	6	5	22
Загальне мовлення	4	3	3	3	2	15
Історія	4	3	3	3	} 3	14
Географія	—	2	2	—		5
Природознавство	4	—	—	—	—	4
Фізика з хімією та космографією	—	—	—	3	3	6
Математика	3	3	2	2	2	12
Філософія	—	—	—	—	3	3
Фізична культура	3	3	3	3	3	15
	30	30	30	30	30	150

Джерело: Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Wyd. III. Książnica-atlas. — Lwów—Warszawa, 1932. — С. 112.

Додаток Є 3

План шкільних годин у вчительських семінаріях з польською мовою навчання затверджених Min. WRiOP від 30 травня 1926 р.

Назва навчального предмету	Курс					Разом годин
	I	II	III	IV	V	
Релігія	2	2	2	2	2	10
Польська мова	4	4	4	5	4	21
Загальне мовлення	3	3	3	2	2	13
Історія	2	3	4	2	} 3	11
Географія	4	3	2	—		3 9
Фізика з хімією та астрономією	—	—	3	4	4	11
Математика	4	4	3	3	3	17
Філософія	—	—	—	—	3	3
Фізична культура	3	3	3	3	3	15
	30	30	30	30	30	150

Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Wyd. III. Książnica-atlas. — Lwów—Warszawa, 1932. — С. 92.

Додаток Є 4

План шкільних годин у двомовних вчительських семінаріях затверджених Min. WRiOP від 30 травня 1926 р.

Назва навчального предмету	Курс					Разом годин
	I	II	III	IV	V	
Релігія	2	2	2	2	2	10
Польська мова	4	4	4	4	4	20
Іноземна мова	4	4	4	4	4	20
Język obcy	2	2	2	2	2	10
Історія	2	3	3	2	} 2	10
Географія	3	3	3	—		2 9
Фізика з хімією та мінералогією	3	3	2	2	—	10
Математика	4	3	3	2	2	14
Біологія (ботаніка, зоологія, анатомія з фізіологією) і гігієна	2	2	4	—	2	10
Музика, співи, гра на скрипці	2	3	2	2	3	12
Фізична культура	2	2	2	2	2	10
Каліграфія	1	—	—	—	—	1
Малювання	2	2	2	2	} 2	9
Трудове навчання	2	2	2	—		7
Філософія (психологія і наука про дитину, історія виховання та педагогіка;	—	—	—	6	5	11
методика навчання з основами практики)	—	—	—	6	—	12
	35	35	35	36	36	177

Śliwiński F. Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Wyd. III. Książnica-atlas. — Lwów—Warszawa, 1932. — С. 93.

Додаток Ж

Очільники Ministerstwa WRiOP, які обіймали посади впродовж 1917/1918 – 1937/1938 pp.

<i>Ім'я та прізвище</i>	<i>Період перебування на посаді</i>
Prof. Jyzef Mikułowski-Pomorski	Дир. Деп. WRiOP З 23 січня 1917 р. до 7 грудня 1917 р.
Prof. Inż. Antoni Ponikowski	Керівник Від 7 грудня 1917 р. до 27 лютого 1918 р.; від 27 лютого 1918 р. до 4 квітня 1918 р.; від 4 квітня 1918 р. до 5 вересня 1918 р.; від 26 жовтня 1918 р. до 4 листопада 1918 р.
Dr, Bronisław Dembiński	Керівник від 4 листопада 1918 р. до 14 листопада 1918 р.
Ksawery Prauss	Від 17 листопада 1918 р. до 16 січня 1919 р.
Prof. Dr. Jan Łukasiewicz	від 16/20 січня 1919 р. до 9 грудня 1919 р.
Tadeusz Łopuszański	Від 13 грудня 1919 р. до 9 червня 1920 р.; від 23 червня 1920 р. до 24 липня 1920 р.
Maciej Rataj	Від 24 липня 1920 р. до 13 вересня 1921 р.
Prof. Inż. Antoni Ponikowski	Від 19 вересня 1921 р. до 5 березня 1922 р.; від 10 березня 1922 р. до 6 червня 1922 р.
Artur Śliwiński	Від 28 червня 1922 р. до 7 липня 1922 р. * від 28 червня 1922 р. до 31 липня 1922 р. – в. о. Prof. Jyzef Mikułowski-Pomorski
Prof. Dr. Julian Ignacy Nowak	Від 31 липня 1922 р. до 21 серпня 1922 р.
Prof. Dr. Kazimierz Władysław Kumanieck	Від 21 серпня 1922 р. до 14 грудня 1922 р.
Prof, Jyzef Mikułowski-Pomorski	Від 16 грудня 1922 р. до 26 травня 1923 р.
Prof. Dr. Stanisław Głąbiński	Від 28 травня 1923 р. до 27 жовтня 1923 р.
Prof. Dr. Stanisław Grabski	27 жовтня 1923 р. до 14/15 грудня 1923 р.
Dr. Bolesław Miklaszewski	Від 19 грудня 1923 р. до 11 грудня 1924 р.
Prof. Dr. Jan Zawidzki	Від 11 грудня 1924 р. до 25 березня 1925 р.
Prof. Dr. Stanisław Grabski	Від 25 березня 1925 р. до 14 листопада 1925 р.; Від 20 листопада 1925 р. до 5 травня 1926 р.; від 10 травня 1926 р. до 15 травня 1926 р.
Prof. Jyzef Mikułowski-Pomorski	Від 15 травня 1926 р. до 4 червня 1926 р.; Від 8 червня 1926 р. до 7 липня 1926 р.
Prof. Antoni Sujkowski	Від 7 липня 1926 р. до 24 вересня 1926 р.; Від 27 вересня 1926 р. до 30 вересня 1926 р.
Prof. Dr. Kazimierz Bartel	Від 2 жовтня 1926 р. до 9 січня 1927 р.
Dr. Gustaw Dobrucki	Від 9 січня 1927 р. до 27 червня 1928 р.
Dr. Kazimierz Świtalski	Від 27 червня 1928 р. до 13 квітня 1929 р.

<i>Ім'я та прізвище</i>	<i>Період перебування на посаді</i>
Dr. Sławomir Czerwiński	Від 14 квітня 1929 р. до 7 грудня 1929 р.; від 29 грудня 1929 р. до 17 березня 1930 р.; від 29 березня 1930 р. до 23 серпня 1930 р.; від 25 серпня 1930 р. до 4 грудня 1930 р.; від 4 грудня 1930 р. до 26 травня 1931 р.; від 26 травня 1931 р. до 4 серпня 1931 р.
Janusz Jądrzejewicz	Від 12 серпня 1931 р. до 9 травня 1933 р.; від 10 травня 1933 р. до 22 лютого 1934 р.
Wacław Jędrzejewicz	Від 22 лютого 1934 р. до 13 травня 1934 р.; від 15 травня 1934 р. до 28 березня 1935 р.; Від 28 березня 1935 р. до 12 жовтня 1935 р.
Prof. Konstanty Chyliński	Від 13 жовтня 1935 р. до 5 грудня 1935 р.
Pof. Dr. Wojciech Świętosławski	Від 5 грудня 1935 р. до 15 травня 1936 р.; від 16 травня 1936 р. і далі

Джерело: Władze szkolne w latach 1917/1918 – 1937/1938. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej / opracował Tomasz Serafin. – Warszawa, 1938. – S. 87-88.

Додаток Ж 1

Воєводи Волинського воєводства впродовж 1921–1939 рр.

Ім'я та прізвище	Період перебування на посаді
Stanisław Jan Krzakowski	14 marca 1921–7 lipca 1921
Tadeusz Łada	7 lipca 1921–12 sierpnia 1921
Stanisław Downarowicz	13 sierpnia 1921–19 września 1921
Tadeusz Dworakowski	10 października 1921–15 marca 1922
Mieczysław Mickiewicz	22 lutego 1922 – 1 lutego 1923
Stanisław Srokowski	1 lutego 1923 – 29 sierpnia 1924
Kajetan Olszewski	29 sierpnia 1924 – 4 lutego 1925
Aleksander Dębski	4 lutego 1925 – 28 sierpnia 1926
Władysław Mech	28 sierpnia 1926 – 9 lipca 1928
Henryk Józewski	9 lipca 1928 – 29 grudnia 1929
Józef Śleszyński	13 stycznia 1930 – 5 czerwca 1930
Henryk Józewski	5 czerwca 1930 – 13 kwietnia 1938
Aleksander Hauke-Nowak	13 kwietnia 1938 – Wrzesień 1939

* Власні дослідження

Додаток Ж 2

Інспектори та куратори Волинського шкільного округу, які обіймали посади впродовж 1917/1918 – 1937/1938 рр.

<i>Ім'я та прізвище</i>	<i>Період перебування на посаді</i>
Bolesław Zajączkowski	Інспектор 25 липня 1919 – лютий 1920 рр.
Stanisław Rytel,	Т. в. о. інспектора 23 листопада 1920 р. – до приходу більшовиків
Kazimierz Juszczański	Делегат Ministra WRiOP 15 лютого 1921 – 30 жовтня 1922 рр. (від 16 травня 1922 р. начальника Кураторіуму шкільного округу)
Władysław Wasung	Куратор округу з 30 жовтня 1922 р. до 16 листопада 1923 р.
Antoni Ryniewicz	Заступник куратора округу з 16 листопада 1923 р. до 31 січня 1924 р.
Wincenty Sikora	Куратор з 21 лютого 1924 до 31 липня 1926 р.
Kazimierz Wolbek	Куратор з 1 серпня 1926 р. до 31 серпня 1926 р.
Karol Kostro	Куратор з 11 вересня 1926 р. до 31 грудня 1926 р.
Kazimierz Szelański	Куратор з 1 січня 1927 р. до 1 грудня 1930 р.
Jan Firewicz	Куратор з 1 липня 1931 р. до 1 травня 1935 р.
Dr Eustachy Nowicki	Куратор з 1 травня 1935 р.

Джерело: Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / pod. red. Zygmunta Zagórowskiego. – Lwów–Warszawa : Książnica Polska, 1924. – S. 129.

Додаток Ж 3

Шкільні інспектори Волинського воєводства станом на 1925-1926 pp.

<i>Повіт</i>	<i>Ім'я та прізвище шкільного інспектора</i>	
	1923 p.	1925 p.
Дубно	vacat	Władysław Berezowski
Горохів	Jan Składnik	Alfred Horodyski
Ковель	Jan Dryjański	Józef Krystanowski
Кременець	Władysław Ściebora	vacat
Любомиль	Jan Domiszewski	Stanisław Kudela
Луцьк	vacat	Jan Składnik
Рівне	Rudolf Fleszyński	Rudolf Fleszyński
Володимир (нині Володимир-Волинський)	Alfred Korszak Horodyski	vacat

* Власні дослідження

Джерела: Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / pod. red. Zygmunta Zagórowskiego. – Lwów–Warszawa : Książnica Polska, 1924. – S. 91;

Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych / pod. red. Zygmunta Zagórowskiego. – Rocznik II. – Warszawa – Lwów: Książnica Polska, 1926. – S. 46.